

Дарина Микитівна ДОБРОЧАЄВА

До 100-річчя
від дня
народження

L. Godvarah-

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ БОТАНІКИ ім. М.Г. ХОЛОДНОГО
НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВО-ПРИРОДНИЧИЙ МУЗЕЙ

Дарина Микитівна ДОБРОЧАЄВА

До 100-річчя
від дня
народження

КИЇВ
АКАДЕМПЕРІОДИКА
2016

УДК [016:929]:58(477)
ББК 28.5г(4укр)
Д 55

Рецензенти

С.В. КЛИМЕНКО,
д-р біол. наук, професор
Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
М.М. ФЕДОРОНЧУК
д-р біол. наук, старш. наук. співроб.
Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України

*Затверджено до друку Вченою радою
Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
(протокол від 17 червня 2014 р. № 9)*

**Оригінал-макет виготовлено за кошти Цільової комплексної програми
«Створення та розвиток науково-видавничого комплексу НАН України»**

Дарина Микитівна Доброчаєва. До 100-річчя від дня народження / упорядкув. та вступ. стат. А.П. Ільїнської, В.В. Протопопової, М.В. Шевери. — К. : Академперіодика, 2016. — 168 с., 23 с. іл.

ISBN 978-966-360-307-0

Праця містить кандидатську дисертацію Д.М. Доброчаєвої, присвячену роду *Centaurea* L. у флорі України, нарис про життєвий та творчий шлях видатного українського ботаніка — систематика, фітогеографа, бур'янознавця, музеєзнавця, історика ботанічної науки та організатора науки, заслуженого діяча науки УРСР, лауреата державної премії УРСР у галузі науки і техніки, доктора біологічних наук, професора Дарини Микитівни Доброчаєвої (1916—1995), відомості та фотографії типів видів, описаних ученою, та список публікацій про неї.

УДК [016:929]:58(477)
ББК 28.5г(4укр)

ISBN 978-966-360-307-0

© Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, 2016
© Ільїнська А.П., Протопопова В.В., Шевера М.В.,
упорядкування та вступна стаття, 2016
© Академперіодика, оформлення, 2016

6 під керівництвом видатних фахівців — члена-кореспондента АН УРСР, професора Євгена Івановича Бордзіловського та доктора біологічних наук, професора Михайла Васильовича Клокова.

Досліджуючи волошки України, Дарина Микитівна використала як основу найпрогресивнішу на той час систему *Centaurea* L., запропоновану Е. Boisser, докладно розглянула систематику і географію роду і видів, сповідаючи, як і її наукові наставники, концепцію морфолого-географічної раси. Види флори України класифікувала, застосовуючи комплекс морфологічних та еколого-географічних ознак, а також ураховуючи наслідки дуже характерної й закономірної для волошок гібридизації, яка легко відбувається поміж різними видами, але лише в межах кожного підроду. Заслугують на увагу ботаніко-географічний та флорогенетичний аналізи, які відображають філогенію роду в цілому, а також походження, філогенетичні зв'язки та міграційні шляхи волошок флори України. Завершує роботу розділ «Speciesum novarum diagnoses» із латинськими описами п'яти нових видів, які відповідають усім вимогам Міжнародного кодексу ботанічної номенклатури.

Отже, праця Дарини Микитівни Доброчаєвої «Волошки України» може бути взірцем критико-систематичних опрацювань таксонів з використанням класичних підходів і принципів.

Публікуючи дану працю укладачі зберегли усі мовні і стилістичні особливості оригіналу.

До цього ювійленого видання включені також короткий нарис про життєвий та творчий шлях вченої, а також фотокопії та відомості про типові зразки видів, що описала Д.М. Доброчаєва.

Сподіваємося, що запропонована читачам праця буде стимулом для подальшого критико-таксономічного дослідження роду *Centaurea*.

А.П. ІЛЬІНСЬКА,
В.В. ПРОТОПОПОВА,
М.В. ШЕВЕРА

Дарина Микитівна ДОБРОЧАЄВА (1916–1995)

Дарина Микитівна Доброчаєва (уроджена Ковальчук) народилася 30 березня 1916 року в сім'ї Ксенії та Микити Ковальчуків у селі Хижники, що на Проскурівщині (тепер Хмельницька область): «... Село було зелене, мальовниче, так як при кожному подвір'ї був сад ... В самому селі був хороший фруктовий сад біля 10 га з одного боку обсаджений красивими струнками ялинами, тополями, осоками. В самому садку росли, плодоносили фруктові і плодоягідні дерева дуже багатьох сортів. До революції це був сад поміщика, а поряд у центрі села знаходився великий, гектарів на 5-6, став, коло нього парк з віковими деревами. Поміщицькі хорони, зимового і літнього типу, різні господарські будівлі того часу. Після революції будівлі всі знищили самі селяни, а з 1929 року поступово знищувалися паркові дерева, правда, сад піддержували в його первісному вигляді. В селі була школа...». (З рукописів Д.М. Доброчаєвої).

Обійстя Ксенії та Микити Ковальчуків були розташовані в Романовому кутку, назва якого пішла від імені їхнього прадіда, «... який був кріпаком поміщика Лозинського у цьому селі, а дід Лазар і батько Микита — селянами ... Відкіля і хто, і коли предкам ... дав прізвище Ковальчук невідомо, можливо, хтось до прадіда Романа мав відношення до ковальської справи.... По лінії матері рід ведеться з родини таких же селян на прізвище Денисюки. ... Біля садиби рідних ... був невеликий садок, мабуть, посаджений прадідом чи дідом, де росли яблуні, груші, сливи, вишні і другі дерева, притаманні Українському Поділлю. Садок був обсаджений ясенями. В садку росли висаджені мамою Оксаною різні квіти і завжди було декілька вуликів бджолиних сімей, які помагали опилувати дерева при їх цвітінні ...» (З рукописів Д.М. Доброчаєвої).

Дарина стала справжнім дарунком долі для своїх батьків: гарна і розумна, весела і лагідна, завжди готова робити добро, допомагати людям. Єдина дівчинка у великій сім'ї вже змалечку звикла допомагати батькам по господарству,

8 завжди піклувалася про своїх братів — Андрія, Степана та Лук'яна, доля яких турбувала її постійно. Як згадувала Дарина, «... батьки, не дивлячись на їх тяжкий селянський стан хотіли, щоб їх діти вчилися. Найстарший Степан задовго до війни закінчив педагогічний технікум, вчителював, був директором цілого ряду шкіл на Поділлі, вчився в інституті, а в 1934 році вирішив поміняти професію — поступив до Харківського університету на геологічний факультет і став після його закінчення інженером-геологом. Брат Андрій вже в 18 років очолив сільгоспкому в Григорівці біля Старо-Костянтинова, до призову в армію був шахтарем на Донбасі, після служби в армії поступив в Донецький гірничий інститут ..., вчився військовій справі в Орловському бронетанковому училищі ..., був командиром танкової розвідки. На початку 1937 року за станом здоров'я і на його прохання був увільнений від армії і працював в Києві начальником цеху і секретарем парторганізації Київської дзеркальної фабрики .... 24 жовтня 1937 року на основі лживого доносу ... Андрій був заарештований, засуджений на 7 років, відправлений в Волголагер НКВС м. Рибинськ, де і помер будучи тяжко хворим десь в кінці 1942 — на початку 43 року ... В живих залишився брат Лук'ян, наймолодший із братів ... після закінчення Харківського текстильного технікуму працював на фабриці в Житомирі, заочно вчився в Московському текстильному інституті, всю війну був в лавах діючої армії ..., працював головним інженером у Львові, а з травня 1948 по 1965 рік головним інженером Прилуцької панчішної фабрики, а з 1965 року і до виходу на пенсію в 1988 році директором цієї ж фабрики ...». (З рукописів Д.М. Доброчаєвої).

Дещо забігаючи наперед, підкреслимо, що Дарина не змогла змиритися з арештом свого брата Андрія. Вона пододала сотні кілометрів, дісталася табору, намагалася зустрітися з братом — не вдалося, спробувала передати через високий паркан листа й передачу ..., але і там її спіткала невдача ... Дарина «дійшла» навіть до Москви, до приймальної «всесоюзного старости» Михайла Івановича Калініна і, після зустрічі з його довіреною особою, радянським партійним і державним діячем Олексієм Єгоровичем Бадаєвим, отримала запевнення про перегляд справи брата ... Але це не зупинило репресивну машину і незабаром смертний вирок був здійснений. І після смерті брата Дарина та Лук'ян продовжували шукати справедливості і врешті-решт домоглися перегляду справи Андрія Микитовича Ковальчука воєнним трибуналом Київського військового округу, внаслідок чого в 1959 році він був повністю реабілітований, помертвно.

Життя розкидало дітей сім'ї Ковальчуків по різних містах, але вони залишалися однією родиною і разом переживали всі труднощі й радощі, завжди знали, чим живе кожен із них, раділи їхнім успіхам і в скрутну хвилину, чим могли, допомагали один одному. Наприклад, брат Андрій у листі від 17.03.1937 р. писав: «Добрий день, Сестричко! Сьогодні 17 березня і, коли я не помиляюсь, це день твого народження. Пам'ятаю я не тому, що в той день, коли ти народилася була гарна сонячна погода і рання весна, а пам'ятаю тому, що ти в мене одна сестра, і почина-

Д.М. Доброчаєва (Ковальчук)
з батьком Микитою Коваль-
чуком (ліворуч) та чоловіком
Павлом Доброчаєвим (право-
руч), кінець 30-х років ХХ ст.

Брати Дарини Доброчаєвої:
Лук'ян (ліворуч), Андрій (у
центрі), Степан (праворуч),
середина 30-х років ХХ ст.

ючи з пелюшок, і кінчаючи університетом, весь цей час, скільки це було в моїх силах і можливостях, старався не тільки пам'ятати добрим братерським словом, а просто діяв ділом ...». А брат Степан у одному з листів (від 21.12.1946 р.) писав зі Львова: «Здравствуй родная! Узнал из „Рад. Украины”, что защита твоя состоится 23.12. Желая успеха в твоей защите. Думаю, что результаты ты мне напишешь после защиты. Кроме того, напиши мне, как ты решила устроиться после защиты, или оставаться в Киеве, или переезжать во Львов. ... Вчера получил письмо из Хижников от Мартошинных девочек. Пишут, что дела там незавидные. По-видимому, хлеба нет, а цены на рынке 350 руб. пуд ржи, 450 р. пуд пшеницы и 100 р. пуд картошки. Тетя Федора жива, и говорят, почти каждый день приходит из поселка и спрашивает, нет ли от кого из нас письма ...». Або в іншому листі (від 26.07.1947 р.): «... интересно бы знать как кончилась твоя экспедиция на Закарпатье и вообще, что нового у тебя ...». (ЩАВОВ України, ф. 5231).

Інтереси сестри Степанові були настільки близькі, що одного разу він прослухав доповідь професора Михайла Григоровича Попова, яким Дарина Мики-

10 тівна захоплювалася і з яким співпрацювала, а потім у листі (від 23.11.1946 р.) згадував: «... *Недавно был на докладе, который делал твой профессор Попов М.Г. на геологическую тему: «Геоморфология Русских Карпат». Как ботаник, а не геолог, он сделал целый ряд неправильных выводов и отстаивал их, хотя его здорово покритиковали*». (ЦДАВОВ України, ф. 5231).

Дитинство Дарини пройшло серед мальовничої природи Поділля, до якої вона назавжди зберегла любов, куди постійно линула думками й наче на крилах летіла при першій-ліпшій нагоді. Від батьків, селян-трудівників, їй передалася любов до рідної землі, до кожного колоска в полі, кожної травинки на лузі. У деревах, квітах, траві, навіть у зірках і в річці — в усьому вона бачила живу душу, усе це було їй рідним. «*Вважаю ботаніку своїм покликанням. З дитячих років звикла до поля-городу своїх батьків, де і сама працювала і пристрасно любила рослини — культурні й польові, «дикі». Дитячі та юнацькі спогади про них — їхні місцезростання, колір, пахощі — й зараз зберігає пам'ять*», — писала Дарина Микитівна Доброчаєва в автобіографії. Навіть через багато років дитячі спогади не залишали її. У «Щоденнику», який вона вела під час подорожі на науково-дослідницькому судні «Академик Вернадский», є такі рядки: «... *Тропический ветер приятно ласкал тело ... . Его прикосновения напомнили давно ушедшее детство, когда в поле ласкал ветер детские руки, ноги и лицо, напомнил чудные минуты сна на опушке леса во время отдыха или под грушей в саду отчего дома ...*».

Закінчивши школу та педагогічні курси, Дарина Ковальчук почала працювати вчителькою в одній із сільських шкіл. Проте згодом вирішила продовжити навчання і вступила на робітничий факультет при Північно-Кавказькому ветеринарно-зоотехнічному інституті м. Новочеркаська. Особливий вплив на студентку мав викладач Михайло Васильович Капітанакі, про якого Дарина Микитівна згадує в одному з листів від 9 лютого 1970 р.: «*Спасибо за добрые вести, за то, что ты, мой учитель, в те шестнадцать, встретился на моем пути, что написал из Витебска на простой открыточке, с видом Западной Двины (она и ныне хранится у меня) мудрые пушкинские (перифразированные тобой) слова: «Учись, мой друг, наука сокращает нам опыты быстротекущей жизни». И я училась, пронеся через годы и лихолетья, советы и образ того, кто даровал любовь к нему на весь век, а вместе с ней дал мне путевку в жизнь, в науку...*» (ЦДАВОВ України, ф. 5231, оп. № 1, спр. 190).

Пізніше вона продовжила навчання на геолого-ботанічному факультеті Ростовського державного університету. В 1933 р. Дарина Ковальчук перевелася до Харківського державного університету, що стало визначальною подією в її житті. Саме тут працював у той час видатний геоботанік, професор Юрій Дмитрович Клеопов. Дарина Микитівна часто згадувала, наскільки великим був вплив цієї людини на її подальше життя і як виняткової особистості, і як видатного вченого. Змістовні, яскраві лекції професора Юрія Дмитровича Клеопова розкривали багатство та різноманітність флори й рослинності, викликали бажання якомога краще пізнати світ рослин. Остаточним аргументом

у виборі подальшої спеціалізації для Дарини Ковальчук стала участь у експедиції на Кавказ (1936 р.) під керівництвом цього вченого. Перша експедиція — завжди важлива подія на науковому шляху молодої людини, особливо якщо вона відбувається у студентські роки. Це часто визначає вибір подальшої діяльності. Праця у природі поруч із таким досвідченим і зацікавленим дослідником, яким був Юрій Дмитрович Клеопов, багатство і краса рослинного світу цієї неповторної гірської країни глибоко вразили молоду дівчину, запали в її душу і наповнили непереборним бажанням займатися науковими дослідженнями. Відтоді прекрасна богиня Флора назавжди заповонила всі думки та діяння Дарини Ковальчук, а свого першого вчителя вона згадувала усе своє життя з величезною пошаною, любов'ю та вдячністю.

Успішно завершивши навчання в університеті, у вересні 1938 року Дарина Ковальчук за рекомендацією Юрія Дмитровича Клеопова почала працювати асистентом відділу геоботаніки Інституту ботаніки АН УРСР у м. Києві (тепер Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України). У 1939 році Дарина Микитівна стала аспіранткою відділу вищих рослин того ж Інституту і під керівництвом члена-кореспондента АН УРСР Євгена Івановича Бордзіловського розпочала критико-систематичне вивчення роду *Centaurea* L. у флорі України.

Проте, успішно започатковані наукові дослідження перервала Велика Вітчизняна війна. Чоловік Дарини Микитівни, льотчик-інженер Павло Григорович Доброчаєв, брав участь у бойових діях в Іспанії та Китаї, за мужність був нагороджений орденом Червоної зірки. Від самого початку Великої Вітчизняної війни перебував у діючій армії. Його листи з фронту, сповнені любові й турботи, Дарина Микитівна зберігала все життя. Ось як, наприклад, оцей: «30. VI. 41. Женька! Пишу тебе первое письмо, а по счету 8-е, но, уверен, ты его получишь первым.

Родна моя дѣта, как я рад, что наконец получил от тебя письмо, с уведомлением о том, что твой путь в эшелоне кончился и ты приняла решение поехать к моей матери.

Милый мой, письмо твое, датированное 4 июля я получил с опозданием, а потому написать тебе на станцию Ржаксы я не мог, т.к. Кухаров сказал мне, что ты уже уехала оттуда.

Родная моя. Как я за тебя переживал, сколько дум и всего прошло в моей голове за это время относительно тебя.

Но, ничего, теперь спокоен зная о том, что ты на месте. Ты в своем письме пишешь, что тебя замучили вещи. А зачем ты много брала? Оставила бы их, черт с ними с вещами, живы будем, наживем другие, а если их не будет, то и так обойдемся... Жалко только книги — учебники, без которых придется трудно, но ничего...» (ЦДАВОВ України, ф. 5231).

Дарина Микитівна спочатку була евакуйована до Ярославської області, де певний час працювала агрономом. Павло Григорович Доброчаєв загинув у перші місяці війни в запеклому бою під Полтавою. Гірка звістка про загибель

12 чоловіка спонукала Дарину Микитівну добровільно піти на фронт у 1942 році, де вона перебувала у складі 215 авіаційної винищувальної дивізії.

Після демобілізації Дарина Микитівна повернулася до Києва і продовжила наукові дослідження під керівництвом відомого українського систематика професора Михайла Васильовича Клокова, який став для неї не лише вчителем, але й добрим порадиником у житті, і про якого вона потім завжди піклувалася із вдячною дочірньою любов'ю.

Кандидатську дисертацію на тему «Систематичний та історико-географічний нарис роду *Centaurea* s.l. у флорі УРСР», виконану в класичному критико-систематичному стилі, Дарина Микитівна Доброчаєва блискуче захистила в 1946 році. Дослідниця всебічно й ретельно вивчила морфологічну структуру волошок України, з'ясувала їх екологічну приуроченість, проаналізувала характер поширення різних видів цього роду як на території України, так і за її межами, навела для досліджуваної території 45 видів волошок, зокрема описала 5 нових для науки — *Centaurea nigriceps* Dobroc., *C. alutacea* Dobroc., *C. ternopoliensis* Dobroc., *C. pseudocoriacea* Dobroc., *C. pseudomaculosa* Dobroc. Окрім того, вона запропонувала систему цього роду в складі флори України, висвітлила історію його розвитку. Дисертацію високо оцінили фахівці-ботаніки, бо, як дотепно висловився академік АН УРСР Дмитро Костьович Зеров, її виконавицю «... благословили три архангели-Михайли ...» — професори Михайло Іванович Котов, Михайло Григорович Попов та Михайло Васильович Клоков. Член-кореспондент АН УРСР Михайло Григорович Попов писав, зокрема, в рецензії: «... можна сказати, не боячись звинувачень у перебільшенні й патріотичній похвалі, що рецензована монографія не поступається кращим західноєвропейським аналогам — монографіям Хаєка, Продана й Бріке ...». Відзначаючи внесок Дарини Микитівни Доброчаєвої у дослідження систематики роду *Centaurea* L., відомий російський систематик професор Микола Миколайович Цвельов у 1985 році описав новий вид цього роду, знайдений ним у Хоперському заповіднику (Воронезька обл., Російська Федерація) і назвав його — *C. × dobraczaevae* Tzvelev (*C. diffusa* Lam. × *C. pseudomaculosa* Dobroc.).

Уся подальша науково-дослідницька робота Дарини Микитівни Доброчаєвої була тісно пов'язана з відділом вищих рослин Інституту ботаніки АН УРСР. Цей невеликий творчий колектив, керований професором Михайлом Івановичем Котовим, ядро якого тоді склали талановиті й віддані ботаніки вчені — Михайлов Васильович Клоков, Олена Дмитрівна Вісюліна, Євген Іванович Бордзіловський, Андрій Іванович Барбарич, — плідно працював над розробкою багатьох актуальних теоретичних і прикладних питань класичної ботаніки. Провідним серед них було створення капітальної багатотомної праці «Флора УРСР». Атмосфера творчого натхнення, відданості улюбленій справі, що панувала у відділі, яскраві особистості перших наставників Дарини Микитівни Доброчаєвої благотворно вплинули на формування молодого науков-

Співробітники відділу вищих рослин Інституту ботаніки АН УРСР, зліва направо: О.Д. Вісюліна, З.Ф. Катіна, М.І. Котов, Д.М. Доброчаєва, О.І. Романова, 40-і роки ХХ ст.

ця. Із властивою їй самовідданістю, енергією та закоханістю у справу вона природно увійшла в цей колектив повноцінним співробітником, захопилася опануванням глибин систематики і флористики та стала переконаним послідовником фітоєкологічних поглядів Михайла Васильовича Клокова, який, у свою чергу, розвивав ідеї Сергія Івановича Коржинського, Йосипа Конрадовича Пачоського, Володимира Леонтійовича Комарова, Сергія Юрійовича Юзепчука. Взявши за основу біоквантованості фітобіоти морфолого-географічну расу як реально існуючу в природі одиницю, формування якої зумовлене екологічними чинниками середовища, Дарина Микитівна Доброчаєва послідовно відображала різноманітність морфолого-географічних рас через монотипний таксономічний стандарт виду. На цих засадах вона опублікувала низку цікавих і важливих для науки критико-аналітичних праць, які стосувалися біорізноманітності родів *Anthemis* L. (1952), *Spiraea* L. (1954), *Trapa* L. (1955), *Symphytum* L. (1967, 1968) та інших.

У відділі вищих рослин, згодом перейменованому на відділ систематики та флористики судинних рослин, Дарина Микитівна працювала майже 20 років. Разом із іншими його співробітниками вона їздила в численні експедиції по різних регіонах України, де збирала матеріал для майбутніх фундаментальних видань. Тоді конче потрібною була інформація про видовий склад флори України, і тому, не припиняючи роботу над написанням чергових томів академічного ви-

14 дання «Флора УРСР», колектив науковців створив «Визначник рослин УРСР» (1950), який був відзначений Державною премією СРСР. Для цього видання Дарина Микитівна опрацювала цілу низку таксонів — *Serratula* L., *Crupina* Cass., *Rhaponticum* DC., *Chartolepis* Cass., *Acroptilon* Cass., *Phaeopappus* Boiss., а також монографічно рід *Centaurea*.

Починаючи від 1954 року, чільне місце в науковій роботі вченої посідають таксономічні дослідження — критико-систематичний аналіз різних родів і видів для «Флори УРСР». Від 6-го й до останнього, 12-го, тому цього видання Дарина Микитівна Доброчаєва — його незмінний автор. Загалом для «Флори УРСР» вона опрацювала 513 видів судинних рослин із родин *Geraniaceae*, *Oxalidaceae*, *Linaceae*, *Rutaceae*, *Zygophyllaceae*, *Malvaceae*, *Cistaceae*, *Onagraceae*, *Boraginaceae*, *Rosaceae*, *Asteraceae* та інших. За цю фундаментальну працю Дарина Микитівна, разом із іншими науковцями, в 1969 році була удостоєна Державної премії УРСР у галузі науки і техніки.

Окрім того, Дарина Микитівна критично опрацювала низку таксонів для багатьох інших флористичних видань, зокрема «Флоры Крыма» (1969), «Визначника рослин Українських Карпат» (1977), «Флоры европейской части СССР» (1981), «Жизни растений» (1981), «Хорологии флоры Украины» (1986), «Определителя высших растений Украины» (1987), «Червоної книги України» (1996) тощо.

Критико-систематичні дослідження Дарини Микитівни Доброчаєвої разом із професорами Дмитром Костьовичем Ларіоновим та Олександром Івановичем Соколовським стали основою її науково-прикладних праць. Так, вивчаючи гірчак рожевий — *Acroptilon repens* (L.) DC. (1950, 1953, 1954, 1961), вони з'ясували особливості біології, розповсюдження та екології цього виду й розробили заходи боротьби з цим злісним, а на той час ще й карантинним бур'яном. Її інтерес до вивчення бур'янів знайшов своє відображення у монографії «Бур'яни України» (1970), автором і членом редакційної колегії якої вона була.

Вагомим дослідженням Дарини Микитівни було флорологічне і критико-систематичне опрацювання великої різноманітності порядку шорстколистих на теренах колишнього Радянського Союзу — від Балтійського моря і Карпат до Уралу та від берегів Льодовитого океану до Чорного моря і Кавказу. Результати цієї ґрунтовної узагальнюючої праці були підсумовані в її докторській дисертації — «Бурачничоцветные (*Boraginales* Hutch.) европейской части СССР», яку автор успішно захистила в 1978 р. У цій роботі наведено 143 види судинних рослин шорстколистих замість відомих раніше 110, описано шість нових для науки видів рослин — *Onosma volgense* Dobroc., *O. guberlinense* Dobroc. et V. Vinogradova, *O. macrochaeta* Klokov et Dobroc., *Echium popovii* Dobroc., *Symphytum popovii* Dobroc., *Myosotis popovii* Dobroc. Всебічне дослідження видів родини шорстколистих стало новим етапом у теоретичному обґрунтуванні їхніх географічних рас. Ця капітальна праця, що актуальна й донині, заслуговувала

В Нікитському ботанічному саду: учасники еспедиції Інституту ботаніки АН УРСР А.І. Барбарич та Д.М. Доброчаєва (стоять ліворуч), М.Г. Попов (третій праворуч) зі студентами Ужгородського державного університету та їх викладачем В.І. Комендаром (четвертий праворуч), 1955 р.

на опублікування окремим виданням. Тільки одна її частина — критико-систематичне опрацювання родини *Boraginaceae* — згодом була використана у «Флоре европейской части СССР» (1981).

Дарина Микитівна була визнаним монографом родини *Boraginaceae*, до якої часто зверталися фахівці з різних країн. Наприклад, професор Георгій Дігуру з Бухареста в листі від 28.01.1967 р. пише: «Глубокоуважаемая Д.М. Доброчаева, некоторое время тому назад я написал Вам письмо об *Onosma macrochaeta* Klok. et Dobrosz. Не знаю, получили ли Вы это письмо и в случае, если получили, меня бы очень интересовал бы Ваш ответ. ... С большой благодарностью. Глубокоуважающий Вас, Gh. Dihoru». Другий лист цього ж автора: «Глубокоуважаемая Д.М. Доброчаева, сердечно благодарю Вас за обстоятельное письмо и за гербарный лист с *Onosma macrochaeta* Klok. et Dobrosz. Мое растение, собранное с Добруджи, вполне соответствует этому виду! Недавно я выслал пакет с растениями полученный для консультаций из Вашего Института. К этому пакету я прибавил несколько видов из нашей флоры для гербария Ботанического Института в Киеве. В этом пакете находится несколько видов из моего гербария отмеченные красным карандашом, («for revision») с просьбой к Вашим специалистам посмотреть и если будет возможно написать о точности определения. Эти растения

Д.М. Доброчаєва за опрацюванням гербарного матеріалу, 1979 р.

Співробітники ботанічного музею за монтуванням експозицій: зліва направо: Л.Д. Морозова, Д.М. Доброчаєва, З.С. Смирнова, другий ряд: Б.Б. Ситенко, 1979 р.

також можуть остатися в гербарії Ботанічного Інститута. Глибокоуважаючий Вас, Gh. Dihogi» (Бухарест, 22.03.1967) (ЦДАВОВ України, ф. 5231). Інший румунський ботанік, професор Николай Захариади в листі від 15.08.1966 р. писав: «... Просматривая нашу корреспонденцию за этот и за прошлый годы вижу, что все еще жду от Вас ответа по поводу *Colchicum fominii* (Кузнецова!) и по поводу присланного Вам в 1963 году материала *Onosma*, *Anchusa*, *Lycopus* (это в дар для Вашего Института). Жду не дождусь также гербарного материала, который я просил в своем письме... Горько сожалею, что Вам так трудно получить фитокарантинные сертификаты ... Искренне преданный Вам Н. Захариади» (ЦДАВОВ України, ф. 5231).

Загалом Дарина Микитівна описала понад 30 нових таксонів, зокрема 21 новий для науки вид судинних рослин.

Вихована на кращих ботанічних традиціях, завжди пам'ятаючи, що гербарні колекції — основна наукова база систематичних і флористичних досліджень, Дарина Микитівна Доброчаєва не тільки сама поповнювала гербарні фонди Інституту ботаніки АН УРСР, але привчала й молодь дбайливо ставити-

ся до гербарію. З експедицій по Україні та світу, а також із приватних поїздок вона привозила численні гербарні матеріали й передавала їх до гербарію Інституту ботаніки АН УРСР (КИ); усього понад 30 тисяч гербарних аркушів. Керуючи тривалий час обмінним фондом гербарію, Дарина Микитівна значно розширила зв'язки з ботанічними установами багатьох країн Європи, Азії та Америки, активізувала роботу щодо поповнення колекції світової флори. Навіть під час трьох рейсів на науково-дослідницькому судні «Академик Вернадский» обмін гербарними матеріалами завжди був у полі її зору. Так, у «Щоденнику» є такі записи: «... С утра просмотрела две пачки гербария на обмен для Ботсада и университета в Коломбо. ...», «... передала через музей для проф. Fonsek'a 200 экземпляров флоры УССР ...» або «... в ответ на наш гербарий я получила 109 гербарных листов флоры Танзании» (ЩДАВОВ України, ф. 5231) та інші.

Окремий і не менш важливий етап життя і творчості Дарини Микитівни Доброчаєвої пов'язаний із Ботанічним музеєм Інституту ботаніки АН УРСР, який вона почала організовувати за ініціативи та підтримки Президента АН УРСР академіка АН УРСР Бориса Євгеновича Патона та на той час завідувача відділом фізіології рослин професора Костянтина Меркурійовича Ситника. Відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР від 8 червня 1966 року було заплановано створення експозиційно-територіального комплексу Центрального науково-природознавчого музею АН УРСР. Його складовою частиною був Ботанічний музей Інституту АН УРСР, який і очолила Дарина Микитівна (тепер Ботанічний музей імені Д.М. Доброчаєвої Національного науково-природничого музею НАН України). Уперше в Україні планувалося створити на великій площі зовсім нові науково-достовірні різнобічні та цікаві ботанічні експозиції. Створення музею — це особлива сторінка в роботі Дарини Микитівни. Вона давала простір її творчій фантазії та організаторським здібностям. Із всепоглинаючим ентузіазмом взялася вона до справи, яка заповонила всі її думки. Дарина Микитівна була хорошим лектором, вихователем, вболівала за охорону природи й розуміла, наскільки важливо наочно показати людям, часто навіть дуже далеким від ботаніки, різноманітність і красу рослинного світу, його важливість для життя людини і навіть планети. А щоб ці почуття запали в душі відвідувачів, треба створити не просто музей, а «царство Флори». Із притаманною їй сміливістю і наполегливістю Дарина Микитівна почала будувати це «царство». Першими основними завданнями були перебудова наданого під музей приміщення й створення експонатів. За задумом Дарини Микитівни всі експонати повинні були максимально відтворювати природний вигляд рослин. Це було дуже непросто і потребувало масового збору матеріалу не лише в Україні, але і в багатьох інших регіонах світу.

Музей «розпочався» з однієї кімнати, де закладали основи наукових проєктів і робили перші кроки по їхньому втіленню. Решта наданої території — це великий будівельний майданчик, який Дарина Микитівна постійно тримала в полі зору: брала участь у плануванні приміщень, знала всі потреби будівельни-

Д.М. Доброчаєва на науково-дослідницькому судні «Академик Вернадский», 1979 р.

Д.М. Доброчаєва під час експедиції на Сейшельські острови, 1979 р.

ків, «вибивала» необхідні матеріали. Тільки така людина, як Дарина Микитівна, змогла почати «з нічого» і створити єдине, неповторне і найкраще у світі ботанічне диво — ботанічний музей.

Під безпосереднім керівництвом Дарини Микитівни невеликий творчий колектив науковців розробив наукові основи фітобіологічних експозицій, експозиційні плани та ескізи проекти вітрин, біогруп, діорам, склав текстові характеристики рослинного світу окремих ботаніко-географічних і флористичних регіонів, створив схеми розподілу рослинності, хорологічні карти, виготовив об'ємні натурні експонати тощо. Директор Інституту ботаніки АН УРСР академік АН УРСР Костянтин Меркурійович Ситник і журналіст Вікторія Галузинська у книзі «Ботанические тетради» (1986) так оцінили незрівнянний внесок Д.М. Доброчаєвої у цю справу: «... створення прекрасного ботанічного музею в нашій країні, і я вважаю, кращого у світі. У всякому разі, ті десятки музеїв світу, які мені довелося бачити, значно поступають тому музею, який створений руками Д.М. Доброчаєвої та її сподвижників... Вона є хорошим організатором науки. Одними руками створити такий музей, який вона створила — неможливо.

Потрібно було організувати справу і вона була організована блискуче». Звичайно ж, під керівництвом Дарини Микитівни працювали й виконували велику роботу талановиті наукові співробітники — кандидати біологічних наук Борис Володимирович Заверуха, Людмила Мефодіївна Сипайлова та Лідія Семенівна Панова, численний штат відданих справі інженерів: Таміла Григорівна Бойко, Тетяна Іванівна Бондаренко, Петро Омелянович Вавриш, Тетяна Лук'янівна Добичина, Лідія Степанівна Зимовець, Євгенія Пантелеймонівна Лихобабина, Лілія Дмитрівна Морозова, Борис Борисович Ситенко, Зоя Степанівна Смирнова, Лариса Олександрівна Пеніна; сумлінні лаборанти: Т. Білоусова, Н.Є. Ахніна, А.В. Шумілова, а також головний художник-консультант — І.О. Хорошунова, художники А.Л. Еккерт, М.І. Островський, Я.М. Хайсман, М.А. Хан, Л.О. Жабинський, К.Г. Тишковець, А.І. Нечипоренко, В.В. Колочко, А.І. Ломовський.

Та все ж душею музею, його рушійною силою була, безперечно, Дарина Микитівна Доброчаєва. Вона вміло поєднувала зусилля співробітників для виконання дорученої роботи, бо була впевнена, що тільки згуртований колектив здатен професійно і швидко виконувати поставлені завдання. Результат виявився неперевершеним! Лише завдяки організаторським здібностям, творчій ініціативі, величезній активності та неймовірній наполегливості Дарини Микитівни Доброчаєвої в 1969 році було відкрито першу, а в 1973 році — другу чергу експозицій Ботанічного музею загальною площею 1400 м².

Окремо слід відзначити важливість експедицій для збору натурних експонатів і гербарію, на основі яких були створені сучасні, інформативні, наукові, естетичні біогрупи, панорами та вітрини. Адже на початковому етапі новостворений музей мав дуже обмежений матеріал, що залишився від старого музею, започаткованого ще першим директором Ботанічного кабінету та Гербарію ВУАН, що став попередником Інституту ботаніки АН УРСР, академіком АН УРСР Олександром Васильовичем Фомінім. І тоді Дарина Микитівна з притаманними їй відчайдушністю й ентузіазмом, керуючись лише мрією про створення такого музею, експонати якого поряд із науковою достовірністю

Д.М. Доброчаєва з Т.М. Червченко (ліворуч) у ботанічному саду Сінгапурського університету, 1981 р.

20 зачаровували б відвідувачів і впливали на їхнє ставлення до природи, поставила собі мету — власноручно зібрати належні матеріали зі всього світу, незважаючи на труднощі, які на той час вважалися непереборними. Але для Дарини Микитівни не існувало «закритих дверей». І в результаті вона організувала не лише численні експедиції в усі куточки України, гори та пустелі Середньої Азії, у Великоземельську тундру, на Полярний Урал, Кавказ, Далекий Схід і Байкал, але вперше, за підтримки Костянтина Меркурійовича Ситника, домоглася участі ботаніків із України в декількох рейсах науково-дослідницького судна «Академик Вернадский» по багатьох країнах Палеотропісу. Ботанічні збори Дарини Микитівни для створення панорам і різних природних експонатів тропічних країн важко переоцінити. Ці наукові мандри — яскрава, омріяна й плідна сторінка її життя. Як істинний ботанік, закоханий у свою справу, Дарина Микитівна намагалася занотувати все, що їй пощастило побачити в далеких країнах. У її щоденниках збереглися описи природи багатьох місцевостей різних країн, де учасники рейсів екскурсували і збирали гербарій та експонати для музею, описи міст і наукових, освітніх, релігійних, просвітницьких установ і закладів, а також нотатки зустрічей із місцевими вченими і мешканцями, оповіді про особливості їхнього побуту. Чимало сторінок присвячено морфологічним характеристикам живих зразків зібраних рослин і рослинних угруповань, у яких вони ростуть, що було дуже важливим для створення майбутніх музейних вітрин. Дарина Микитівна завжди з нетерпінням чекала прибуття в новий порт наступної країни. Вона завжди прагнула за будь-яких обставин якомога краще познайомитися з місцевістю, зібрати необхідний матеріал, описати його, сфотографувати природні місцезростання рослин. Коли Дарина Микитівна знаходила екзотичні тропічні рослини, які могли стати унікальними музейними експонатами, то для неї, як згадують учасники експедиції, не існувало жодних перешкод. Навіть суворі попередження при вході в парки (наприклад, «... за нарушение режимности — стреляем без предупреждения») не зупиняли її, як видно із запису в щоденнику: «... *Мы, конечно, режим нарушали и кое-что взяли ...*». В такі моменти в нагоді завжди ставали притаманні їй кмітливість, сміливість, дотепність і просто жіноча чарівність. Так, наприклад, у щоденнику вона записала: «... *Сам Миарабу (директор Ботсада) залезал на баобаб, чтобы сорвать нам плоды*».

Ось ще декілька уривків із щоденників Дарини Микитівни про умови роботи в цих експедиціях: «... *сушили утюгом бумагу, перекладывали растения. А они сочные, чернеют на глазах, особенно печалют цветы ...*», «... *вечером до глубокой ночи закладывали растения ...*», «... *экземпляры непентеса ... закладывала до 2^х часов ночи*», «... *С утра t +29 °C в тени. Сушим плоды на пеленгаторной, гербарий перекладываем в сетки. Б.В. пишет отчет, я — характеристики о том, что мы были «паиньки» в рейсе ...*», «... *На многочисленных ветках дерева свисали прорастающие плодики, коричневые, удлинненно грушевидной формы, несущие чашечку в виде венчика из 4 чашелистиков желтовато-зеленого цвета. Плодик —*

4,5–5 см дл., в верхній часті (около чашечки) 2,5–2,8 см ширини, в нижній часті (около проростка) 1,5–2 см ширини. Чашелистики (чашечка до основания 4-раздельная) при плодах треугольно-ланцетные, 12–15 мм дл., 7–8 мм (у основания) ширини. Все плодики с длинными зелеными проростками (будущими воздушными корнями) качалковидной формы, 30–50 см дл., 1,5–2 см шир. Проросток состоит из трех частей: наиболее длинная нижняя веретеновидная часть — будущий корень растения; над ним — небольшой участок более тонкий — будущий стебель и верхушка, входящая в виде острия в плод — будущие листья... Плодоносящие экземпляры ризофоры стояли в воде мне по пояс, дно — илистое, между деревьями — рой мух прыгающих над водной поверхностью. Кроме *Rhizophora* здесь же, но не в воде, а начиная с береговой линии — масса *Pandanus* с плодами. Взяли (срезали две его ветки с плодами и кусок рыхлого стебля, с характерным для него ветвлением). *Pandanus* также на воздушных корнях, но выходящих не от края веток, как у *Rhizophora*, а у основания стебля ...» та ін. (ЦДАВОВ України, ф. 5231). Такі нотатки — безцінна допомога при якнайприроднішому відтворенні в музеї як рослинних угруповань, так і самих рослин.

Крім роботи з експонатами, чимало часу відводили на підготовку до екскурсій, зустрічей із місцевими науковцями, звітів, лекцій, роботі над монографією, присвяченою родині *Boraginaceae*, але інколи й відпочивали, милуючись незнайомою природою. Ось знову уривки із щоденника: «.. *Могла бы и остаться на берегу, но жаль теряют рабочий день — в каюте тихо, могу спокойно поработать. Закончила род *Oposta L.* — передам рукописи в Киев на машинку ...*», «7.⁰⁰. Радио: Москва начинает передачу для советских граждан, находящихся за пределами нашей Родины. Но я уже более часа у стола — «воюю» с родом *Symphytum* для Европейской флоры. ...», «... Пишу ключ для определения видов рода *Anchusa*. Зашел сосед проф. Богданов: «Одарка, бросьте ерундой заниматься, идемте лучше покажу летучих рыбок ...», «... День прошел в дрейфе и полудреме — не могу сесть за работу, после того, как закончила обработку для Флоры евр. ч. СССР ...», «... Идем безбрежным Средиземным морем. Ночью (в 3 ч. ночи) небо над ним было совсем рядом, искрилось яркими звездами и созвездиями. В 6³⁰ утра (по местному времени) за кормой, из-за туч, затянувших горизонт, подымалось яркокрасное солнце. Казалось, что оно искупалось в море и подымается на небо, чтобы обсохнуть, согреться после прохладной ночи ...», «... Идем на широте 09'57", долготе 18'37"... Говорят, что в 6-7 утра был виден «Южный Крест» — созвездие, которого я никогда не видела. А «Большая Медведица» здесь перевернута «вверх ногами» оттого я ее найти не смогла. Вечером хорошо видела «Большой Орион», «Созвездие Большого Пса», «Близнецы». А, вообще, такое звездное небо можно видеть только в южной полушарии ...», «... Сегодня воскресенье и я позволила себе вольность — провести его в обществе героев Стефана Цвейга («Нетерпение сердца»)» (ЦДАВОВ України, ф. 5231).

Із цих подорожей Дарина Микитівна разом із колегами привезла велику кількість унікальних матеріалів і експонатів, які нині зберігаються в Гербарії Ін-

22 ституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України (КВ) та в наукових фондах Ботанічного музею Національного науково-природничого музею НАН України.

На жаль, під час рейсів ботаніки не завжди мали змогу зійти на берег. Дарина Микитівна в таких випадках дуже гостро переживала невдачі: «... *Ни меня ни Бориса в списке нет. Нейман (а за ним и нач. экспедиции и капитан), утверждают, что там растений нет, что там растут «одни колючки». Они думают, что растения — это только крупные цветы. А для ботаника именно эти колючки растения — естественный растительный покров. Перенервничала, наплакалась. ... У меня изболелась душа от того, что я не попала на берег ...», «... Врач заявил, что меня на берег брать не будут — возраст! Удивляюсь, почему его не тревожил мой возраст в Дар-эс-Саламе или Адене, когда я пеклась целый день на распаленном тротуаре и таскала по 15–20 кг. груза — собранных растений. Быть у острова Сокотра и не собрать на нем материала — это трагедия для меня ...». Але і в таких ситуаціях вона, як завжди, знаходила вихід: на другий день на її прохання «... Прибывшие на шлюпке матросы привезли мне два образца растений — оба древовидные: видимо *Obione (?)* и *Salicornia* — типичные обитатели засоленных литоралей ...», «... *Все утро пробежала по кораблю от одного начальника к другому, пока добилась, чтобы вместо какой-то отказавшейся от высадки стюардессы и камбузницы, взяли Бориса. ... Наскоро его собрала в дорогу и он сел в шлюпку вместе с киевскими ребятами*» (ЦДАВОВ України, ф. 5231).*

Щоб сповна уявити творчий подвиг Дарини Микитівни Доброчаєвої на ниві музейної справи, лише перерахуємо основні теми сучасних експозицій музею та їхні складові: «Ботанічна наука в Україні», «Основні групи рослинного світу», «Клітинна будова і морфологія квіткових рослин», «Рослини в житті людини», «Охорона природи», «Рослинний світ України», «Рослинний світ Євразії», «Рослинний світ Земної кулі». Це — 109 вітрин, 10 біогруп, 8 великоформатних об'ємних діорам, у яких виставлено 3,5 тис. натурних експонатів, 300 кольорових і 250 чорно-білих фотографій, 1 тис. кольорових схем, малюнків, карт, 300 текстових характеристик, 100 фризівих фотографій і багато іншого. У 1975, 1980 та 1982 роках видавався та перевидавався «Путівник по експозиціях Ботанічного музею», авторами якого є Дарина Микитівна Доброчаєва, Борис Володимирович Заверуха і Людмила Мефодіївна Сипайлова. За матеріалами експозицій автори підготували також два видання науково-популярної книги «У царстві флори» (1978, 1982).

Вагомість внеску Дарини Микитівни Доброчаєвої у створення Ботанічного музею точно, містко й водночас лаконічно визначили Костянтин Меркурійович Ситник і журналіст Вікторія Галузинська у книзі «Ботанические тетради» (1986, 2004): «*Без Дарини Микитівни не було б музею...*». Експозиції Ботанічного музею дуже високо оцінили багато вітчизняних і зарубіжних учених, слушно вважаючи їх одними з найкращих у світі і справедливо названими «ботанічним дивом». Для прикладу наведемо тільки дві цитати з книги відгуків відвідувачів музею: «*Про Ваші справи говорять експозиції музею. Він надовго за-*

У ботанічному музеї Інституту ботаніки АН УРСР: перший ряд, зліва направо: К. М. Ситник, А.П. Александров, Д.М. Доброчаєва, Б.Є. Патон, другий ряд — В.П. Франчук, М.М. Щербак, Р.М. Білодід, В.М. Гладилін 19 травня 1978 р.

лишиться видатним витвором науки і мистецтва, оскільки в ньому Ви зуміли поєднати воедино і одне, і друге», — записав професор Анатолій Іванович Галушко. «Це найкращий в Україні природознавчий музей. Створення його — творчий подвиг», — відзначив професор Вадим Миколайович Тихомиров.

Дарина Микитівна Доброчаєва була справжньою господинею музею. Шанованих гостей чи просто захоплених відвідувачів вона гостинно зустрічала, знайомила з експозиціями музею й неодмінно пригощала смачними домашніми пиріжками, варениками, оладками, а то й чорним хлібом із салом...

І тепер вхід до Ботанічного музею, який носить ім'я Дарини Микитівни, прикрашає її барельєф. Вона, як і раніше, зустрічає своїх відвідувачів ...

Ще одним дослідницьким напрямом Дарини Микитівни була історія ботанічної науки. Вона багато уваги приділяла вивченню наукової спадщини, біографій, епістолярій видатних, але почасти забутих, свідомо замовчуваних чи репресованих ботаніків — Олександра Алоїзовича Янати та Нестора Теодоровича Гаморака, а також Юрія Дмитровича Клеопова, Євгенії Тимофіївни Полонської, Наталії Тихонівни Осадчої-Янати та інших — і опублікувала про них низку статей. Цікавою є книжка, написана у співавторстві з журналістом Георгієм Павловичем Мокрицьким, про одного з перших президентів ВУАН —

24 академіка АН УРСР Володимира Іполитовича Липського. Учені, які загинули або постраждали від репресій, завжди привертала увагу Дарини Микитівни. Адже подібна трагедія не обійшла і її родину.

Усі історіографічні розвідки Дарини Микитівни Доброчаєвої базувалися на великому фактичному матеріалі з численних вітчизняних і зарубіжних архівів. Кожен архівний документ, що стосувався долі того чи іншого ботаніка, не залишився поза її увагою, проходив крізь її душу й серце. За ним перед Дариною Микитівною поставала жива людина, зі всіма її злетами й падіннями. Вона наче крокувала поряд із ними, намагаючись порадити, підтримати, допомогти й захистити у важку хвилину. Дарина Микитівна шукала живих свідків минулих подій, інколи трагічних, знаходила нащадків відомих ботаніків, з'єднувала членів родин, розкиданих по світу репресіями та війною, ставала для них рідною людиною. Особливо зворушливою була історія зустрічі синів Юрія Дмитровича Клеопова — Левка та Олексія, розлучених війною й розкиданих по різних континентах. Упродовж тривалого часу брати нічого не знали про долю один одного. Завдяки неймовірним зусиллям, через архівні матеріали, зв'язки з науковцями різних країн, Дарина Микитівна розшукала старшого сина Юрія Дмитровича, Левка, аж у США, де він жив з матір'ю, Євгенією Тимофіївною Полонською-Клеоповою, а пізніше, в Німеччині та молодшого сина, Олексія, котрий мешкав у Харкові, і сприяла їхньому листуванню, а потім і зустрічі. Уперше вони зустрілися в 1993 році. Ось що пише Левко про цю подію: «... 8 січня матимемо приємність привітати Олексія Георгієвича (він ніяк не міг зрозуміти, чому він Георгієвич, а я Юр'євич) на німецькій території. Алла і я бачили його востаннє рівно 50 років тому у таборі Neudorf am Berge, що знаходився тоді у Східній Німеччині, а тепер у Польщі. Так що, думаємо, що за цей час він децю змінивсь і пізнати його буде трудно. Але я вже раз таке пережив, зустрічаючи свого двоюрідного брата Ігоря Клеопова, якого я не бачив 40 років. І хоч я востаннє бачив Ігоря, коли йому було 9 років (а не 1½ як у Олексія) все одно ми один одного абсолютно не пізнали ...» (ЦДАВОВ України, ф. 5231). А згодом Дарина Микитівна відшукала ще одну родичку родини Клеопових — племінницю матері Левка, Євгенії Тимофіївни Полонської, — професора мистецтвознавства Раду Остапівну Лисенко. Левко Клеопов з цього приводу писав: «Перш за все хочу Вам ще раз щиро подякувати за Вашу таку милу гостинність і одночасно вибачитись перед Вами за весь клопіт, що принесло Вам наше перебування, за всю зайву роботу, біганину і перевтомлення, порушення Вашого щоденного розкладу та використання Вашого такого затишного помешкання для зустрічі з нашими родичами. Це було, як то кажеться в Америці, *above and beyond expectation of normal hospitality*. Вам за це треба було б медаль видати. Спасибі також за таку гарну книгу «Думи про Шевченка». Я її з приємністю читаю і знаходжу в ній багато нового, мені невідомого ...» (ЦДАВОВ України, ф. 5231).

Чимало творчих сил і енергії віддавала Дарина Микитівна Доброчаєва редакторській роботі. Багато душі вона вклала в організацію видань наукових

праць своїх учителів, про яких згадає в автобіографії: *«Пишаюся, моїми вчителями по вищій школі й аспірантурі були такі видатні і талановиті вчені країни, як Ю.Д. Клеопов, М.Г. Попов, Є.І. Бордзиловський, М.В. Клоков, що свято бережу про них пам'ять ...»*. Саме завдяки її зусиллям побачили світ двохтомник праць Михайла Григоровича Попова (1983) і монографія Юрія Дмитровича Клеопова (1990). В одному з листів Левко Юрійович Клеопов писав: *«... Як все таки пощастило, що завдяки Вашим старанням і клопотам Вам вдалось добитися випуску батькової монографії, і мама ще її побачила, коли могла читати і розуміти прочитане. Це їй принесло багато радості і вона, і я Вам за це вельми вдячні ...»* (ЦДАВОВ України, ф. 5231).

До останньої хвилини свого життя Дарина Микитівна невтомно трудилася, була сповнена творчих планів, готувала до друку матеріали наукової спадщини Михайла Васильовича Клокова та Наталії Тимофіївни Осадчої-Янати. Планувала вона підготувати й нарис про Наталію Олексіївну Десятову-Шостенко, Івана Петровича Кавалерідзе ...

Д.М. Доброчаєва — автор і співавтор 193 публікацій, серед яких — 19 монографій, 80 наукових і науково-популярних статей та інших праць.

Професор Дарина Микитівна Доброчаєва офіційно була науковим керівником лише двох аспірантів — Мирослава Васильовича Шевери та Антоніни Пилипівни Ільїнської (другим керівником після смерті першого, професора М.І. Котова). Але загалом «неофіційних» учнів у неї було дуже багато, тому що вона мала хист згуртувати довкола себе молодь, бути її добрим порадиником і завжди допомагати.

Дарина Микитівна постійно перебувала в центрі подій колективу Інституту ботаніки АН УРСР, активно займалася громадською діяльністю, читала науково-популярні лекції, організовувала та проводила екскурсії. Вона була членом Вченої ради та спеціалізованої Вченої ради Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного АН УРСР, спеціалізованої Вченої ради Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР, членом Президії Українського ботанічного товариства, а згодом — його почесним членом, брала активну участь у роботі Товариства радянсько-болгарської дружби, Спілки письменників УРСР, товариства «Знання», де проводила широку науково-просвітницьку роботу. Трудова, наукова, організаторська і популяризаторська діяльність Дарини Микитівни була відзначена Державною премією УРСР у галузі науки і техніки, званням «Заслужений діяч науки і техніки УРСР» (1982), іншими урядовими нагородами. Вона була «Персональним пенсіонером УРСР».

Дуже цікавою є епістолярія Дарини Микитівни, яку вже в останні дні життя за допомогою Лідії Семенівни Панової вона впорядкувала і передала до Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Як же треба було любити прекрасну богиню Флору, своїх колег, яку треба було мати силу волі, коли невиліковно хворою і прикутою до ліжка думати не про

Співробітники відділу вищих рослин Інституту ботаніки АН УРСР, зліва направо: сидять: Д.М. Доброчаєва, В.В. Протопопова, Б.В. Заверуха; стоять: О.М. Дубовик, А.П. Ільїнська, Л.І. Крицька, 1985 р.

Д.М. Доброчаєва (праворуч) з В.В. Протопоповою та М.В. Шеверою у Центральному ботанічному саду ім. М.М. Гришка АН України, 1994 р.

себе, а про тих, кому можуть стати в нагоді зібрані нею архівні матеріали! Вже зовсім слабкими руками вона будувала місток пам'яті й любові між минулим і майбутнім. Серед її кореспондентів була ціла плеяда визначних особистостей: ботаніки — академік НАН України Костянтин Меркурійович Ситник, академік Російської АН Олексій Костянтинович Скворцов, член-кореспондент АН УРСР Євген Миколайович Кондратюк, члени-кореспонденти Російської АН Вадим Миколайович Тихомиров і Микола Миколайович Цвельов, член-кореспондент Молдавської АН Тетяна Сергіївна Гейдеман, професори Іван Тихонович Васильченко, Олександр Люціанович Бельгард, Василь Іванович Комендар, Василь Васильович Нікітін, Юрій Миколайович Прокудін, Олександра Михайлівна Матвієнко, Микола Іванович Рубцов та багато інших; історики — професор Марко Антонович, доктор наук Ванда Грембецька, а також Левко Клеопов, Ольга Іванівна Шмальгаузен (онука зоолога, академіка АН УРСР Івана Івановича Шмальгаузена), Ольга Плеш (онука Наталії Тихонівни Осадчої й Олександра Алоїзовича Янати), численні вчені зі США, Канади, Болгарії, Польщі, Румунії, Словаччини, Швейцарії, Югославії та інших країн, політичні, громадські й культурні діячі і просто добрі люди.

Не можна не згадати і про обіди або «ботанічні чаї», адже в затишній оселі Дарини Микитівни Доброчаєвої на вулиці Прорізній у Києві завжди було людно, бо часто там збиралося добірне товариство ботаніків, письменників, поетів, співробітників музею та Інституту. В неї гостювали ботаніки Раїса Іванівна Бурда, Віра Михайлівна Виноградова, Всеволод Михайлович Мельничук, Костянтин Меркурійович Ситник, Олексій Костянтинович Скворцов, Лідія Семенівна Панова, Олександра Михайлівна Матвієнко та Юрій Миколайович Прокудін, Віра Вікторівна Протопопова, Вадим Миколайович Тихомиров, Сигизмунд Сигизмундович Харкевич, Тетяна Михайлівна Черевченко, поети Леонід Вишеславський і Володимир Сосюра, письменник Валентин Речмедін, журналіст Георгій Мокрицький, диктор українського радіо Людмила Швечикова та багато інших. Вона ніколи не стояла осторонь людських проблем, і її гостинний дім був завжди відкритий для багатьох друзів, знайомих і навіть незнайомих, які, приїхавши до Києва, з тих чи інших причин знайомилися з нею.

Серце Дарини Микитівни Доброчаєвої завжди було відкрите для кожного члена її родини — брата Лук'яна Микитовича Ковальчука та його дітей — сина Юрія Ковальчука та доньки Тетяна Добичиної; остання пішла шляхом своєї тітки, стала ботаніком і продовжує працювати у створеному Дариною Микитівною Ботанічному музеї. Між Дариною Микитівною та прийомним сином Михайлом Павловичем Доброчаєвим існували тісні людські стосунки, вони завжди підтримували один одного порадою, допомогою і просто добрим словом. Дарина Микитівна дуже пишалася своїм Мішенькою, адже він досяг успіхів у професійній діяльності, займав високі посади в Міністерстві зв'язку УРСР, був відзначений урядовими нагородами й відзнаками. Його дружина Наталія Луківна, син Юрій та онуки так само успішно працювали і нині про-

28 довжують працювати у сфері зв'язку. Вони всі глибоко шанували Дарину Микитівну. Широю любов'ю були наповнені взаємини з її вірними подругами — Марією Ісаківною Худяк, з якою вони тривалий час працювала в Інституті, а також Марією Семенівною Речмедіною, Галиною Олександрівною Костюченко, Олександрою Василівною Стекольниковою та іншими.

Дарина Микитівна Доброчаєва була людиною широкої душі та щирого серця, готовою прийти на допомогу кожному, хто цього потребував. Коли хтось із її близьких чи співробітників Інституту потрапляв у скрутне становище і, здавалося, що положення безвихідне, всі часто зверталися до Дарини Микитівни, як до останньої надії. І вона обов'язково допомагала. Так тривало до останніх днів її життя, доти, доки вона могла ходити. Тамуючи біль, вона йшла. ... Йшла, щоб допомогти, щоб робити добро. Трохи повільніше ніж завжди ...

Але пам'ять людська залишається... І поки вона існує, існує вічний зв'язок між Учителем і Учнями, між ученими однієї наукової школи, між поколіннями ...

*А.П. ІЛЬІНСЬКА,
В.В. ПРОТОПОПОВА,
М.В. ШЕВЕРА*

ІНСТИТУТ БОТАНІКИ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

Відділ систематики вищих рослин

Д.М.ДОВРОЧАЄВА

СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ
НАРИС РОДУ СЕНТАУРЕА L.s.l. у ФЛОРИ УРСР

кандидатська дисертація

Київ 1946.

ЗМІСТ РОБОТИ

- I. ВСТУП. ЗАГАЛЬНА СИСТЕМА РОДУ (31)**
- II. ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ РОДУ НА УКРАЇНІ (34)**
- III. СИСТЕМАТИКА УКРАЇНСЬКИХ ВИДІВ
ЗБІРНОГО РОДУ *CENTAUREA* SENSU AMPLO
ТА ЇХ ГЕОГРАФІЧНЕ ПОШИРЕННЯ (38)**
- IV. ДЕЯКІ ВИСНОВКИ ЩОДО ГЕОГРАФІЇ ТА ІСТОРІЇ
РОДУ *CENTAUREA* L. (137)**
- V. SPECIERUM NOVARUM DIAGNOSES (152)**
- VI. СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ (155)**

I. ВСТУП. ЗАГАЛЬНА СИСТЕМА РОДУ

Досить багатий кількістю видів та різноманітністю гібридних форм р. *Centaurea* s.l. притягав до себе живу увагу ботаніків на протязі всієї історії вивчення флори. Родові *Centaurea* L. присвячені спеціальні великі монографії Науек'а (1901), Briquet'а (1902), Prodan'а (1930), а також багато наукових статей радянських вчених — Лавренка, Ільїна, Клокова та інших.

В своїй роботі ми маємо на увазі, коротко зупинившись на історії вивчення флори волошок України, докладно розглянути їх систематику і географію, стосовно до сучасного розуміння роду і виду.

Рід *Centaurea*, в розумінні Ліннея, являв собою надто збірну одиницю, яка складалася, як показали пізніші дослідники (особливо Cassini, De Candolle, Boissier), з багатьох окремих родів — таких, як *Acroptilon* Cass., *Leuzea* DC., *Rhaponticum* DC., *Phaeopappus* Boiss., *Psephellus* Cass., *Chartolepis* Cass. Але й після виділення згаданих родів, р. *Centaurea* s.l. залишився, безумовно, збірним родом, що потребував дальшого перегляду і виділення з його обсягу більш природніх одиниць — дрібніших родів властивих певним еколого-географічним умовам.

Свого часу таку роботу провів Cassini (1826), але його система роду розроблена конспективно і на сьогодні вже застаріла.

На необхідність перегляду системи р. *Centaurea* s.l. своєчасно звернув увагу М.М. Ільїн в науковій нотатці «О положении некоторых родов в подтрибе *Centaureinae*» (1927), а в останній час Д. Сосновський і А. Тахтаджян у своїй роботі «Ревизия кавказских представителей *Centaureinae*» про необхідність такого розчленування пишуть: «Виды, включаемые обычно в состав рода *Centaurea*, в широком смысле слова, распадаются фактически на ряд морфологически и географически хорошо очерченных групп, достаточно изолированных друг от друга и вполне заслуживающих выделения в отдельные мелкие роды». І далі: «В настоящее время все больше и больше назревает необходимость противопоставить хаотическому

32 нагромадженню в складі р. *Centaurea* s.l. морфологічно та філогенетично різних груп в дусі пресловутої системи Гоффманна, стройну естествознану систему, що відображає взаємозв'язки та філогенез реально існуючих родів, самостійність яких була вже в своє час достатньо переконливо обґрунтована різними дослідниками»¹.

Нам важко на основі вивчення лише українського матеріалу дати повну систему родів *Centaurea* s.l. — це потребує вивчення волошок у масштабі. Принаймні, Європі та північної частини Африки, а то і всієї земної кулі. Тому в своїй роботі ми беремо за основу систему Voisseg, прийняту також Д.І. Сосновським у «Флорі Кавказу» (1934), як найбільш прогресивну із існуючих. Але мусимо вказати, що й на українському матеріалі, ідучи за Cassini та іншими авторами, в роді *Centaurea* s.l. можна відізнати вісім родів дрібнішого обсягу. Ми їх тут розглядаємо, як підроди збірного роду *Centaurea* L.

1. *Centaurea* L. s. str. (*Centarium* Cass.)

з видами: *C. ruthenica* L. та *C. Taliewi* Kleop.

2. *Phalolepis* Cass.

з видами: *C. proto-margaritaceae* Klok., *C. margarita-alba* Klok., *C. margaritacea* Ten., *C. donetzica* Klok., *C. proto-Gerberi* Klok., *C. breviceps* Pjin., *C. Paczoskyi* Kotov.

3. *Jacea* Juss.

з видами: *C. Jacea* L., *C. amara* L., *C. phrygia* L., *C. pseudophrygia* С.А.М., *C. stenolepis* Kern., *C. nigriceps* Dobrocz., *C. salicifolia* М.В., *C. trichocephala* М.В.

4. *Heterolophus* Cass.

з видами: *C. Marschalliana* Spr., *C. sumensis* Kalen., *C. carbonate* Klok.

5. *Cyanus* Juss.

з видами: *C. cyanus* L., *C. stricta* W.K., *C. tanaitica* Klok., *C. mollis* W.K., *C. ternopoliensis* Dobrocz.

6. *Lopholoma* Cass.

з видами: *C. scabiosa* L., *C. adpressa* Led., *C. pseudocoriacea* Dobrocz., *C. stereophylla* Bess., *C. orientalis* L., *C. salonitana* Vis.

7. *Acrolophus* Cass.

з видами: *C. rhenana* Bor., *C. micranthos* Gmel., *C. pseudomaculosa* Dobrocz., *C. arenaria* М.В., *C. savranica* Klok., *C. borysthenica* Grun., *C. odessana* Prod., *C. Besseri* DC., *C. Lavrenkoana* Klok., *C. diffusa* Lam.

8. *Solstitiaria* Hill. (*Mesocentron* Cass.),

з видом *C. solstitialis* L.

В основу такої класифікації українських волошок покладені певні морфологічні та еколого-географічні ознаки, характерні для кожного підроду окремо, які будуть докладно розглянуті в систематичному розділі роботи.

На нашу думку, слід вважати також і на те, що гібридизація тут легко відбувається поміж різними видами, але лише в межах кожного вищезначеного

¹ Цитуємо за рукописом, що нам був переданий М.Г. Поповим для ознайомлення.

підроду. Зокрема відомо безліч плідущих гібридів *C. Jacea* L. × *C. phrygia* L. (види р. *Jacea* Juss.), *C. scabiosa* L. × *C. orientalis* L. (види р. *Lopholoma* Cass.), *C. micranthos* Gmel. або *C. rhenana* Bor. × *C. diffusa* Lam. (види р. *Acrolophus* Cass.), в той час, коли майже зовсім не зустрічаються гібриди поміж видами різних підродів. За цією, в основному, причиною роди *Jacea* Cass., *Stenolophus* Cass. і *Platylophus* Cass. зведені у нас до обсягу підроду *Jacea* Juss., до *Acrolophus* Cass. приєднано рід *Spilacron* Cass., до *Lopholoma* Cass. — р. *Acrocentron* Cass. Така внутріророва гібридизація для волошок дуже характерна й закономірна і ми не вважаємо за можливе відносити до різних родів або підродів види, що вільно між собою гібридизують. Винятком, що стверджує це правило, ми вважаємо існування рідкого гібриду *C. diffusa* Lam. × *C. margaritacea* Ten. (= *Centaurea hynpanica* Pacz.), батьки якого належать до різних підродів.

В цій роботі будуть подані також загальноновживані роди, виділені з *Centaurea* s.l. — *Rhaponticum* DC., *Chartolepis* Cass., *Acroptilon* Cass., *Phaeopappus* Boiss. та *Phalacrachena* Пјін.

Тим часом, коротко зупинимось на історії вивчення українських волошок взагалі.

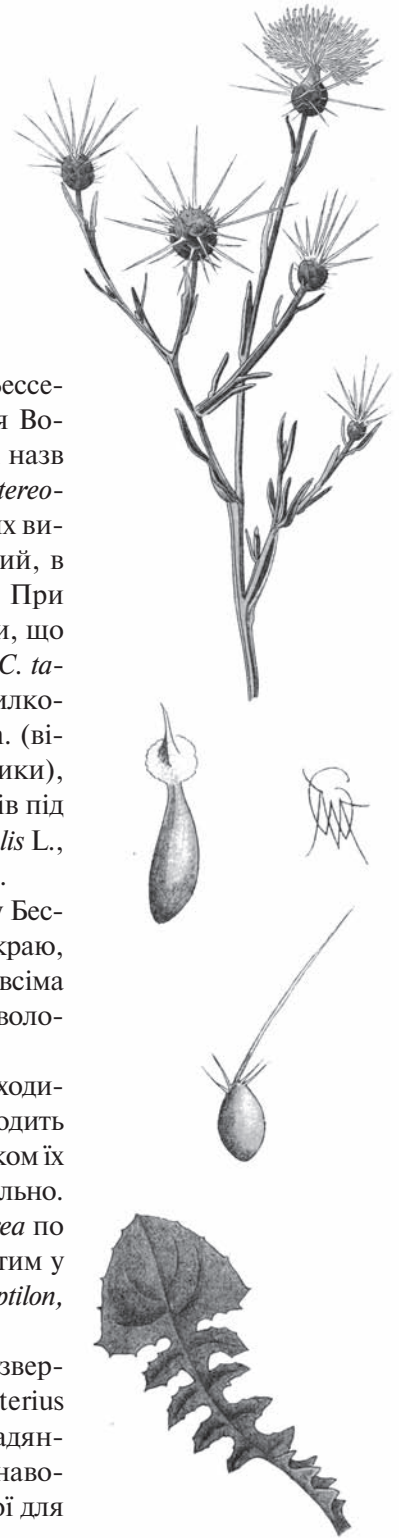
II. ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ РОДУ НА УКРАЇНІ

Перші дані про волошки України ми знаходимо у Бессера. Бессер в *Enumeratio plantarum* (1822) наводить для Волинського і Подільського районів України 29 видових назв р. *Centaurea* і в тому числі один новий вид — *Centaurea stereophylla* Bess. (*Enum.pl.* p. 35. № 1142). Список українських видів р. *Centaurea* у Бессера далеко не повний і не точний, в ньому ми знаходимо лише 16 реально існуючих видів. При назвах деяких видів не вказано автора, і трудно сказати, що розумів Бессер під назвами — *C. pectinata*, *C. nigrescens*, *C. tatarica*, бо такі назви є в багатьох авторів. Інші види помилково наводяться для України, приміром — *C. virgata* Lam. (відома з Вірменії), *C. parviflora* Desf. (відома з Персії, Африки), *C. Adami* M.B. (відома з Кавказу). Не відомо, що розумів під назвою *C. neglecta* Schott, бо *C. neglecta* Schott = *C. orientalis* L., а у Бессера обидві наведені назви означають різні види.

Але, не дивлячись на недоліки системи р. *Centaurea* у Бессера, розвідка його цінна, бо вона є перша для нашого краю, а описаний у ній вид — *C. stereophylla* Bess. наводиться всіма пізнішими авторами, як постійний компонент флори волошок України.

Більш повні дані по р. *Centaurea* s.l. на Україні, ми знаходимо у Ledebour'a, в його *Flora Rossica* (1844). Ледебур наводить 29 видів р. *Centaurea* для всієї України з докладним переліком їх місцезнаходжень і більшість цих видів наводиться правильно. Ідучи за Декандалем, Ледебур розміщує види р. *Centaurea* по секціях, які приблизно, відповідають підродам прийнятим у цій роботі, а ліннеївські види — *C. Rhaponticum*, *C. Acroptilon*, *C. crupina*, він вважає, як і De Candolle, за окремі роди.

Ледебур наводить для України *C. margaritacea* Ten. і звертає увагу на необхідність дослідження цього виду (*Ulterius observanda*, p. 689), що зроблено лише через сто років радянськими вченими. Він вважає за окремий вид *C. amara*, наводить *C. Marshalliana* Spr. замість неправильно наведеної для України у Бессера *C. sibirica* L.

Але і в Ледебурі зустрічаються деякі помилки. Так він помилково наводить для України *C. leucolepis* DC., *C. alba* L., *C. nigrescens* Willd., *C. nigra* L., *C. pectinata* L., *C. centauroides* L. Він також наводить *C. montana* L., *C. cyanea* DC., а до синонімів цієї відміни відносить — *C. axillaris* Willd., *C. stricta* W.K., *C. mollis* W.K., *C. carpatuca* Geners., *C. carniolica* Host та інші самостійні види. Ледебур вважає за види гібридні форми — *C. rubescens* Bess. та *C. calocephala* Willd., а справжні види — *C. stereophylla* Bess. і свій власний *C. adpressa* Led. вважає чомусь за підвиди *C. scabosae* L.

Пізніше Андржейовський (1860) в *Enumeratio plantarum sponte in Gubernio Podolico etc. crescentium* наводить, як і Бессер, 29 видів р. *Centaurea* для Поділля. Андржейовський вважає за окремі види — *C. stricta* W.K., *C. axillaria* Willd., *C. coricea* W.K., *C. stereophylla* Bess., які Ледебур помилково вважав за підвиди. Але і в його системі, як і в попередніх авторів, трапляються помилки. Так, він помилково наводить для України, слідом за Бессером, *C. parviflora* Desf., *C. nigrescens* L., *C. Adami* M.B. Його *C. splendens* Willd. очевидно відповідає *C. margaritacea* Ten. s.l. Він наводить *C. neglecta* Schott, як окремий вид, поруч з *C. orientallis* L., тоді як ці назви синонімічні. Він, як і Бессер, вважає за вид гібридну форму *C. calocephala* Willd. і приєднує до р. *Centaurea* р. *Crupina* Cass.

Не дивлячись на істотні недоліки в розробці роду у старих авторів, слід зауважити, що розуміння виду в них більш відповідає сучасному розумінню і більш прогресивне ніж це ми бачимо у пізнішого автора флори Росії — Шмальгаузену.

Шмальгаузен у «Фл. Юго-Западной России» (1887) і «Фл. Ср. и Южн. России, Крыма и Сев. Кавказа» (1897) дає найбільш вичерпний, для того часу, список волошок України, але види і роди розуміє він надто широко. Систему роду *Centaurea* L. дав Шмальгаузен за Hoffmann'ом.

У Шмальгаузену нараховується для України лише 24 види р. *Centaurea*, всі останні українські види волошок, в тому числі визнані навіть такими його попередниками, як De Candolle, Ledebour, особливо Boissier, він вважає за підвиди, форми і т.п.

Класифікація р. *Centaurea*, яку дав Шмальгаузен, становить безумовно крок назад у розвиткові систематичної думки, в справі побудови правильної філогенетичної системи роду. Так, Шмальгаузен відніс до роду *Centaurea* роди *Acroptilon*, *Chartolepis*, *Phaeorappus*, *Psephellus*, які задовго до нього виділені в самостійні родові одиниці, а цілий ряд видів, приміром: *C. amara* L., *C. Bessariana* DC., *C. Marschalliana* Spr. та інші, які у всіх попередніх класичних роботах вважаються за окремі види, він вважає за «підвиди» і ставить їх поруч із перехідними, або гібридними формами.

Позитивною стороною обробки є те, що Шмальгаузен у ній заперечив помилково наведені для України у Бессера, Ледебурі, Андржейовського види (*C. nigra* L., *C. nigrescens* L., *C. virgata* Lam., *C. parviflora* Desf., *C. Adami* M.B., *C. leucolepis* DC., *C. alba* L.). Для видів роду в обох «Флорах» він дав більш-менш повні географічні відомості за гербарним матеріалом і літературними даними, які були в його розпорядженні.

Таким чином, за даними всіх попередніх авторів, які досліджували флору волошок України до Жовтневої революції, число українських видів р. *Centaurea* не перевищувало 25. Серед них з України за цей час було описано 5 нових видів, три з яких визнані і радянською наукою — *C. stereophylla* Bess., *C. Besserianna* DC. та *C. borysthena* Grun., а два описані помилково, бо то є не види, а гібридні форми — *C. rubescens* Bess. та *C. hypanica* Pacz.

Найбільшу роботу по в'ясненню видового складу українських волошок та класифікації видів *Centaurea* s.l. довелось зробити радянським вченим України. Українські ботаніки не лише виділили нові види вужчого обсягу зі складу раніше відомих збірних видів, вони також відкрили цілу низку зовсім до того невідомих науці видів роду.

Першу вказівку про те, що на Україні досить часто зустрічається гібрид *C. orientalis* × *C. scabiosa*, ми знаходимо в роботі Є.М. Лавренко (1923). Лавренко вказує, що такі гібридні екземпляри російськими флористами неправильно приймалися то за *C. sordida* Willd. (рослину відому лише з Каринтії, Кроації, Істрії й Далмації), то за *C. stereophylla* Bess., то за *C. calocephala* Willd. (*C. orientalis* L. β. *calocephala* Willd. у Шмальгаузена).

Пізніші роботи по систематиці роду — М.М. Ільїна, М.В. Клокова, Є.М. Лавренко, М.І. Котова та інших стали доказом того, що волошки України в дореволюційний час були досліджені досить неповно і поверхово, що кількість видів їх значно більша, як уявляли собі попередні автори.

Велика увага приділена радянськими вченими цікавій групі волошок із секції (у нас підрід) *Phalolepis* DC., до якої відносили раніше лише один український вид — *C. margaritacea* Tenore.

М.В. Клоковим був відкритий у 1924 році зовсім новий своєрідний вид секції на Бешташ-горі («Кам'яні Могили») в приазовському гранітному районі, пізніше описаний під назвою *C. pseudoleucolepis* Kleop. (1926).

В цей же час М.І. Котомим відкрито другий новий вид — *Centaurea Paczokyi* Kotov з піскової тераси р. Інгульця на Херсонщині (1926).

В 1927 р. систематиці секції *Phalolepis* DC. присвячена докладна розвідка М.М. Ільїна. З України М.М. Ільїним описаний в цій роботі новий ендемічний вид з пісків околиць Херсона — *Centaurea breviceps* Pjin.

З вичерпливою повнотою вивчена ця група волошок М.В. Клоковим. В своїй роботі «Аналіз групи перлових волошок» (1935) М.В. Клоков підсумовує результати вивчення групи *C. margaritacea* sensu amplo попередніми дослідниками і одноразово описує 6 нових видів, властивих флорі пісків України: *C. margarita-alba* Klok., *C. protomargaritacea* Klok., *C. appendicata* Klok., *C. Konkae* Klok., *C. donetzica* Klok., *C. proto-Gerberi* Klok. Виявилось, що види групи добре відмінні один від одного не лише морфологічно, але й еколого-географічно.

З підроду *Centaureum* Cass. у 1927 році був описаний новий південний вид *C. Taliewi* Kleop.

Є.М. Лавренко (1927) поновлює забутий вид *C. Besseriiana* DC., який автори флори України після Шмальгаузена вважали за *C. ovina* Pall., довівши що *C. ovina* Pall. росте лише в Криму й на Кавказі. (Пізніше М.В. Клоков (1945) описав з південного сходу УРСР, новий вид *C. Lavrenkoana* Klok., близький до *C. Besseriiana* DC. s.str., поширеного на Поділлі. Цей вид у Лавренка входив до складу *C. Besseriiana* s.l.). В цей же час (1929) українські ботаніки поновили забутий вид *C. borysthenica* Grun. з підроду *Acrolopus* Cass.

Одночасно руминський ботанік Prodan описав, за українським матеріалом, близький до *C. borysthenica* Grun. — вид *C. odessana* Prod.

В 1937 р. М.М. Ільїн в розвиток своєї нотатки «О положении некоторых родов в подтрибе *Centaureinae* (1935)», описує новий рід із підтриби *Centaureinae* — *Phalacrachena* Пјін з видом *Ph. inuloides* (Fisch.) Пјін, що зовсім неправильно, на його думку, був віднесений до роду *Centaurea* L.

В останній час систематиці рядів *Arenariae*, *Ovinae*, *Sibiricae* та *Montanae* присвячена добра розвідка М.В. Клокова (1945, рукопис, зданий до друку), в якій подається детальний опис всіх українських видів з означених рядів, що відомі були раніше, й описується 4 нових види: *C. savranica* Klok., *C. Lavrenkoana* Klok., *C. carbonata* Klok. та *C. tanaitica* Klok.

Роботи М.В. Клокова, як і попередніх радянських систематиків, не вичерпуються описом нових видів. Вони дають також цінні висновки про походження і філогенетичні зв'язки розглянутих груп.

Нам довелося опрацювати останні групи роду, які ще не розглядалися попередніми авторами і, по змозі, критично переглянути всі роботи щодо р. *Centaurea* на Україні.

Для своєї роботи ми використали два вегетаційні періоди, збираючи гербарій і спостерігаючи різні види волошок у живій природі (головним чином, на півдні та південному заході УРСР). Ми вивчили гербарний матеріал по р. *Centaurea* L., що переховується в Києві, Харкові, Херсоні, Львові та, особливо, в Ленінграді.

В результаті критичного опрацювання р. *Centaurea* s.l. нами описано чотири нових види з УРСР — *C. nigriceps*, *C. ternopoliensis*, *C. pseudocoriacea* і *C. pseudomaculosa* та один вид — *C. alutacea* з Кавказу.

Загальна кількість видів р. *Centaurea*, що подається в роботі — 45, з них 18 видів описано за останні 25 років (за 150 минулих років, після Ліннея, було описано з України, як це раніше вказувалось, 5 видів р. *Centaurea*).

III.

СИСТЕМАТИКА УКРАЇНСЬКИХ ВИДІВ ЗБІРНОГО РОДУ *Centaurea* *sensu amplo* ТА ЇХ ГЕОГРАФІЧНЕ ПОШИРЕННЯ

РІД I. *RHAPONTICUM* DC.

De Candolle, Prodr. Syst. veget. VI (1837) 664.

Кошички великі, обгортки кулясті. Всі квітки в кошичку однакові — трубчасті, двостатеві. Лопаті приймочки тупі, цвітоложе щетинисте. Листочки обгортки з округлими півчастими придатками. Сім'янки голі, ребристі з косим рубчиком. Чубок складається з пірчастих щетинок, з'єднаних при основі в кільце, легко відпадає.

Rhaponticum salinum (Spreng.) Less.

Багаторічна рослина з міцним вертикальним кореневищем. Стебла прямі, 25—110 см завв., прості, досить товсті, 2,5—3 см у діаметрі, виразно борозенчасті, трохи павутинясті, під кошичками шерсткі й потовщені. Листки суцільні, цілокраї або дрібнозубчасті, іноді нижні стеблові при основі пірчасто-роздільні; всі листки розсіяно волосисті, молоді, разом із черешками прикореневих листків та молодими стеблами, клочкасто-павутинясті; прикореневі та нижні стеблові листки овально-еліптичні, досить великі з пластинками 18—35 см завд., 6—13 см завш., на довгих черешках, 22—30 см завд.; середні та верхні стеблові листки дрібніші, до основи звужені, сидячі. Кошички поодинокі на кінцях потовщених стебел, які часто вкриті при вершку редукованими листками, за розміром і формою зовсім подібними до зовнішніх листочків обгортки, з придатком на кінці. Обгортки кулясті, 3,5—5 см у діаметрі; листочки обгортки довгасто-ланцетні або лінійні з великими перетинчастими придатками; у зовнішніх листочків придатки загострено трикутні, коротко збігають на краї листочків; у середніх листочків обгортки придатки двокольорові: центральна частина бура, непрозора, на обгортці опукла, при вершку загострена, широко оточена світлою, прозорою тканиною з країв;

придатки внутрішніх листочків трикутно-ланцетні, загострені і волосисті. Квітки рожеві. Сім'янки 3—5 мм завд., чубок 12—15 мм завд., з білуватих пірчастих волосків. Цвіте V—VI.

Less. in *Linnaea* IX (1835) 179.

Syn.: *Leuzea salina* Spreng., *Syst. Veg.* III (1826) 382. — De Candolle, *Prodr.* VI (1837) 666. Ledeb., *Fl. Ross.* II, 1 (1844) 752. Шмальгаузен, *Фл. Ср. и Южн. Р. II.* (1897) 114. — *Centaurea salina* Benth. et Hook., *Gen. pl.* II (18..) 479.

Icon.: *Фл. Юго-Вост. VI*, 420, фиг. 707.

Hab.: В заплавах річок. На солончакових луках і на вологих солончакових місцях у степових районах УРСР.

Specimina examinata:

(Етикетки цитуються тут і далі буквально,
мовою оригіналу)

Л. Л. С. 1) (*Flora Poltavica*. Псел близ Остапья. Leg. Krassnov. 2) На лугу. Чеполь. 13.VI.1868. Черняєв.

Л. З.-Л. С. 3) Пойма Деркула окол. Деркул. завода. На лугу. 26.VI.1905. Ширав. 4) Краснопавловка. Болото в балке. 25.V.1915. Лавренко. 5) Старобельск. Деркульский Госконзавод. Солончаковый луг над р. Деркулом возле завода. Зоз. 6) Луг Донца ок. сл. Боровской Староб. у. май (1935)?. 7) Донецкая губ. (ОВД) Мариупольский окр. окрестности ст. Ново-Николаевской. хут. Обрыв. Солончаковый берег Приморского лимана. 3.VI.23. Лавренко. 8) Мариуполь, у устья Кальмиус. 20.V.1862. Графф. 9) Полтавский окр. хут. Скалоневка, поляна среди кустарников над лиманом р. Орели. 12.IV.1927. Илличевский.

П. З.-С. 10) Николаевский окр. Солонцеватые луга против долины р. Громклея на долине реки Ингула против с. Пески. 3.VIII.25. Котов. 11) Ново-Димитрівка. Схил до солончакового лугу. 1930. Куксін.

Поширення виду по СРСР. Південні і південно-східні райони Європ. част. СРСР, Казахстан, Зах. Сибір (південь), Півн. Кавказ, Закавказзя.

Ар. Геогр.: Вид, майже виключно властивий території СРСР, на заході заходить лише на південний схід Середньої Європи (Угорщина, Добруджа).

РІД 2. *CHARTOLEPIS* Cass.

Cassini. *Dict. Sc. Nat.* 44 (1827) 36.

Всі квітки в кошичку трубчасті, краєві безплідні з 4-роздільним не збільшеним віночком, середні плодущі, двостатеві. Чубок багаторядний з коротких зовнішніх і довгих середніх пірчастих щетинок та коротеньких внутрішніх війчастих півок. Цвітоложе щетинисте. Сім'янки сплюснені з косим рубчиком. Листочки обгортки з півчастими придатками.

Chartolepis intermedia Boiss.

Багаторічна рослина з міцним, повзучим кореневищем. Стебла підведені, прямі, 35—100 см завв., прості або розгалужені, при основі багаторядно вкриті рештками відмерлих листків, разом із черешками прикореневих листків клочкасто-павутинясті, від середини до верху широко-крилаті, під кошичками трохи потовщені й гостро шорсткі. Листки суцільні, цілокраї, шерсткі й трохи павутинясті; прикореневі і нижні стеблові довгасто-овальні або довгасто-еліптичні, 12—20 см завд., 2,5—5,5 см завш., при верху загострені, при основі звужені в досить довгий черешок 4—10 см завд.; середні та верхні стеблові листки вузько-ланцетні, широкою основою досить низько збігають на стебла, утворюючи на них широкі крила. Кошички поодинокі на кінцях улиснених стебел та гілок; обгортки овальні або довгасто-яйцевидні, 23—25 мм завд., 13—17 мм завш.; листочки обгортки шкірясті зеленувато-жовтуваті з країв світло-жовті; зовнішні та середні яйцевидні та довгасто-яйцевидні, 6—14 мм завд., 5—6 мм завш., з великими округлими, плівчасто-прозорими, з країв розірвано-зубчастими, придатками, які досягають 7 мм завд. і 5 мм завш. і мають маленький непрозорий трикутничок при основі. Внутрішні листочки обгортки ланцетні 15—17 мм завд., 3 мм завш. з довгастими прозорими придатками коло 3 мм завд., 1,5—3 мм завш. Квітки жовті. Сім'янки довгасто-овальні, сплюснені, 5—6 мм завд.. Чубок 10—12 мм завд., димчастий. Цвіте VII—VIII.

Boiss. Diagn. Ser. II, 3 (18..) 64.

Syn.: *Centaurea glastifolia* L. Sp. Plant. (1753) 1294 ex parte. De Cand., Prodr. VI (1837) 568. Ledeb., Fl. Ross. II, 1 (1844) 687. Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II. (1897) 120.

Icon.: Фл. Юго-Вост. VI, 421, фиг. 708.

Hab.: На солончакових луках у південних і південно-східних степових районах Європ. част. СРСР.

Specimina examinata:

П. Л.-С. 1) Под. губ. При р. Кодыма близ с. Каменный Мост, недалеко от Ольгополя. 14.VIII.1882. Шмальгаузен.

Л. Л.-С. 2) Полтава. 1886. Рогович.

Д. Л.-С. 3) Луганськ. Правий беріг р. Дінця. Внизу між високим берегом і заплавним лісом. Окол. с. Миколаївки. 8.VIII.1928. Постригань.

П. З.-Л. С. 4) Криворізька обл. Долина р. Чортомлик. 14.VIII.1930. Рижутін. 5) Днепропетровск. р. Мокра — Сура. Дно балки Войцеховой. Лужок. 15.VIII.1930. Давидыч. 6) Поповка. Екатер. губ. Александр. у. 5.VII.1865. Графф.

Л. З. Л.-С. 7. Шульгинка, Староб. у. На луку между кустарниками, при дороге. 10.VII.1905. Ширяев. 8) Старобел. у. Нещеретова. 1.VI.1848. Черняев. 9) Близ пристани, недалеко от сл. Троицкая Староб. у. у подошвы меловой горы, у дороге. 19.VII.1903. Ширяев. 10) Деркульський кінзавод. Біловодського р-ну Вороши-

ловградської обл. УРСР. Заплавина р. Деркула (засолені місця). 17.VI.1939. Барабарич і Денчик. 11) Донецчина. Гришневський р-н с. Хлопово. Заплавина р. Бик. 20.VIII.1934. Липа. 12) Донецчина. с. Завидово-Кудрашево. На засоленій часті запламини р. Бик. 22.VIII.1934. Липа. 13) Сталінська окр. Павлівський р-н с. Ново-Михайлівка. Засолене дно верхів'їв с. Яли 16.VIII.1928. (Відд. геобот.). 14) Окр. ст. Сталино в начале водораздела р. Волчьей по заболочен. дну балки Воробей. 28.IX.1932. Карнаух. 15) Донецкая губ. Таганрогский окр. Левый южный склон балочки «Сухая крынка». 8.VIII.1923. Лавренко. 16) Сталинский р-н. Недалеко от впадения р. Дурной в р. Волчью. Окр. с. Яшнобродки. Солончаковый луг. 5.IX.1932. Котов. 17) Мариуполь. Вежбицкий. 18) Купянский у. Андреевские степи. 17—18.VI.1858. Черняев. 19) Куп'янщина ст. Кислівка. Кочинівський степ. Солонець Сух. 1915. Клоков. 20) Куп'янщина. Схід. Солонці на луках р. Дуванки. 5.IX.1922. Клоков. 21) Кочин. степ. Мокрый солонец, по окраине. 9.VIII.1916 (?). 22) Окр. х. Верхн. Дуванка, Купянск у. Солонцы луговые. 6.VI.1916. Клоков. 23) Купянск. у. Кочиновская степь. Степные солонцы. 9.VIII.1916. Котов и Клоков. 24) Купянский у. окр. ст. Кисловки. Солонцеватые луга р. Кобылки между устьями балок Вишневатой и Парневой. 10.IX.1922. Лавренко. 25) Купянск. у. Кочиновская степь. Столбчатые солонцы. 9.VIII.1916. Котов. 26) Карловка. Полтавская губ. Константиноград. у. Долина р. Орчика. Солончаки. 26.VII.1884. Монтезор. 27) Солонец в долине р. Орчика на Днепре. Андржиевский.

П. С. 28) Северн. берег Сиваша. Пулоостров Тюбек. Солончаковый луг. 14.VII.1927. Левина.

Поширення виду по СРСР. Південно-східні райони Європ. част. СРСР, Зах. Сибір. (південь), Півден. і Центр. Казахстан, Північний Кавказ.

Ар. Геогр.: Вид, розповсюджений лише на території СРСР.

ПІД 3. *ACROPTILON* Cass.
Cassini. Dict. Sc. Nat. 50 (1827) 464.

Всі квітки в кошичку однакові, трубчасті, двостатеві. Тичинки гладенькі, лопаті і приймочки голі. Чубок простий з коротких шерстких зовнішніх та довгих пірчастих внутрішніх щетинок, легко відпадає. Цвітоложе щетинисте. Сім'янки голі, листочки обгортки з плівчастими придатками.

Acroptilon picris (Pall.) С.А.М.

Багаторічна рослина з тонким повзучим кореневищем. Стебла прямі, 25—50 см завв., від основи дуже розгалужені і до самих кошичків густо улиснені, гладенькі, разом із листками трохи павутинясті. Листки суцільні, еліптичні, довгасті або довгасто-лінійні, при верху загострені, до основи звужені, цілокраї або дрібно-зубчасті, зубці нерівномірно віддалені один від другого; нижні стеблові листки черешкові, іноді пірчасто-роздільні, рано засихають; всі листки шерсткі, особливо

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

42 з країв. Кошички поодинокі на кінцях численних стебел та гілок; обгортки яйцевидні або довгасто-яйцевидні, іноді при основі конічні, 9—13 мм завд., 5—9 мм завш., зовнішні та середні листочки обгортки широкі, тупі, округлі, зеленуваті, при вершці з вузькою, бурю смужкою, з широкими, округлими, плівчато-прозорими придатками; придатки внутрішніх листочків обгортки, як і самі листочки, трохи видовжені, при вершці витягнені в тупувате вістря, густо волосисті, часто бурувато-вишневі. Всі квітки в кошичку трубчасті, рожеві. Сім'янки 2,5—4 мм завд., голі, гладенькі, буруваті, чубок 7—8 мм завд., легко відпадає. Цвіте VI—VIII.

C.A.M.ey. Ind. Cauc. (18..) 67. — De Cand., Prodr. Syst. Veg. VI (1837) 662. — Fl. Ross. II, 1 (1844) 750. — Boiss., Fl. Orient. III (1875) 612. — Гроссг., Фл. Кавк. IV (1934) 197. — Фл. Юго-Вост. VI (1936) 418.

Syn.: *Centaurea picris* Pall., Ind. Taur. — Willd., Sp. plant. III (1800) 2302. — Шмальг. Фл. Ср. и Южн. Р. II. (1897) 118.

Наб.: Росте, на луках, степах, особливо солончакових, на полях як сорняк, в південно-східних степових районах Європ. част. СРСР.

Specimina examinata:

П. З.-С. 1) У г. Борислава, Ново-Костырка, поля. Латки до 100-150 м².

Л. З.-С. 2) Херсонський окр. Аскания Нова-Скадовка. Поля. 25.VIII.1925. Прянишников. 3) Херсонський окр. Чаплинський р-н. Стерня після ярвого ячменю. 3.VIII.1928. 4) Херсонщина. Кованько. 20.VIII.1930. Куксін. 5) Держ. Запов. «Чаплі», на перелозі 16.VIII. Ельяшевич. 6) Конские Плавни. Делювиальний нанос у левого коренного берега Дніпра, у ж. дороги Царицына Кута. 15.IX.1927. Зоз. 7) Мелітопольська окр. с. Громовка. Над дорогою росте плямою. 16.VI.1928. Осадча. 8) Мелітопольск. окр. к югу от Аскания Нова, вдоль Громовской дороги, пятнами. 5.VIII.1926. Левина.

П. З.-Л. С. 9) Криворізька обл., Нікопольський р. тальвег балки Сухий Чортомлик. 16.VIII.1930. Рижутін. 10) Криворізька окр. Базавлук Острів. 20.VIII.1930. Рижутін. 11) Криворізька окр. Перевізька балка. 29.VI.1930. Рижутін. 12) Воронцовка на Дніпре. Sredinski. 13) В лесах Каменец-Подольской губ. 1848. Графф.

Поширення виду по СРСР. Південні і південно-східні райони Європ. част. СРСР, Крим, Кавказ, Середня Азія, Півд. Сибір.

Аг. Геогр.: Від зах. районів СРСР через Крим, Кавказ, Малу Азію до Ірану, північн. Монголії.

РІД 4. *PHAERAPPUS* Boiss.
Boissier, Diagn. Ser. I, 6 /18../ 122.

Краєві квітки в кошичку трохи збільшені, безплідні, серединні плодущі, двостатеві. Цвітоложе щетинисте. Чубок простий з коротких зовнішніх і довгих внутрішніх шерстких щетинок, не відпадає від сім'янки.

Phaeopappus trinervius (Steph.) Boiss.

Багаторічна рослина з досить міцним, горизонтальним розгалуженим кореневищем. Стебла в кількості 1—15, підведені 20—50 см завв., при основі вкриті лускуватими прикореневими листками; під кошичками шерсткі, від основи до середини густо улишені. Листки вузько-лінійні з трьома добре помітними паралельними жилками, при вершку загострені, до основи звужені, цілокраї, шерсткі, особливо з верхнього боку, як і стебла, сіро-павутинясті; стеблові листки сидячі, прикореневі і нижні стеблові — короткочерешкові. Кошички поодинокі на кінцях, позбавлені угорі листя, стебел; обгортки довгасті, 10—18 мм завд., 6—8 мм завш., листочки обгортки блідо-зелені, на місці переходу в придаток бурувато-фіолетові; зовнішні та середні довгасто-яйцевидні, внутрішні ланцетні; придатки всіх листочків перетинчасті, блідувато-жовтуваті, округлі або при вершку витягнені в коротке вістря, з країв дрібнозубчасті або коротко-торочкуваті. Квітки рожеві. Сім'янки трохи сплюснені, 5—6 мм завд. Чубок 2—2,5 мм з однакових зазубрених щетинок збільшених до середини. Цвіте V—VI.

Boiss., Fl. orient. III (1875) 600.

Syn.: *Centaurea trinervia* Steph. in Willd., Spec. plant. IV, 3 (1800) 2301. M.B., Fl. Taur. Cauc. II (1808) 350. Spreng., Syst. Veget. XVI. III (1826) 399. De Cand., Prodr. VI (1837) 579. Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II. (1897) 119.

Icon.: Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv. XV. Tab. 36. Fig. 1. Hayek, Cent. — Art. Ost. — Ung. Taf. XII, fig. 9.

Hab.: На степах і пісках у півд. районах УРСР від Бесарабії до півн. Кавказу.

Specimina examinata:

З. Л.-С. 1) Близь Ольгополя. Под. губ. На степи. 11.VIII. 1882. Шмальгаузен. 2) АМРСР. Степові схили с. Кассель Гросулівського р-ну. 23.VII.1935. Білик. 3) Херс. Тирасп. у. Н. Николаевска. Гибков. 4) Между с. Косы и Черны Подольской губ. 21.VI.1882. Шмальгаузен. 5) Подольск. губ. Ягорлык. Между с. Косы и Флора. 20.VI.1882. Шмальгаузен. 6) Между Косами и Черною на Подолии Балт. у. на границе с. Херсон. 21.VII.1882. Монтрезор.

П. Л.-С. 7) Под. губ. при Буге Голосково. 8.VII.1885. Шмальгаузен.

Д. Л.-С. 8) ст. Ясиновата. 1887. Шмальгаузен. 9) Изюмский у. Целина Мартыненко бл. х. Водяного к югу от Славянска. 26.V.1914. Залесский. 10) Луганськ. Провальський степ. На збох у NW частині степу, зрідка. 7.VI.1928. Постригань. 11) Донбас. Горлівський р. Щербинівський радгосп. Цілина. Схил отрога балки Гнатової. 7.VIII.1932. Олексієнко. 12) Донбас. Макіївський р. ст. Харцизька. На схилі балки Колісникова. 8.VI.1932. Наконечна. 13) Артемівськ. Грішанський р. Криворізька с.(р. с.)г артіль «Червона Зірка». Цілина. 19.VI.1928. Олексіїв. 14) Окр. ст. Харцизск. По балке Колесникова вблизи Молочной фермы, степной склон. 9.VI.1932.

Л. З.-Л. С. 15) Донецк. губ. Мариупольский у. окр. с. Красново, у р. Кальмиуса. Целина Клепфера. 5.VI.1923. Лавренко, Прошкина. 16) Донецк. губ. Таганрогский у. с. Ханжонково. Известковые обнажения по правому склону Сарматской балки. 31.V.1923. Лавренко, Прошкина. 17) Окр. г. Мариуполя, Хомутовская степь на целине. 3.VIII.1934. Котов, Карнаух. 18) Донбасс. Сталинский р. с. Яшнобродки, левый берег р. Волчьей. Степной склон между низовьями р. р. Дурной и Водяной. 5.IX.1932. Котов. 19) Екатерин. губ. В Велико-Анадольском лесничестве. 11.VII.1865. Графф. 20) Сталінська округа. Янісольський р. хут. Українка. Цілина в геосинкліналі. 22.VI.1928. 21) Надазов'я, Мариупольська окр. Буденівський р-н. с. Хомутове. Цілинний степ. 12.VII.1925. Відд. геоб. 22) Надазов'я. Мариупольська окр. с. Чердакли. Кам'янистий степ над Кальчиком. 19.VII.1925. 23) Александр. у. Жеребьяки. Целина. 1865. Графф. 24) Надазів'я. Мариупільська окр. Кам'яні Могили. Цілінка в скелях. 6.VII.1928. 25) Надазів'я. Мариупільська окр. ст. Буденовка. хут. Гусельщикове. Вапнисті відслон. над р. Гр. Єланчиком. 13.VII.1925. 26) Донеччина. Гришинський район. с. Хлопово. На цілині. 22.VII.1934. Липа. 27) Сталінська окр., Дмитрівський р-н. ст. Нарунзьке × сл. Зуївка. Степові схили над байрачн. ліском. 10.VI.1928. Відд. геобот. 28) В. Анадольське лісництво, Сталінської окр. 14.VII.1926. Кравченко. 29) Мариуполь. Вержбицкий.

П. З.-С. 30) Одесса. 1871. Sredinski ex herb. Lindem.

Л. З.-С. 31) Запоріжжя. Пологи. Цілина. 9.VII. 1928. Олексіїв.

Поширення виду по СРСР. Степові та лісостепові райони південної смуги УРСР, Бессарабії, Півн.Кавказ.

Ar. Geogr.: Південь Європейської частини СРСР, Балкани (Румунія).

РІД 5. *CENTAUREA* L.

Gen. plant. Ed. VI. p. 442 (pro parte).

Рослини, що належать до р. *Centaurea* s.l. бувають однорічні, дворічні і багаторічні.

Корені їх веретеновидні, одно—двох— або багатоголові, видовжені або іноді вкорочені з численними додатковими коренями.

Кореневища (підземні стебла) можуть бути вертикальні (ортотропні) або горизонтальні (плагіотропні), видовжені або вкорочені, прості або вгорі розгалужені. Надземні стебла циліндричні, зелені, іноді при основі бурувато-червонуваті, більш-менш міцні; прості або розгалужені, ребристо-борозенчасті або рівні, голі, шерсткі або павутинясті.

Листки суцільні (еліптичні, овальні, ланцетні або лінійні), чи пірчасто-роздільні (іноді зустрічається гетерофілія), цілокраї або зубчасті, пилчасті, черешкові або сидячі (звужені при основі або широкозбігаючі); голі або шерсткі чи павутинясті.

Кошички розміщені на кінцях стебел і гілок, поодинокі або скупчені по 2—3.

Обгортки кулясті, яйцевидні або циліндричні. Листочки обгортки блідо-зелені або жовтуваті, шкірясто-тверді або перетинчасті, черепичасто налягають один на одного, зовнішні яйцевидні, внутрішні ланцетні.

Придатки листочків обгортки різноманітні, розміщені на верхку листочка або ж збігають на краї, облямовуючи його. Вони бувають шкірясті, перетинчасті або плівчасті, чорного, бурого, жовтого або білого кольору; суцільні, цілокраї або зубчасті, у більшості — правильно коротко або довго торочкуваті; у деяких — мають вигляд колючки, в інших — зовсім відсутні. Краєві квітки в кошичку неплідні з лійковидним, збільшеним глибоко п'ятилопатним віночком; середні трубчасті, плодущі, двостатеві, лопаті приймочки завжди вільні. Цвітоложе щетинясте. Квітки сині, жовті, пурпурові або білі. Сім'янки опушені або голі з косим рубчиком. Чубок завжди подвійний: зовнішній — з поступово збільшених з'юкола до середини, вільних, зубчастих щетинок, внутрішній — з одного ряду коротших плівок або щетинок, складених у центрі щільним конусом; іноді чубок дуже короткий або відсутній.

Види *Centaurea* цвітуть влітку, рідше весною. Зустрічаються по лісах, луках, на пісках і відслоненнях різних гірських порід, серед них є бур'янові рослини.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДРОДІВ, СЕКЦІЙ ТА РЯДІВ р. *CENTAUREA* L. sensu latiore

I підрід *CENTAURIUM* Cass., Dict. Sc. Nat. 44 (1827) 39.
Cassini pro gen. Opusc. Phytol. III. (1834) 48.

Багаторічники. Листки пірчасті з лінійними пилчастими по краю частками. Кошички великі, обгортки жовтуваті. Листочки обгортки шкірясті, тупі, зовнішні та середні без придатків, по краю плівчасті, внутрішні з суцільним плівчастим придатком. Чубок багато коротший за сім'янку.

Ряд *RUTHENICAE* Dobrocz.

Віночки жовті.

C. ruthenica Lam., *C. Taliewi* Kleop.

II підрід *PHALOLEPIS* Cass.,
Dict. Sc. Nat. 50 (1827) 248. (pro gen.)

Дворічники. Листки павутинясті, пірчасті або двопірчасті. Кошички досить великі. Листочки обгортки шкірясті з великими, округлими, цілокраїми або невиразно зубчатыми придатками. Віночки бувають рожеві, пурпурові, світло-жовті та білі. Чубок дорівнює сім'янці або багато коротший від неї.

I Секція *PSEUDOPHALOLEPIS* Klok. ined.

Листки один раз або двічі пірчасто-розсічені на вузько лінійні частки. Придатки майже цілком перетинчасті або плівчасті з невеликим трикут-

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

46 ником непрозорої тканини при основі або з вузькою смужкою по середині, без виразних темних плям. Чубок дорівнює сім'янці, довший, або трохи коротший від неї.

1 ряд *PSEUDOALBAE* Dobrocz. hoc. loco.

Кошички дрібні. Придатки прозорі, по краю зубчасто-торочкуваті, на спинці з килем і м'яким вістрячком при вершку. Чубок багато коротший за сім'янку.

C. pseudoleucolepis Kleop.

2 ряд *EUMARGARITACEAE* Klok. ined.

Син.: *C. margaritaceae* Klok. sp. coll. in Traveaux de l'Inst. Botan. I (1936) 79.

Стебла високі, дуже розгалужені. Придатки листочків обгортки жовтуваті або блискучо-білі, шовковисті, майже цілком непрозорі, лише по краю просвітчасті і частіше нерівномірно дрібнозубчасті, на обгортці опуклі, по спинці з помітним килем, при вершку з загорненими краями.

C. proto-margaritacea Klok., *C. margarita alba* Klok., *C. margaritacea* Tenore.

3 ряд *APPENDICATAE* Klok. ined.

Син.: *C. appendicata* Klok. sp. coll. in Traveaux de l'Inst. Botan. I (1936) 79.

Придатки досить великі, плівчасті з олійним відблиском, у більшій своїй частині прозорі й тонкі, при основі тверді з рудуватою або темно-пурпуровою плямочкою по спинці з килем і вістрям при вершку. Деякі придатки при вершку згорнені краями, утворюючи ковпачок.

C. konkae Klok. (рожева)

C. appendicata Klok. (біла)

4 ряд *GERBERIANAE* Klok. ined.

Син.: *C. Gerberi* Klok. sp. coll. in Traveaux de l'Inst. Botan. I (1936) 79.

Придатки дрібніші як у попередніх, на обгортці досить опуклі, при вершку не згорнені. Трикутник непрозорої тканини не доходить до вершка. Кіль та вістря не розвинені. Пляма при основі придатку мало помітна або відсутня. Квітки рожеві або кремові.

1. Група *Pineticolae* Klok. ined. — з рожевими квітками: *C. donetzica* Klok., *C. breviceps* Пјин, *C. proto-Gerberi* Klok.

2. Група *Eugerberianae* Klok. ined. — з кремовими квітками: *C. Paczoskyi* Kotov ex Klok.

II Секція *EUPHALOLEPIS* Dobrocz. hoc. loco.

Середня частина придатку твердої консистенції, темна, з помітними жилками. По краю придаток плівчастий і прозорий. Чубок ледве досягає 1 мм. Віночки лише рожеві.

Ряд *ALBAE* Hayek, Cent.-Art. (1901) 5.

C. splendens L., *C. leucolepis* DC., *C. deusta* Ten.; *C. alba* L. — види, як і вся секція, не властиві Україні, а поширені в Зах. Європі і деякі з них (*C. leucolepis*, *C. alba*) раніше наводилися для України помилково.

III підрід *JACEA* Juss.,
Gen. (1789) 173. pro gen. Cassini,
Opusc. phytol. III (1834) 48.
(incl. *Stenolophus* Cass. et *Platylophus* Cass.)

Багаторічники. Листки суцільні, нижні стеблові часто зубчасті або виїмчасто-надрізані, верхні цілокраї. Кошички середнього розміру. Листочки обгортки зелені з суцільно-округлими або пірчасто-торочкуватими, відтягненими у довге тонке закінчення, придатками.

Віночки пурпурові, чубок дуже короткий або відсутній.

I секція *EIJACEA* Hayek, Cent.-Art. (1901) 112.

Придатки перетинчасті, суцільні або розірвано-зубчасті. Чубок відсутній або ледве помітний.

1 ряд *VULGARES* Hayek, Cent.-Art. (1901) 112.

C. Jacea L., *C. amara* L.

II секція *LEPTERANTHUS* DC. Diss. de Comp. I (...) 24.

Придатки пірчасто-торочкуваті, більш або менш відтягнені при верхку в хвостовидне закінчення, пряме або відігнуте назовні. Чубок короткий але добре помітний.

1 ряд *NIGRAE* Hayek, Cent.-Art. p. 146.

Придатки листочків обгортки чорні або темно бурі, хвостовидне закінчення придатку коротке, краєві неплідні квітки не розвинені.

C. nigra L., *C. nemoralis* Jord. — для України наводились помилково.

2 ряд *PHRYGIAE* Hayek, Cent.-Art. (1901) 148.

Придатки пірчасто-торочкуваті, хвостовидне закінчення придатків досить довге, відігнуте назовні або пряме. Краєві неплідні квітки добре розвинені.

C. phrygia L., *C. pseudophrygia* C.A. Mey., *C. stenolepis* Kern., *C. nigriceps* Dobroc., *C. salicifolia* M.B. (*C. alutacea* Dobroc.).

3 ряд *TRICHOCEPHALAE* Hayek, Cent.-Art. (1901) 169.

Стебла дуже розгалужені, листки ланцетні. Кошички дрібніші, обгортки яйцевидно-конусовидні. Придатки пірчасто-торочкуваті, бічні торочки майже дорівнюють кінцевому тонко-шиловидному закінченню.

C. trichocephala M.B.

IV підрід *Heterolophus* Cass.
Dict. Sc. Nat. 50 (1827) 250, pro gen.

Стебла аксілярні, полегли або підведені, під кошичками висхідні. Прикореневі листки суцільні, цілокраї або зубчасті, стеблові — виїмчасто-пірчатороздільні з дуже збільшеною кінцевою часткою. Вся рослина м'яко білопавутиняста, особливо стебла та спідній бік листків. Кошички середнього розміру, кулясті або яйцевидно-кулясті. Придатки листочків обгортки світло або темно бурі, перетинчасті, в вигляді звуженого від основи до краю загостреного

48 трикутника або округлої, плоскої чи трохи опуклої, зубчастої чи коротко-торочкуватої пластинки, ширина якої багато перевищує ширину самого листочка обгортки (особливо у середніх листочків). Віночки рожеві. Чубок у 3—4 рази коротший за сім'янку.

Ряд *SIBIRITACAE* Klok. ined.

C. sumensis Kalen., *C. Marschalliana* Spreng., *C. carbonata* Klok.

V підрід *CYANUS* Juss. Gen. (1789) 174, pro gen.

Однорічники та багаторічники. Листки суцільні, ланцетні або широко-овальні, сидячі, звужені при основі або частіше широкою основою збігають на стебло, утворюючи на ньому крила. Придатки бурі, або чорні, коротко зубчасті або довго торочкуваті, збігають на краї листочків обгортки облямовуючи їх. Краєві неплідні квітки надто збільшені. Квітки сині, голубі або голубовато-фіолетові. Чубок дорівнює сім'янці, іноді довший або значно коротший від неї.

I секція *EUCYANUS* Hayek, Cent.-Art(1901) 61 p.p.

Однорічники. Стебла мало розгалужені. Листки не утворюють крил на стеблі. Придатки в вигляді вузенької, світло-буруватої смужки, по краю пилчасто-торочкуваті, збігають майже до основи листочка обгортки. Чубок дорівнює сім'янці або її перевищує.

Ряд *SEGETALES* Hayek.

Однорічники з голубими віночками — *C. cyanus* L. (*C. depressa* M.B.).

II секція *PROCYANUS* Dobrocz. hoc loco.

(Syn.: *Eucyanus* Hayek. l.c. pro parte)

Багаторічники. Стебла то більш, то менш крилаті від збігаючих листків. Придатки більш-менш широкою смужкою облямовують листочки обгортки, чорні або бурі з чорними зубцями або з чорними, бурими, часто навіть білими, доволі довгими торочками. Краєві квітки сині, серединні синьо-фіолетові.

Чубок коротший від сім'янки.

I ряд *EUMONTANAE* Dobrocz. hoc loco.

Стебла майже не галузисті, листки широко-еліптичні, утворюють крила незначної ширини. Придатки листочків обгортки чорні з такими ж чорними зубчиками, довжина яких менша за ширину суцільної частини придатку.

Гірські види.

C. mollis W.K. (*C. montana* L.)

2 ряд *STRICTAE* Dobrocz. hoc loco.

Стебла здебільшого галузисті, листки широко або вузько ланцетні, утворюють трохи ширші, як у попередніх, крила. Торочки придатків чорні або по краю білі (сріблясті), довжина їх перевищує ширину суцільної частини бурого або чорного придатку.

C. stricta W.K., *C. ternopoliensis* Dobrocz.

3 ряд *ALATAE* Dobrocz. nos. loco.

Стебла завжди розгалужені, разом з листками сіро-павутинясто-повстисті. Листки більш-менш далеко збігають по стеблині, утворюючи досить широкі крила.

C. tanaitica Klok.

VI підрід *LOPHOLOMA* Cass.

Dict. Sc. Nat. 44 (1827) 37. pro. gen. (incl. *Acrocentron* Cass.).

Багаторічники. Листки пірчасто- або двопірчасто-роздільні, з вузенькими, цілокраїми частками; прикореневі бувають цілокраї або виїмчато-зубчасті. Придатки листочків обгортки бурі або жовті з правильно розміщеними по краю торочками, збігають на краї листочків обгортки, облямовуючи верхівку його. Віночки пурпурові або жовті. Чубок дорівнює сім'янці, іноді коротший від неї.

1 ряд *SCABIOSAEFORMES* Dobrocz. nos. loco.

Листочки обгортки трохи павутинясті, зелені, їх придатки б.м. округлі, досить низько збігають на краї листочків, чорні або світло-бурі, правильно торочкуваті, кінцева торочка не збільшена. Квітки рожеві.

C. scabiosa L., *C. pseudocoriacea* Dobrocz., *C. adpressa* Led., *C. stereophylla* Bess. (*C. alpestris* Heet Heer.)

2 ряд *ORIENTALIS* Hayek., Cent.-Art. (1901) 53.

Суп.: *Acrocentron* Cass., Dict. Sc. Nat. 44 (1827) 37. pro. gen.

Листочки обгортки голі, жовтуваті або блідо-зелені. Придатки листочків трикутні або трикутно-округлі з перетинчастими, як і суцільна частина придатку, жовтуватими соковими торочками і більш твердою та відігнутою кінцевою колючкою, або з довгими темними, чи сріблясто-білими по краю, торочками; дуже коротко збігають на краї листочків. Квітки жовті (або темно-пурпурові).

C. orientalis L.

3 ряд *COLLINAE* Hayek., Cent.-Art. (1901) 22.

Листочки обгортки широкі, яйцевидної або округлої форми. Придатки з правильно розміщеними твердими боковими колючками і більш міцною, видовженою, скерованою в бік, середньою колючкою. Віночки жовті.

C. salonitana Vis.

VII підрід *ACROLOPHUS* Cass.,

Dict. Sc. Nat. 50 (1827) 253, pro gen. (incl. *Spilacron* Cass.).

Дворічники. Стебла в більшості випадків дуже галузисті. Кошички дрібні. Придатки листочків обгортки пливчасті, коротко збігають з країв, суцільні або гребінчасто-торочкуваті. Кінцева торочка часто міцна й нерідко перетворена в коротку колючку. Чубок дорівнює сім'янці або значно коротший від неї. Квітки пурпурові, рожеві або білі.

50

1 ряд *MACULOSAE* Hayek., Cent.—Art. (1901) 81.

Листочки обгортки з 5—7 жилками, придатки їх у вигляді трикутника, правильно-торочкуваті, коротко збігають на краї листочків обгортки або закінчують собою листочок не збігаючи; чорні або бурі, при основі без плівчастих вушок. Чубок дорівнює сім'янці або значно коротший від неї.

C. rhenana Bor., *C. pseudomaculosa* Dobroc., *C. micranthos* Gmel.

2 ряд *ARENARIE* Klok. ined.

Обгортки до 6—8 мм завш. Зовнішні та внутрішні листочки обгортки з 3 помітними бурими жилками на спинці, середні з 5(3) жилками, з країв плівчасті, при вершку в перетинчастими, трикутними, світло-торочкуватими придатками, що збігають на плівчасті краї листочків. Придатки внутрішніх листочків плівчасті, облямовують листочок обгортки, при вершку з вирізкою, в якій міститься іноді коротесеньке вістря. Чубок дорівнює сім'янці або трохи коротший від неї. Квітки рожеві.

C. arenaria M.B., *C. odessana* Prod., *C. borysthenica* Grunner, *C. savranica* Klok.

3 ряд *OVINAE* Klok. ined.

Обгортки до 3—6 мм завш. Всі листочки обгортки з 3 жилками, з країв перетинчасті. Зовнішні та середні при вершку загострені і переходять в ланцетний, по краю торочкуватий придаток, що закінчується трохи міцнішою, ніж бокові, торочкою (іноді колючкою), довжина якої не перевищує або ледве перевищує довжину бокових торочок. При основі придаток плівчастий, дрібнозубчастий. Чубок значно коротший за сім'янку. Квітки світлопурпурові.

C. Besseriana DC., *C. Lavrenkoana* Klok. (*C. ovina* Pall.).

4 ряд *CYLINDRACEAE* Hayek., Cent.—Art. p.106.

Рослини дуже галузисті, розчепирені. Кошички дрібні, 2,5—3,5 мм завш. Придатки листочків обгортки ланцетні, гребнічасто-торочкуваті, закінчуються твердою колючкою, що часто відігнута назовні. Чубок дуже короткий або відсутній. Квітки блідорожеві або білі.

C. diffusa Lam.

VIII підрид *SOLSTITIARIA* Hill.,
Veg. Syst. IV (1762) 21. pro gen.

Syn.: *Mesocentron* Cass., Dict. Sc. Nat. 44 (1827) 38.

Дворічники або однорічники. Кошички розміщені на дуже вкорочених бокових або на довших кінцевих гілках. Листки збігають на стебла, утворюють крила. Листочки обгортки на вершку з придатком; що несе 5—7 колючок, середня з яких міцніша і довшя за інші. Придатки внутрішніх листочків плівчасті, цілокраї або зубчасті. Квітки жовті. Сім'янка гола, чубок удвоє довший за неї.

Ряд *SULPHUREAE* Hayek., Cent. — Art. (1901) 16.

Дворічники. Рослини сіро-павутинясті, стебла крилаті. Кошички розміщені завжди на кінцевих гілках. Придатки внутрішніх листочків обгортки округлі, з країв зубчасті.

C. solstitialis L.

ДИХОТОМІЧНА ТАБЛИЦЯ
ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВИДІВ р. *CENTAUREA* s.l.

1. Зовнішні та середні листочки обгортки жовтуваті, шкірясті, тупі, з країв плівчасті, без придатків, внутрішні з яйцевидними або довгасто-яцевидними плівчастими придатками. Частки пірчасто-січних листків з країв правильно-зубчасті. Квітки жовті. Багаторічники. (підрид *Centaureum* Cass.) 2
- Всі листочки обгортки з більш або менш розвиненими придатками 3
2. Вся рослина гола, іноді стебла лише при основі кльочасто-павутинясті. Придатки внутрішніх листочків обгортки на час цвітіння буріють і в'януть.
- C. ruthenica* Lam.
- Стебла від основи до середини та листки з обох боків або лише зі спіднього боку вкриті досить довгими членистими волосками. Придатки внутрішніх листочків обгортки прозорі, під час цвітіння не в'януть.
- C. Talievi* Kleop.
3. Дворічники. Листки пірчасто, а нижні двічіпірчасто розсічені на вузько лінійні частки. Листочки обгортки з великими, округлими, цілокрайми або невиразно-дрібно-зубчастими, часто опуклими, б.м. плівчастими придатками. (підрид *Phalolepis* Cass.) 4
- Багаторічники, дворічники або однорічники. Листки різноманітні. Придатки листочків обгортки різноманітного вигляду по краю зубчасті або пірчасто-торочкуваті або ж закінчені при верху твердою колючкою 13
4. Обгортки дрібні, коло 10 мм завд. Сім'янка 2—2,5 мм., чубок, звичайно, багато коротший від неї. Рoste на гранітах.
- C. pseudoleucolepis* Kleop.
- Обгортки більші, 9—25 мм завд. Сім'янка 3,5—5 мм завд., чубок їй б.м. дорівнює або навіть довший. Ростуть на пісках 5
5. Придатки листочків обгортки шовковисто-блискучі, перетинчасті, майже цілком не прозорі, просвічують лише по краях, на спинці з помітним килем, що закінчується коротеньким вістрям; на обгортці опуклі, при верху трохи загорнені краями всередину 6
- Придатки листочків обгортки не шовковисті, плівчасті, у більшій своїй частині прозорі й тонкі 8
6. Квітки світло-кремові, майже білі. Сім'янки білуваті, двояко вигнуті.
- C. margaritaceae* Ten.
- Квітки пурпурові або рожеві. Доспілі сім'янки чорнуваті, майже чотириграні 7
7. Обгортки кулясті, 15—20 мм у діам. Придатки листочків обгортки яскраво білі. Квітки пурпурові.
- C. margarita-alba* Klok.
- Обгортки яйцевидні, 12—14 мм завд. Придатки листочків обгортки світложовті до оранжевих. Квітки рожеві.
- C. proto-margaritacea* Klok.
- 8 (5). Обгортки кулясті. Придатки листочків досить великі, до 10 мм завд., або завш., тонкі, майже цілком прозорі. Непрозора тканина вузькою смужкою по середній лінії придатку доходять до його верху. Придатки на спинці з килем, що закінчується коротеньким вістрям, на обгортці не опуклі, всі або деякі згорнені при верху гострим ковпачком, вістря ковпачків характерно скеровані в різні боки. Чубок звичайно довший за сім'янку 9
- Обгортки яйцевидні, рідше кулясті. Придатки дрібніші, до 6 мм завд., не такі тонкі й менш прозорі, на спинці без помітного килія; непрозора тканина не доходить до верху придатка, утворює трикутник лише при основі його. На обгортці придатки б.м. опуклі, при верху не згорнені 10

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

52

9. Квітки світло кремові або білі. Обгортки великі, 22—27 мм в діам. Придатки всіх листочків обгортки згорнуті при вершку гострим ковпачком. Стебла вгорі шерсткі.

C. appendicata Klok.

— Квітки рожеві. Обгортки дрібніші 15—16 мм в діам. Придатки лише деяких листочків обгортки згорнені ковпачком. Стебла вгорі гладенькі.

C. Konkae Klok.

10 (8). Квітки світложовті, придатки жовті, часто з темними плямочками при основі. Чубок довший за сім'янку.

C. Paczoskyi Kotov ex Klok.

— Квітки рожеві або рожево-пурпурові. Придатки білуваті або жовтуваті. Чубок не довший за сім'янку 11

11. Обгортки 10—14 мм завд. Придатки листочків обгортки характерно жовтувато-зеленуваті, до 4—5 мм завд. Стебла високі, до 100 см завв.

C. breviceps Пјіп.

— Обгортки більші, 12—15 мм завд. Придатки білуваті або жовтуваті, але не зеленуваті, до 5—6 мм завд. Стебла нижчі, до 50 см завв. 12

12. Придатки помітно жовтуваті, дуже опуклі, майже півкулясті. Квітки бліді, до майже білих. Доспілі сім'янки буруваті або чорнуваті.

C. proto-Gerberi Klok.

— Придатки білуваті, не такі опуклі. Квітки яскравіші, рожево-пурпурові. Сім'янки світло-бурі.

C. donetzica Klok.

13 (3). Придатки листочків обгортки з 5—7 міцними колючками, з яких середня багато довша за останні. Стеблові листки збігають на стебло, утворюючи на ньому крила. Квітки жовті.

C. solstitialis L.

— Придатки листочків обгортки без колючок або з коротенькою тонкою колючечкою при вершку 14

14. Листки суцільні або виймчасто-пірчастороздільні з побільшеною кінцевою часткою (в цьому випадку стебла аксильярні, полегли, вся рослина сіро-павутиняста) 15

— Листки пірчasto- або двопірчastosічні з вузькими частками 30

15. Стебла аксильярні, полегли або скоса висхідні. Листки (розвинені, переважно, прикореневі) суцільні або виймчасто-пірчастороздільні з широкими частками, зісподу білопавутинясті. Квітки рожево-пурпурові. Цвітуть в травні-червні.

(підрид *Heterolophus* Cass.) 16

— Стебла не аксильярні, прямі. Листки суцільні, цілокраї або зубчасті. Квітки пурпурові або сині. Цвітуть влітку 18

16. Листочки обгортки цілком прикриті коричнево-жовтими придатками, придатки круглясті або яйцевидні, 6—8 мм завд., 6,5—8,5 мм завш.

C. carbonate Klok.

— Придатки не прикривають листочків обгортки зовсім або прикривають їх лише частково, від яйцевидних до лінійно-ланцетних, 1,5—3,5 мм завд., 0,75—3 мм завш. . . . 17

17. Придатки зовнішніх та середніх листочків обгортки довгасто або лінійно-ланцетні, чорнуваті, цілокраї або з 3—5 короткими торочками з кожного боку. Рoste на пісках у борах.

C. sumensis Kalen.

— Придатки зовнішніх та середніх листочків обгортки яйцевидні або довгасто-трикутні, світлокоричневі, по краях з б.м. численними торочками. Рoste на вапнякових відслоненнях і степових схилах.

C. Marschalliana Spreng.

- 18 (15). Придатки листочків обгортки більш або менш збігають на краї листочків. Квітки сині або голубі.
(підрід *Cyanus* Juss.) 19
— Придатки листочків обгортки не збігають на краї листочків. Квітки пурпурові або рожево-пурпурові.
(підрід *Jacea* Juss.) 23
19. Однорічники. Стеблові листки звужені до основи і не збігають на стебла. Бур'янова рослина.
C. cyanus L.
— Багаторічники з розвиненим кореневищем. Принаймні, середні стеблові листки б.м. збігають основою на стебла, утворюючи на них більш або менш розвинені крила. Степові або гірські рослини 20
20. Придатки листочків обгортки чорні з такими ж чорними торочками або зубцями. Чубок сім'янки 1—1,5 мм завд. 21
— Придатки світлобурі або чорні з яскраво-білими або рудуватими торочками. Чубок сім'янки 2—3 мм завд. 22
21. Ширина суцільної частини придатків середніх листочків обгортки 0,5—1 мм., їх торочки ледве досягають 0,5 мм завд. або придатки лише зубчасті з країв. Стеблові листки довгасто-еліптичні.
C. mollis W.K.
— Ширина суцільної частини придатків середніх листочків 1—1,5 мм, їх торочки постійно 1—2 мм завд. Стеблові листки ланцетні.
C. ternopoliensis Dobrocz.
22. Всі стеблові листки б.м. далеко збігають на стебло, утворюючи доволі широкі крила. Кошичків на окремій стебліні 1—10.
C. tanaitica Klok.
— Лише середні стеблові листки коротко збігають на стебло, утворюючи вузькі крила; нижні листки черешкові. Кошичків на стебліні 1—3.
C. stricta W.K.
- 23 (18). Придатки листочків обгортки округлі, цілокраї або неправильно зубчасті. Чубок відсутній або ледве помітний 24
— Придатки листочків обгортки трикутно-ланцетні або лінійні, відтягнені в довге або коротке хвостовидне закінчення, по краях пірчато-торочкуваті. Чубок розвинений, коротенький 25
24. Обгортки яйцевидно-кулясті, 15—17 мм завд. і 10—15 мм завш., бурі. Стебла та листки гостро-шерсткі, але майже не павутинясті; рослина зелена.
C. Jacea L.
— Обгортки яйцевидні, рідше яйцевидно-кулясті, 13—17 мм завд. і 10—12 мм завш., блідо-сріблясті або блідо-рудуваті. Вся рослина густо павутиняста, сіра.
C. amara L.
25. Придатки зовнішніх та середніх листочків обгортки з коротеньким хвостовидним закінченням, що майже не перевищує довжини бічних торочок, чорні. Стеблові листки сидячі, при основі з великими зубчастими вушками, що обгортають стебло. Обгортки кулясті.
C. nigriceps Dobrocz.
— Придатки зовнішніх та середніх листочків обгортки з видовженим хвостовидним закінченням, що багато перевищує бічні торочки. Листки без вушок при основі. Обгортки б.м. видовжені 26
26. Обгортки яйцевидно-кулясті, 10—25 мм завд., 8—20 мм завш. Стеблові листки довгасто-еліптичні /верхні інколи ланцетні/, середні з них 3—6 см завш. 27

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

54

— Обгортки довгасто-яйцевидні, 7—15 мм завд., 4—6 мм завш. Стеблові листки довгасто-ланцетні, 3—15 мм завш. 29

27. Придатки внутрішніх листочків обгортки висуваються з-під середніх листочків і зовсім не прикриті їх придатками; центральна суцільна частина придатків зовнішніх та середніх листочків помітно ширша від самого листочка.

C. phrygia L.

— Придатки внутрішніх листочків обгортки не висуваються з-під середніх і прикриті їх придатками; центральна суцільна частина зовнішніх нижніх (*зовнішніх* — дописано олівцем) та середніх придатків дорівнює ширині відповідного листочка або вужча від нього 28

28. Вся рослина доволі густо павутинясто-опушена, сиза. Нижні стеблові листки з довгими черешками. Обгортки 10—15 мм завд., 8—15 мм завш.; придатки рудувато-бурі.

C. stenolepis Kern.

— Рослина майже без павутинястого опушення, зелена. Нижні стеблові листки сидячі або коротко-черешкові. Обгортки до 25 мм завд. і 20 мм завш.; придатки від світло- до темно-бурих.

C. pseudophrygia С.А.М.

29 (26). Обгортки 10—15 мм завд., коло 6 мм завш. Стеблові листки довгасто-ланцетні, 9—15 мм завш. Придатки зовнішніх та середніх листочків обгортки трикутно-ланцетні з коротким хвостовидним закінченням, бічні торочки їх майже дорівнюють ширині суцільної частини придатку.

C. salicifolia M.B.

— Обгортки 10—12 мм завд., 4—6 мм завш. Стеблові листки вузько-ланцетні, 3—8 мм завш. Придатки листочків обгортки шиловидні, хвостовидні закінчення придатків довгі, відігнуті назовні, бічні торочки багато довші за ширину суцільної частини придатків.

C. trichocephala M.B.

30 (14). Багаторічники. Обгортки великі, 15—30 мм завд., 10—25 мм завш. Квітки пурпурові, рожеві або жовті.

(підрід *Lopholoma* Cass.) 31

— Дворічники. Обгортки дрібні, 8—15 мм завд., 3—6 мм завш. Квітки рожеві зрідка білуваті.

(підрід *Acrolophus* Cass) 36

31. Квітки пурпурові; листочки обгортки трохи павутинясті, зелені, їх придатки досить низько збігають на краї листочків 32

— Квітки жовті; листочки обгортки голі, жовтуваті, придатки дуже коротко збігають на краї листочків 35

32. Обгортки яйцевидно-кулясті, 15—18 мм завд., 10—17 мм завш.; зовнішні та середні листочки обгортки з чорними або темно-бурими, правильно-торочкуватими придатками, ширина суцільної частини яких 1,5—2 мм, довжина торочок дорівнює ширині суцільної частини відповідних придатків.

C. scabiosa L.

— Обгортки довгасто-яйцевидні або яйцевидно-конусовидні, 15—20 мм завд., 8—15 мм завш., листочки обгортки з вужчими, коротко-торочкуватими придатками 33

33. Середні стеблові листки пірчато-роздільні, з дуже збільшеною, при верху округлою, непарною часткою, що закінчується як і бічні довгасті частки, коротеньким вістрям. Придатки середніх листочків обгортки гостро-трикутної форми, темно-бурі, бічні торочки світліші від суцільної частини придатку 1—1,5 мм завд. Чубок удвоє коротший за сім'янку.

C. stereophylla Bess.

Всі частки пірчато-роздільних листків рівні, лінійні. Придатки більш менш округло трикутної форми. Чубок дорівнює сім'янці або трохи довший від неї 34

34. Обгортки яйцевидні, 15—18 мм завд., 10—15 мм завш.; ширина темнобурих придатків зовнішніх і середніх листочків обгортки досягає лише 1 мм, їх торочки світліші, 0,5—1,5 мм завд. Нерозквітлі кошички сплюснено-кулястої форми. Рослина зелена.

C. pseudocoriacea Dobroc.

— Обгортки яйцевидно-конусовидні, 15—20 мм завд., 8—12 мм завш. Листочки обгортки щільно притиснені; придатки зовнішніх і середніх листочків у вигляді ледве помітної зубчастої смужки з країв та маленького трикутника вгорі або майже зовсім не розвинені. Нерозквітлі кошички конусовидної форми. Рослина блідо-зелена.

C. adpressa Led.

35 (31). Обгортки майже кулясті, 20—30 мм завд., 18—25 мм завш., придатки листочків обгортки перетинчасті, округлі, світло-жовті або рудуваті з правильно розміщеними бічними торочками та з тонкою коротенькою колючкою при вершку. Сім'янка 3—3,5 мм завд. з чубком 4—5 мм завд.

C. orientalis L.

— Обгортки яйцевидні або довгасто-яйцевидні, 20—25 мм завд., 12—16 мм завш.; придатки з правильно-розміщеними твердими бічними колючками та більш міцною, видовженою середньою, що скерована в бік. Сім'янка 3—4 мм завд., з чубком 9—10 мм завд.

C. salonitana Vis.

36 (30). Всі листочки обгортки з 5—7 жилками, їх придатки в вигляді бурого або чорного трикутника, правильно-торочкуваті, коротко збігають на краї листочків, при основі без плівчастих вушок. Середня кінцева торочка не набуває вигляду колючки і не перевищує довжини бічних торочок. 37

— Всі листочки обгортки з 3 жилками на спинці або лише середні з 5 жилками; придатки нижче збігають на краї листочків, б.м. торочкуваті, іноді при їх основі залишаються плівчасті вушка; кінцева торочка дорівнює бічним або перевищує їх (тоді вона тверда і колюча) 39

37. Обгортки довгасто-яйцевидні, 10—11 мм завд., 7 мм завш.; придатки майже не збігають на краї листочків, являють собою видовжено-трикутне закінчення звуженого при вершку листочка; торочок по 4—6 з кожного боку, вони перевищують довжиною коротеньке кінцеве вістря. Сім'янка 3 мм, чубок до 1 мм завд.

C. micranthos Gmel.

— Обгортки яйцевидні або яйцевидно-кулясті; придатки більш збігають на краї листочків, утворюючи при вершку тупий трикутник; торочок 6—8 (10) з кожного боку. Сім'янка 3—3,5 мм, чубок 1—2 мм завд. 38

38. Обгортки коло 14 мм завд., 9—10 мм завш., придатки чорні з такими ж чорними торочками, по 6—8 з кожного боку. Сім'янка 2,5—3 мм з чубком 1,5—2 мм завд. Розміщення кошичків на стеблах щитковидне.

C. rhenana Vog.

— Обгортки 12—14 мм завд., 10—12 (13) мм завш.; придатки бурі, з такими ж бурими або світлішими торочками, по 6—8 (9) з кожного боку. Сім'янка коло 3 мм з чубком коло 1 (1,5) мм завд. Розміщення кошичків на стеблах волосисте, дуже рідко щитковидне.

C. pseudomaculosa Dobroc.

39 (36). Обгортки 9—15 мм завд., 5—8 мм завш.; середні листочки обгортки з 5 (іноді добре помітно лише 3) жилками на спинці 40

— Кошички дрібніші, обгортки 8—12 мм завд., 2,5—6 мм завш. Всі листочки обгортки з 3 жилками на спинці або іноді ще з кілем (тоді придатки з кінцевою твердою колючкою) 43

40. Обгортки 12—15 мм завд., характерно двоколірні від темно-пурпурового забарвлення листочків обгортки та їх палевих правильно-торочкуватих придатків; середні листочки з 5, завжди добре помітними, жилками на спинці, їх придатки з коротеньким вершковим вістря і 6—8 торочками з кожного боку. Плівчастих вушок нижче низки торочок не залишається.

C. savranica Klok.

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

56

— Обгортки 9—12 мм завд.; середні листочки обгортки з 5 жилками на спинці, з яких іноді добре помітно лише 3; торочкуваті придатки середніх листочків з 4—5 торочками з кожного боку або неправильно дрібно-зубчасті, збігають на плівчасту облямівку листочків 41

41. Обгортки яйцевидно-конічні, 9—11 мм завд., 6—8 мм завш. Придатки середніх листочків обгортки широко обернено-яйцевидні, неправильно дрібно-зубчасті з ледве помітним вістрям, що міститься в широкій мілкій вирізці.

C. arenaria M. B.

— Обгортки довгасто-яйцевидні, 9—12 мм завд., 4,5—6,5 мм завш. Придатки середніх листочків обгортки правильно-торочкуваті, кінцеве вістря до 1 мм завд. 42

42. Центральна тверда частина придатків зовнішніх та середніх листочків обгортки жовтувато-бура, при основі з темно-пурпуровими цятками. Плівчасті вушка при основі торочок середніх листочків, як і придатки внутрішніх листочків, з країв неправильно-зубчасті. Жилки на спинці блідо-зелених листочків обгортки сіро-фіолетові або пурпурові. Рослина трохи шерстисто-павутиняста.

C. borysthenica Grun.

— Темно-пурпурові цятки або плямочки на непрозорій частині зовнішніх і середніх листочків обгортки відсутні. Плівчасті вушка при основі торочок середніх листочків цілокраї. Жилки на спинці листочків обгортки однакового з ними кольору. Вся рослина (особливо нижні листки зісподу і стебла внизу) біло павутинясто-повстяна.

C. odessana Prod.

43 (39). Стебла від основи дуже галузисті, гілки волотисто-розчепірені. Придатки листочків обгортки жовтуваті або коричневі, з колючими бічними торочками та з видовженою, трохи відігнутою назовні, кінцевою колючкою. Квітки блідо-рожеві або білуваті. Чубок дуже короткий або й відсутній.

C. diffusa Lam.

— Стебла менш розгалужені, гілки скеровані скоса вгору або б. м. розчепірені. Придатки листочків обгортки правильно-торочкуваті, з коротеньким, не колючим, кінцевим вістрям. Квітки світло- або темно-пурпурові. Чубок 1,5—2,5 мм завд. 44

44. Обгортки довгасто-яйцевидні, 10—12 мм завд., 5—6 мм завш. Центральна твердіша частина придатків бурувато-жовта з темно-пурпуровими плямочками. Торочки і плівчасті вушка при основі їх — білуваті. Росте на вапняках у правобережних степових районах.

C. Bessieriana DC.

— Обгортки довгасті з конічною основою, 8—11 мм завд., 3—5 мм завш. Центральна вузько-трикутна частина придатків чорнувата або темно-бура, торочки буро-жовтуваті. Плівчастих вушок немає. Росте на крейді в східних степових районах.

C. Lavrenkoana Klok.

I підрід *CENTAURIUM* Cass., pro gen.

Ряд *RUTHENICAE* Dobroc.

1. *Centaurea ruthenica* Lam.

Багаторічна рослина, з міцним, довгим, вертикальним кореневищем, часто багатоголовим. Стебла прямі, 70—150 см завв., прості або лише вгорі вилчасто розгалужені, голі, гладенькі, при основі вкриті рештками відмерлих листків та шовковистими волокнами, що містяться в пазухах цих листків. Листки пірчасто-роздільні на вузько-лінійні (2—3 мм) або широко-лінійні (7—8 мм завш.), частки, які при верхку загострені, з країв правильно пилчас-

ті, досить довгі, до 6—7 см завд., нижні стеблові листки на довгих черешках, іноді зі збільшеною середньою часткою; середні сидячі.

Кошички великі, поодинокі на довгих, неуліснених цвітоносах; обгортки яйцевидно-кулясті, 2,5—3 см завд. і завш.; зовнішні та середні листочки обгортки шкірясті, з країв з вузькою плівчастою облямівкою, жовтуваті, при вершку часто з темнуватою плямою і добре виявленими бурими жилками, без придатків; внутрішні листочки довгасто-ланцетні з більш широкою прозороплівчастою облямівкою з країв і великим, округлим, плівчастим придатком при вершку, який під час цвітіння рослини в'яне й буріє. Квітки жовті. Сімянка гола, 5,5—7 мм завд., чубок 4,5—5 мм завд. Цвіте V—VIII.

Lamarck, Encycl. meth. I (1783) 633. Bess., Enum. pl. Volh. (1822) 34, № 1126. De Cand., Prodr. Syst. veget. VI. (1837) 566. Ledeb., Fl. Ross. II, 1 (1844) 686. Boiss. Fl. Or. III (1875) 623. Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 12.

Syn.: *Centaurea ruthenica* var. *typica* Trantv., Enum. plant. songor (1866) 65. — *Centaurea ruthenica* var. *genuine* Korsh. Tent. fl. Ross. or. (1898) 235. — *Centaurea Schwarzenbergiana* Schur in Verh. und Mitth. d. Siebenl. Ver. Für Naturv. VI (1855) 4; im Öst. bot. Wochenbl. X (1860) 356 et herb. — *Bielzia Schwarzenbergiana* Schur, Enum. plant. Trans. (1866) 409 et herb.!

Icon.: Hayek, Die Cent.—Art. Österr.—Ung. Taf I, Fig. 2.

Exsicc.: Herb. Fl. Ross. № 1620.

Hab.: На степах, крейдяних та вапнякових відслонення в південних та південно-східних районах Євр. част. СРСР, Зах. Сибір, Центр. і Зах. Казахстан.

Specimina examinata:

З. Л.-С. 1) Под. губ. Рашков при Дністрі. 8.VI.1889. Шмальгаузен.

Л. Л.-С. 2) Константиноград. Полтав. окр. південний цілинний схил біля «полтавського лісу». Іллічевський.

Д. Л.-С. 3) Луганський с/г технікум. Мощ. яр, на горі. I.VII.1928. Шарков. 4) Луганськ. окол. м. Миколаївки. Участок цілини по схилу серед полів. 2.VII.1928. Постригань. 5) Луганськ. Провальський степ. 6.VI.1928. Постригань. 6) Донбас. Горлівський р. х. Чагірі. Схил понад заболоченим лужком. 30.VI.1932. Олексієнко. 7) Донбас. Макіївський р-н. Радгосп «Гірник». Між балками. 5.VIII.1932. Страшко. 8) Славянск. 1818. Черняєв. 9) Сталінська окр. Амвросіївський р. хут. Катеринославський. Мергелясто-крейдяні відслонення над б. Каменевою. 9.IX.1928. Відд. геобот. 10) Сталінська окр. Дмитрівський р. ст. Харцизьке × ст. Ханжонківське. Цілина над залізницею. 10.VI.1928. Відд. геобот. 11) Екатер. губ. ст. Харцызская. 4. VIII. 1893. Липский. 12) Донбасс. окр. Макеевки. Недалеко от полуст. Чумаково. Сорное в посевах. 22.VI.1932. Котов. 13) Окр. Харцызска к С от станции. Сорное в посевах. 10.VII.1932. Котов.

Л. З.-Л. С. 14) Ново-Александр. завод. 1849. Ex herb. Czernjaevi. 15) На гористом местоположении близь р. Волчьей. 25.X.1853. Ex herb. Czernjaevi.

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

58 16) Беловодск. окр. Ново-Александр. у. 5.X. 1848. Ex herb. Czernjaevi. 17) Павлогр. у. дер. Близнецы. Мягкая степь, поля между посевами, местами много. 5.VI.1889. Лукашев. 18) Стрелецкий Госуд. Конзавод, по балке Глиняной. 19.VIII.1930. Котов. 19) Донецкая губ. (ОВД) Таганрогский окр. ст. Кутейниково. Старая толока. 10.VI.1923. Лавренко. 20) Купянск. у. Окол. хут. Ново-Никаноровки. Меловые обнажения. 9.VI.1915. Котов. 21) Меловые обнажения ок. Ново-Айдар. Староб. у. *f. bipinnatifolia* Trautv. VI.1905. Талиев. 22) Старобельск. Лимаревская целина у выхода на водораздельное плато между б. Волчьей и Кременным яром. 18.VI.1927. Лавренко. 23) Меловые обнажения по р. Гнилой сл. Покровск. Купянск. у. 28.V(1915) Клоков. 24) Izjum. Montes Sancti. In sylvis nemoribosque montanis, locis subapertis, solo cretacea. 30.VI.1873. Gornuskyi. 25) Стрелецкая степь. Староб. у. Харьков. губ. 13.VI.1915. Виноградов. 26) Starobelsk. р. Pawlowka. 12.VI.1903. Schirjaev. 27) Изюмский у. Святые горы. Меловой сосняк. 25.VI.1923. Котов.

П. З. С. 28) Николаев. 5.VII.1888. Пачоский.

Ниж.-Дон. 29) Персияновка. Зем. Донск. Казач. 16.V.1889. Пачоский.

Вол.-Дон. 30) Елец. Орловск. губ. (на хут. имения Полоны). Gruner.

Нижн.-Вол. 31) Сарепта. Becker.

Верх.-Тоб. 35) Uralsk (1841) Burmester.

Поширення виду по СРСР. Південні і південно-східні райони Європ. част. СРСР., Крим, Кавказ, Півден. Сибір, майже по всьому Казахстану і Туркестану.

Аг. Geogr.: Вид, широко розповсюджений в степах Південного Сходу Європ. частини СРСР та Середн. Азії, на заході заходить лише в Трансільванію, Румунію, Семиграддя.

2. *Centaurea Taliewi* Kleop.

Багаторічна рослина з міцним, простим або угорі розгалуженим, вертикальним кореневищем. Стебла поодинокі або по 2—3 (в залежності від ступеня розгалуження кореневища), прямі, 65—90 см завв., рідко прості, частіше угорі розгалужені, під кошичками гладенькі, при основі вкриті рештками відмерлих листків, від основи до середини вкриті довгими почленованими білими волосками, трохи вище — шерсткими бородавочками. Листки пірчасто-роздільні, частки листків лінійні або широко ланцетні, з країв правильно гостро-зубчасті, при вершкуні загострені, нижні стеблові листки на довгих, як і стебла, волосистих черешках, середні — сидячі; всі листки шерсткі, слабо волосисті. Кошички поодинокі на довгих неуліснених квітконосах. Обгортки майже кулясті, 2,5—3 см завд. і завш., голі. Зовнішні та середні листочки обгортки широко-яйцевидної або округлої форми, тупі, світло-жовті з зеленими нервами посередині, вузько плівчасті з країв, без придатків. Внутрішні листочки обгортки широко ланцетні з великими, до 10 мм завд., округлими, плівчасто-прозорими придатками, які не буріють і не в'януть під час цвітіння рослини. Квітки жовті. Сім'янки 6—8 мм зав., голі, гладенькі, бурувато-лілові. Чубок 10—12 мм завд. Цвіте VI—VII.

Bull. du Jard. Bot. de Kieff. Livr. V—VI (1927) 84.

Syn.: *Centaurea ruthenica* Lam. var. *hispida* Korsh. in Bull. de l'Acad. d. Sc. d. St.-Petersb. (1894) № 1, p. 105. — *Centaurea ruthenica* Lam. var. *villosa* Taliew (nom. nud.) in Тр. Харьк. Общ. Испыт. Прир. Т. XXXIV (....) 247. — *Centaurea Korshinskyi* Iljin in Bull. d. Jard. Bot. d. l'Acad. d. Sc. d. l'URSS, XXX, 3—4 (1932) 354.

Icon.: Фл. Юго-Вост. VI, 427, фиг. 710.

Hab.: На сухих степах і відслоненнях крайнього півдня Європейської частини СРСР.

Описаний з приазовських степів.

Specimina examinata:

Л. З.-Л. С. 1) Маріупольська округа, глинясті схили до моря коло с. Ляпине. 21.V.1926 [пуп] !! Відд. геобот. 2) Маріуполь. Вержбицкий. 3) Сталінська окр. с. В. Янісоль. Глинясті схили в б. Крутий-Кам'яній по дорозі до с. Багатиря. 1.VII.1928. Відд. геобот. 4) Катеринослав. Александр. у. VIII. Ковчугин.

Л. З.-С. 5) Херсонська округа. Асканія Нова. Цілинний степ. VI.1924. 6) Катерин. губ. Днепров. у. Дорнбург. В степах, при дорозі из Аскании Новой. 13.VI.1924. fl. fr. Оксер. 7) Melitopol in steppis Schrederi. 3.VI.1907. Schirjajev. 8) На Успенському заповідному степу Асканія Нова Мелітопольської окр. 18.VI.1931. Свістунова.

Ниж.-Вол. 9) Астраханська губ. Єргеня, південна Еліста. 1.VI.1890. fl. Пачоский.

Поширення по СРСР. Крайній південь Європ. част. СРСР від Дніпра на заході до Волги та Урала, Північний Казахстан.

Обидва види, *C. ruthenica* Lam. і *C. Taliewi* Kleor., габітуально дуже подібні, але вони добре відмінні морфологічно. *C. Taliewi* вкрита довгими волосками, які легко відламуються і залишаються жорсткі основи волосків, що роблять стебло й листя шорсткими, придатки внутрішніх листочків обгортки під час цвітіння рослини не в'януть і не буріють. Чубок у сім'янки багато довший ніж у *C. ruthenica* (біологічно). *C. Taliewi* характеризується більш раннім цвітінням і географічно — *C. Taliewi* заступає перший вид на півдні, в сухих степах.

II підрид *PHALOLEPIS* Cass., Dict. Sc. Nat. 50 (1827) 248, pro gen.

Sect. *PSEUDOPHALOLEPIS* Klok.

I ряд *PSEUDOALBAE* Dobroc.

3. *Centaurea pseudoleucolepis* Kleor.

Дворічна рослина. Стебла прямі, до 50 см завв., від середини до верху дуже розгалужені, трохи павутинясті. Листки пірчасто- та двопірчасто-розсічені на вузько-лінійні, при верхку загострені, частки. Нижні стеблові листки на довгих черешках, середні та верхні — сидячі, причому, верхні листки

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

60 складаються зі збільшеної вузько-ланцетної середньої частки та 2-х вужчих від неї коротеньких часток при основі.

Кошички дрібні, поодинокі, на кінцях досить довгих улиснених гілок, розміщені в вигляді розлогої волоті; обгортки яйцевидні, при основі конусовидні, 8—10 мм завд., 7—8 мм завш.; листочки обгортки жовтувато-зелені, з країв плівчасті; придатки зовнішніх та середніх листочків на обгортці опуклі, складаються з центральної непрозорої тканини, що при вершку доходить до краю придатку, утворюючи коротеньке вістря та плівчастої прозорої тканини з країв, цілокраї або виїмчасто-зубчасті; внутрішні листочки обгортки ланцетні, з яйцевидним, плівчастим придатком при вершку. Квітки блідо-рожеві до білуватих. Сім'янка 2—2,5 мм завд., темно-бура, з білими реберцями. Чубок 1—2,25 мм завд., білий. Цвіте VII— VIII.

Bull. Du Jard. Bot. de Kieff Livr. IV (1926) 16.

Syn.: *Centaurea sterillis* Клоков — Рослинність Донбасу — Червоний шлях (1924) № 8—9. non Stev.

Наб.: Гранітні горби Маріупільщини. Бешаш-гора або «Кам'яні Могили».

Specimina examinata:

Л. З.-Л. С. 1) Маріупіль, «Кам'яні Могили», 7 верст півд. від ст. Розовка. Гранітові схили і скелі. 10.VIII.1924. Клоков. 2) Маріупольська окр. Люксембургський р-н, на гранітових скелях «Кам'яні Могили». 6 і 7.VII. 1925. fl. fr. Відд. геобот. 3) Маріупільщина, ст. Розовка «Кам'яні Могили». 29.VIII.1925. Клоков.

№ 1, 2 — Герб. Ін-ту Бот. АН УРСР (Київ)

№ 3 — Герб. БІН'у (Ленінград)

Аг. Geogr.: Вузький ендем «Бешаш-гори» або «Кам'яних Могили» на Маріупільщині (заповідник).

2 ряд *EUMARGARITACEAE* Klok.

4. *Centaurea margaritacea* Ten.

Дворічна рослина. Стебла 50—120 см завв., прямі, дуже розгалужені, разом із листками густо-паутинясті, угорі по ребрах гостро шерсткі. Листки пірчато-розсічені на вузько-лінійні частки 1—2 мм завш., нижні двопірчасті з трохи ширшими частками, 2—3,5 мм завш., верхні суцільні. Кошички поодинокі на кінцях улиснених стебел та гілок; обгортки квітучих кошичків сплюснено-кулясті; 15—18 мм завд., 20—22 мм завш., жовтуваті; придатки листочків обгортки б. м. округлі, 6—7 мм завд., 7—9 мм завш., шовковисто-жовтуваті, майже непрозорі, лише по краях при основі б. м. прозорі, нерівно-дрібно-зубчасті; на спинці з помітним килем, який закінчується коротеньким м'яким вістряем, що сидить у помітній вирізці при вершку придатку; на обгортці придатки більш-менш опуклі, при вершку згорнені краями всередину гострим шоломиком, середні придатки на час цвітін-

ня рослини б. м. розколоті. Квітки світло-кремові, майже білі. Сім'янки 3,5—4,25 мм завд., білуваті або світло-бурі, дозріваючи не чорніють, двояковигнуті; чубок трохи довший від сім'янки, до 4,5 мм завд. або їй дорівнює. Цвіте VIII.

Tenore. Syll. Fl. Neapol. Add. 3 (1831) 628. — Klokov in Traveaux de l'Inst. Bot. I (1936) 84.

Наб.: Рoste на бугівських пісках вище м. Миколаєва, на правому березі річки.

Specimina examinata:

П. 3.-С. 1) Піски правого берега р. Буга (близько від с. Солониhi) міжгородами й Малими Пристіннями. Досить часто. 1.VIII.1926. fl. fr. Опперманн. 2) Піски уздовж заплавного берега на сухому місці. М. Пристіння, близько с. Солониhi. 29.VIII.1928. fl. fr. Опперманн.

Ar. Geogr.: Вузький ендем пісків Нижнього Буга.

5. *Centaurea margarita-alba* Klok.

Дворічна рослина з досить міцним стержневим коренем. Стебла прямі, 45—85 см завв., від середини до верху дуже розгалужене, гладенькі, разом із листками клочкасто-павутинясті, лише під кошичками шерсткі. Листки пірчасто-розсічені на нитковидні, чи вузько-лінійні сегменти до 1 мм завш., нижні двопірчасті, верхні суцільні або з 1—2 зубцями при основі, підпирають кошички. Кошички поодинокі на кінцях численних гілок і стебел. Обгортки кулясті 15—20 мм в діам. Листочки обгортки шкірясті, жовтуваті й зовсім прикриті їх придатками. Придатки великі, середні з них 6—8 мм завд. і 8—10 мм завш., перетинчасті, непрозорі, просвічують лише з країв при основі, перлово-білі, шовковисто виблискують, без кіля на спинці, але з помітною подовжньою жилкою посередині і часто з маленькою трикутною рудуватою плямою при основі (особливо у внутрішніх придатків); по краю придатки дуже дрібнозубчасті, при верхку трохи вирізані, остючкуваті, згорнені краями в середину, утворюючи гострі шоломики, які спрямовані верхками в різні боки, часто середні б. м. розколені. Квітки пурпурові. Сім'янки чорнуваті з білими реберцями і білою цячкою при основі, 3,5—4 мм завд., чубок б. м. їй дорівнює. Цвіте $\frac{2}{2}$ літа, VIII—X.

Klokov in Traveaux de l'Inst. Bot. I (1936) 81.

Сyn.: *Centaurea margaritacea* Iljin. in Изв. Гл. Бот. Сада, XXVI, 1 (1927) 4, non Tenore.

Icon.: Труды Ин-ту Ботаники ХДУ (1936) 83, мал. 1.

Наб.: Рoste на пісках під самим м. Миколаєвом на лівому березі Бугівського лиману.

Specimina examinata:

П. 3.С. 1) Околиці Миколаєва. Піски за вокзалом, близько питомника 10.IX.1930. Опперманн. 2) Околиці Миколаєва. Яната. 3) г. Николаев. leg.

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

62 Крышевский. 4) Херс. губ. Николаев. Сухие песчаные места. 1894. Левандовский. 5) Nicolajew. 1913. Пачоский. 6) Миколаїв, питомник за вокзалом. 6.VIII.1932. М. Клоков. 7) Пески по Бугу. Николаев. 5.VI.1903. Пачоский. 8) Николаев. Пески возле мелов. VI и VII. 1895. Федосеев. 9) Николаев. На песках. 4.VIII. 1899. Карасев.

№ 1—3 — Герб. Ин-ту Бот. АН (Київ)

№ 4, 8 — Герб. БИН'у (Ленінград).

Arg. Geogr.: Вузький ендем пісків Нижнього Буга в околицях Миколаєва.

6. *Centaurea proto-margaritacea* Klok.

Дворічна рослина. Стебла прямі, 45—80 см завв., дуже розгалужені, під кошичками рівні і шерсткі, разом з листками слабо-павутинясті. Листки пірчасті, а нижні двопірчаторозсічені на вузько-лінійні, майже нитковидні, сегменти, верхкові суцільні. Кошички поодинокі на кінцях до верху улиснених стебел і гілок. Обгортки майже кулясті, 11—16 мм завд., 11—15 мм завш. Придатки листочків обгортки жовтуваті або світло-рожеві, перетинчасті, майже цілком непрозорі (просвічують лише при основі), на обгортці опуклі, округлі або еліптичні, середні з них 4—5 мм завд., при основі внутрішніх і середніх помітні темні плямочки, при верхку з загорненими краями. Квітки рожеві до майже цілком білих (кремових). Сім'янки чорнуваті з білуватими реберцями, 2,75—4 мм завд., чубок до 3 мм завд., завжди коротший від сім'янки, принаймні на 0,5 мм. Цвіте IX.

Klokov in Travaux de l'Inst. Bot. I (1936) 81.

Syn.: *Centaurea Klokovi* Oppermann ex Klok. l. c.

Nab.: Піски Бугівського лиману, нижче від м. Миколаєва, між Пожарською та Кривою косами.

Specimina examinata:

П. З. С. 1) Николаев. Пески на лев. берегу Бугского лимана к югу от города 12.IX.1931. Опперманн (Герб. БИН'у, Ленінград).

Arg. Geogr.: Вузький ендем пісків Бугівського лиману.

Нам довелось бачити декілька екземплярів цього виду в гербарії БИН'у АН СРСР, зібраних П. Опперманом і визначених М.В. Клоковим, як: «*C. proto-margaritacea* Klok. (1931) ex p. = *C. Klokovi* Oppermannii (1932)». При цьому, на етикетках значиться: «Близка к *C. margarita alba* m., но обертки меньше, придатки желтоватые, а не чисто белые, хохолок короче семянки, цветы довольно часто беловатые, венчики в типе, однако, розовые и семянки черноватые. Автентик, speciesi typus (cotypus) M. Klokov».

Пізніше в своїй роботі М.В. Клоков (1936) про цей вид пише: «Рослина сполучає в собі ознаки *C. margaritae albae* m. (рожеві квіти, чорнуваті сім'янки) і *C. margaritaceae* Ten. (квіти іноді кремові, придатки листочків обгортки жов-

туваті), але різняться від обох дрібнішими і довгастими, а не круглими обгортками, дрібнішими і відносно вужчими придатками листочків обгортки, а також летучкою сім'янки, що завжди помітно коротша ніж сама сім'янка, чого в жодній з рас циклу не спостерігається».

3 ряд *APPENDICATAE* Klok.

7. *Centaurea appendicata* Klok.

Дворічна рослина. Стебла прямі, 60—90 см завв., у верхній половині розгалужені, разом із листками помітно-павутинясті, угорі по ребрах шерстки від наявності коротеньких щетинок та горбочків. Листки пірчасто-розсічені на вузько лінійні частки, 1—3 мм завш., гостро-шерсткі, особливо з країв; нижні двопірчасті, верхні суцільні, підпирають кошички, мають біло-плівчасті остючкуваті кінчики. Обгортки квітучих кошичків кулясті 22—25 (27) мм в діам.; листочки обгортки жовтуваті, не цілком прикриті придатками. Придатки б. м. округлі, зовнішні та середні округло-ромбічні, 10—12 мм завд., 6,5—10,5 мм завш., внутрішні та ближчі до них середні мають на спинці довгасто-трикутну рудувато-пурпуровато або й пурпурову пляму, на придатках зовнішніх листочків пляма малопомітна; поза цією плямою придатки прозорі, тонко плівчасті, жовтуваті з зеленуватим та рудуватим відтінками; по краю придатки нерівно-дрібнозубчасті, при верхку з вирізкою, в якій міститься коротеньке вістря, що являє собою продовження малопомітного килю на спинці придатку; на обгортці придатки згорнені конусовидно краями всередину; спрямовані гострими верхками в усі боки. Квітки світло жовтуваті або кремові. Віночки краєвих неплідних квіток збільшені до 25 мм завд., серединних двостатевих — до 20 мм завд. Сім'янки оливково-бурі, з білуватими реберцями, 4,5—5 мм завд., чубок 5—7 мм завд., білий. Цвіте VII—VIII.

Klokov in Traveaux de l'Inst. Bot. I (1936) 94.

Icon.: Труди Ін-ту Бот. ХДУ I (1936) 83, мал. 2.

Hab.: Роста на пісках правого берега р. Дніпра в районі Запоріжжя поміж селами Біленьке та Розумівка.

Specimina examinata:

Л. З.-С. 1) Запоріжжя. Пески по правому берегу р. Дніпра. «Лысяя гора» в 7 км к югу от пристани «Біленьке». Обильно. Цветы исключительно кремовые. 14.VIII.1931. Клоков (герб. БІН'у АН СРСР). Вид був відкритий Д. Кукушем.

Нам не довелось бачити екземпляри, зібраних ним, що вважаються за тип виду, але розглянуті нами збори М.В. Клокова цілком відповідають опису виду. Це надзвичайно своєрідна рослина, яку дуже легко впізнати за надто великими згорненими придатками листочків обгортки.

Ag. Geogr.: Вузький ендем правобережних пісків р. Дніпра в районі Запоріжжя.

8. *Centaurea Konkae* Klok.

Стебло близько 50 см завв., угорі розгалужене, разом із листками трохи павутинясте. Гілки по ребрах рівні. Листки пірчасто-розсічені на лінійні, досить широкі, до 3,5 мм завш., сегменти, які на поверхні рівні, з країв гостро шерсткі, навіть дрібно-пилчасті від наявності по краях уперед скерованих, гострих щетинок. Кошички поодинокі на кінцях до верху улиснених гілок. Обгортки б. м. кулясті, 15—16 мм завд. і до 17 мм завш. Придатки листочків обгортки від округлих (внутрішні) або обернено-нирковидних (середні й зовнішні). Зовнішні придатки великі, 6—7 мм завд., 8—10 мм завш., з мало виявленою або відсутньою плямою на спинці, яка дуже добре помітна на середніх та внутрішніх придатках, — вона має довгасто-трикутну форму, рудувате або темно пурпурове забарвлення. З країв придатки пергаментовидно-плівчасті, тонкі, прозорі, нерівно-гостро-зубчасті, при верху з вирізкою, в якій міститься остючковате вістрячко, що являється продовженням килю, виявленого на спинці придатку. Лише деякі зовнішні придатки при верху згорнені краями, останні притиснені до обгортки, зовсім покривають листочки її. Віночки статевих квіток 14—16 мм завд. Квітки блідо-пурпурові. Сім'янки темно-буруваті з блідуватими ребрами, 3,5—5 мм завд., з чубком 4,25—5,5 мм завд. Цвіте 2/2 літа.

Klokov in Traveaux de l'Inst. Bot. I (1936) 93.

Наб.: Росте на пісках Великих Кучугур у Конківських плавнях на Запоріжжі.

Specimina examinata:

Л. З.-С. 1) Запорож'є, Конские Плавни. Уроч. «Большие Кучугуры». Песок. Цв. исключ. розовые. 9.IX. 1927. Зоз (в герб БІН'у АН СРСР).

Аг. Geogr.: Вузький ендем лівобережних пісків Дніпра в р-ні від Дніпропетровська до Запоріжжя.

Дуже близький до попереднього виду, але й добре відмінний від нього притисненими до листочків обгортки придатками, меншим розміром квіток і їх рожевим забарвленням. Відкрив його І.Г. Зоз.

4 ряд *GEBERIANAE* Klok.9. *Centaurea donetzica* Klok.

Дворічна рослина. Стебла 30—50 см завв., починаючи нижче середини до верху б. м. розгалужені, разом із листками трохи павутинясті, по ребрах під кошичками, як і листки з країв, гостро-шерсткі. Листки пірчасто-, а нижні дво-пірчасто-роздільні на вузьколійні частки, 1—2 мм завш., непарний середній сегмент довший і трохи ширший за бічні. Верхні стеблові листки, що підпирають кошички, суцільні, 0,5—1,5 мм завш., на кінчиках біло-плівчасті. Кошички поодинокі на кінцях довгих головних і коротких бокових, гілок; обгортки

кулясті або яйцевидно-кулясті, 12—15 мм завд., 10—15 мм завш; листочки обгортки блідо-зелені, вгорі з дуже добре помітними червонуватими жилками, а внутрішні листочки при вершку взагалі червонувато-бурі; придатки листочків довгасто-еліптичні, середні з них 5—6 мм завд., 4—4,5 мм завш., внутрішні 2,5—3,5 мм завд., 2—2,5 мм завш.; придаток складається з центральної непрозорої тканини у вигляді жовтуватого трикутничка і прозорої тонко-плівчастої, білуватої тканини з країв, від чого забарвлення обгортки нагадує сльоду; усі придатки на обгортці трохи опуклі, обернено-ложковидні й не цілком вкривають листочки обгортки, залишаючи оголені місця. Квітки рожеві, часто блідо-рожеві. Достиглі сім'янки бурувато-димчасті, 4—5 мм завд., чубок бруднувато-білий, 4—5 мм завд. Цвіте VI—VIII.

Klokov in Traveaux de l'Inst. Bot. I (1936) 86.

Syn.: *Centaurea margaritacea* Czernjajev in herb. et auct. fl. Chark.

Hab.: Роста на пісках другої тераси р. Дінця; на захід від гирла р. Оскола і на схід до Лисичанського району, в борах — на узліссі.

Specimina examinata:

Л. З.-Л. С. 1) Окр. ст. Лиман. Боровые пески левого берега р. Донца. 23.VIII.1931. Котов. 2) Окр. ст. Лиман. Пески на левом берегу р. Донца. Порубка соснового леса. 24.VIII. 1931. Котов. 3) Пески по среднему течению р. Донца. Окресности ст. Митякинской, полусыпучие бугры с редкими черно-ольховыми колками по понижениям. 17.IX.1928. Гаель.

№ 1, 2 — Герб. Ин-ту Бот. АН (Київ)

№ 3 — Герб. БИН'у (Ленінград).

Ar. Geogr.: Ендем пісків середньої течії р. Дінця.

М.В. Клоков наводить такі місцезнаходження *C. donetzica* Klok.:

1) Цареборисов, тепер Красний Оскіл, коло бору. Піски. 15.VIII.1917. 2) За Студенком. 15.VIII.1917. 3) Ізюмщина, окол. ст. Лиман. Піски. 20.VI.1920. 4) Кремінна на Куп'янщині, коло бору. 3.VIII.1915. 5) Третя Рота (Лисичанський р-н), піски 2 тераси р. Дінця. 6) Краснянка, Куп'янський пов. 25, 27.VI.1858. 7) Богодухів.

10. *Centaurea proto-Gerberi* Klok.

Дворічна рослина з довгим стержненим коренем. Стебла прямі, 35—50 см завв., від основи розгалужені, разом з листками слабо-павутинясті, під кошичками шерсткі, як і верхні стеблові листки, що підпирають кошички. Листки пірчасто-розсічені на нитковидні або вузьколійні сегменти, середній непарний, з яких довший і ширший за бічні. Верхні стеблові листки суцільні, до 2 мм завш. Кошички поодинокі на кінцях всіх стебел та гілок. Обгортки яйцевидні або яйцевидно-кулясті, 14—15 мм завд., 12—14 мм завш. Листочки обгортки, дуже блідо-зелені, з добре помітними, особливо у внутрішніх листочків, буру-

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

66 ватими жилками. Придатки великі, середні з них 5—6 мм завш., на обгортці дуже опуклі, тверді, жовтуваті, від довгасто-еліптичних до закруглено-трикутних, ці останні мають прямі бічні краї. Темні цятки помітні лише на придатках внутрішніх листочків, часто зовсім нерозвинені. Квітки блідорожеві до майже білих або світлокремових. Доспілі сім'янки чорнуваті з білими реберцями, голі, блискучі, 4—5 мм завд. Чубок їм дорівнює або трохи коротший. Цвіте VII—VIII.

Klokov in Travaux de l'Inst. Bot. I (1936) 89.

Hab.: Росте на відкритих, не борових пісках.

Specimina examinata:

Д. Л.-С. 1) Lugansk. Лівобережжя р. Дінця, нижче с. Красного Яру. Піски. 9.VIII.1928. Постригань.

Ag. Geogr.: Ендем пісків нижнього Дінця.

За М.В. Клоковим, ареал цього виду охоплює р. Дінець від району м. Луганська вниз, а можливо, проходить і на ліві притоки річки (Біловодськ?!). Подібно до того, як більш мезофільна *C. donetzica* Клок. посідає піски донецьких борів, *C. proto-Gerberi* посідає відкриті піски лівобережжя Дінця на південний схід від смуги донецьких борів. Вона добре відмінна від *C. donetzica* Клок. виразно жовтуватими і дуже опуклими, півкулястими придатками, визначається досить легко.

11. *Centaurea breviceps* Iljin.

Дворічна рослина із стрижневим вертикальним коренем. Стебла прямі, 40—100 см завв., від основи або від середини дуже розгалужені, ребристі, разом із листками трохи павутинясті, угорі шерсткі. Листки пірчасто-розсічені на вузько лінійні, 1—1,5 мм завш., або ниткуваті частки, непарний середній сегмент довший і ширший (2—3 мм завш.) за бічні. Кошички поодинокі на кінцях численних гілок. Обгортки яйцевидні, 10—14 мм завд., 8—9 мм завш.; листочки обгортки блідозелені, на середніх і внутрішніх помітні темнозелені жилки на спинці. Придатки листочків обгортки довгасто-еліптичні, 4—5 мм завд., 3,5—4 мм завш., на обгортці трохи опуклі, складаються з видовженого трикутника непрозорої тканини, що при основі має пурпуровато-буру пляму, особливо добре виявлену у внутрішніх листочків і тонко-плівчастої прозорої зеленувато-білої тканини з країв; у внутрішніх листочків придатки цілокраї, при вершку краями трохи згорнені всередину, у середніх листочків придатки притиснені до обгортки, при вершку розірвані; через прозорі краї плівчастих придатків просвічують зелені листочки обгортки, від чого обгортки менш вилискують на сонці, як у інших видів цієї групи.

Квітки блідо-пурпурові до блідо-рожевих. Сім'янки 2,5—4,2 мм завд., рудуваті з білими реберцями, вкриті рідкими ніжними волосками; чубок білий, 3,5—4 мм завд. Цвіте VI—VIII.

Ijtin., in Bull. d. Jard. Bot. Princip. d. l'URSS, t. XXVI, 1, 1927.

Наб.: Ростає на пісках уздовж лівого берега Нижнього Дніпра та лиману. Поширена від пристані Каховки на Дніпрі до Кінгбурської коси.

Specimina examinata:

Л. З.-С. 1) Херсон. окр. Нижня частина Алешковської арени поблизу села Костогренцево. Піски. 6.VIII.1926. Лавренко. 2) Херсонщина. Між с.с. Збур'ївкою та Комуною. Піскові кучугури. 8.VIII.1930. Куксін. 3) Таврич. губ. на пісках Алешки. Дніпровського у. 14.VII.1900. Исполитов. 4) Таврич. губ. с. Збур'євка, Дніпров. у. на пісках. 24.VII.1900. Исполитов. 5) Херсон. окр. Буркутські плавні. Малозадерновані піски. 23.IX.1931. Свістунова. 6) Цурюпінська лісна дача на Херсонщині. Сосновий ліс. 19.VII.1940. Доброчаєва.

Ar. Geogr.: Ендем пісків Нижнього Дніпра.

Про поширення й умови росту *C. breviceps* досить докладно пишуть Є. Лавренко та О. Прянішніков (1927) і Є. Лавренко (1937).

Влітку 1940 р. нам довелося відвідати місцезростання *C. breviceps* і зібрати досить великий гербарний матеріал по ній. Серед відносно розрідженої піскової рослинності в штучному борі Цурюпінської лісної дачі, найбільше місце посідала *C. breviceps* і під час цвітіння творила приємний блідо-рожевий аспект на тлі *Euphorbia Seguiriana*, *Artemisia Marchalliana*, *Polygonum arenarium* та інших псамофітів.

C. breviceps зустрічалася але трохи рідше, і на протязі 3—5 км вздовж шляху від Цурюпінська до с. В. Маячка на пісках із нерівним, хвилястим рельєфом.

12. *Centaurea Paczoskyi* Kotov ex Klok.

Дворічна рослина. Стебла прямі, 35—50 см завв., від середини до верху розгалужені, разом з листками трохи павутинясті; гілки спрямовані скося вгору і під кошичками іноді шерсткі. Листки пірчасто-розсічені на дуже вузькі, нитковидні або вузько-лінійні частки, згорнені краями всередину; нижні листки двопірчасті, верхні суцільні, підпирають кошички. Обгортки на час цвітіння більш менш кулясті коло 15 мм діам.; листочки обгортки довгасті, жовтуваті і цілком прикриті їх придатками; придатки листочків обгортки від довгасто-еліптичних (внутрішніх) до округлих і ширших від довжини (зовнішніх), до 6 мм завд., 5—7 мм завш., при основі мають видовжено-трикутну темно-пурпурову пляму, особливо помітну на внутрішніх придатках; навколо неї міститься твердіша й жовта середня напівпрозора частина придатку, вона в свою чергу, облямована досить широкою жовтуватою прозорою зовнішньою частиною, тонкішою від середньої, плівчастою; жовтий колір придатків має олійний відблиск; на обгортці придатки б. м. опуклі, обернено ложковидні. Віночки 16—17 мм завд., квітки світложовті. Сім'янки білуваті або буруваті, 3,5—5 мм завд. Чубок білий, 4,5—6 мм завд., завжди трохи довший за сім'янку. Цвіте VIII—IX.

68

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

Kotov in Дневн. Всесоюзн. съезда Бот. 1926 (nomen).

Klokov in Travaux de l'Inst. Bot. I (1936) 92 (descriptio).

Syn.: *Centaurea Gerberi* Пјин р.р. (specimina chersonica) Изв. Главн. Бот. Сада XXVI, 1 (1927) — *Centaurea Gerberi* Kotov in Труди с. г. ботаніки, 1, 3 (1928) 29 non Stev.

Hab.: Рoste на пісках р. Ингульця, приток Дніпра, на Херсонщині.

Specimina examinata:

П. 3.-С. 1) На песках в котловине (древний берег Ингульця). Пос. «Заповіт» в 4 км от Снегиревского р., бывш. экономия Яковлевка. 5.IX.1931. Тихонова. 2) Херсон. у. Пески выше с. Новогредневки, по левому берегу р. Ингульця, много. 6.VII.1925. (fl. fr.) Котов. (Герб. БИН'у, Ленинград)

Ar. Geogr.: Вузкий ендем пісків р. Ингульця.

III підрід *JACEA* Juss., pro gen.

I sect. *EIJACEA* Hayek

Ряд *VULGARES* Hayek

13. *Centaurea Jacea* L.

Багаторічник із міцним, коротким кореневищем та довгими, тонкими коренями. Стебла прямі, 30—100 см завв., від середини розгалужені, інколи прості, шерсткі, під кошичками трохи потовшені. Листки суцільні, цілокраї або зубчасті, на поверхні з обох боків гостро-шерсткі від твердих горбочків; нижні стеблові та прикореневі листки черешкові, довгасто-еліптичні або широколанцетні, з країв іноді виїмчасто-надрізані, верхні сидячі, від довгасто-ланцетних до лінійно-ланцетних. Кошички поодинокі на кінцях стебел та гілок, підперті ланцетними стебловими листочками 1—2 см завд.; обгортки яйцевидно-кулясті, 15—17 мм завд., 13—15 мм завш., бурі; листочки обгортки при верхуку звужені і переходять у раптово розширені, округлі, перетинчасті придатки 4—5 мм завд., які у центральній своїй частині темно-бурі, по краю світліші, на обгортці трохи опуклі; у зовнішніх та середніх листочків придатки часто дуговидними лініями від краю до центру розірвано-зубчасті, щільніше притиснені до обгортки; придатки внутрішніх листочків яйцевидні, цілокраї, рідко дрібнозубчасті. Квітки рожево-пурпурові; краєві неплідні квітки то мало розвинені, то збільшені, до 2,5—3 см завд.; трубочки середніх двостатевих квіток здуті. Сім'янки коло 3 мм завд., вкриті тонкими волосками; чубок відсутній або зачатковий. Цвіте VI—VIII (IX).

Linne, Spec. Plant. Ed. I (1753) 914, № 1293. Bess., Prim. Fl. Gal. II (1809) 210. et Enum. pl. (1822) 35 pro parte. Reichenb., Fl. Germ. Exc. (1832) 213. De Cand., Prodr. Syst. Veg. VI (1837) 570, excl. var. Ledeb., Fl. Ross. II, 1 (1844) 690.

Syn.: *Centaurea jacea* var. *vulgaris* Шмальг. Фл. Ср. и Южн. Р. II. (1897) 122. — *Jacea pratensis* Cass. Dict. Sc. Nat. 24 (1822) 89.

Icon.: Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv. XV (1853) Tab. 23, I, II, Tab. 24, II, III. — Hayek, Cent.—Art. (1901) Taf. IX, fig. 11. — Hegi Ill. Fl. Mitt. Eur. VI, 2 p. 946 fig. 641, p. 947 fig. 642.

Exsicc.: Schwarzenberger, Fl. exsicc. Austro-Hungaria, № 2551.

Hab.: Роста на луках, степах, лісових галявинах, між чагарниками в Поліссі, правобережних та лівобережних районах Степу і Лісостепу.

Specimina examinata:

Пр. Л. 1) Высокая гора на правом берегу р. Прут бл. ст. Ворохта Яремчанского р-на Станиславской обл. 24.VII.1940. Катина. 2) Жабье Станиславской обл. по берегу р. Черемоша Черного. 3.VIII. 1940. Катина.

Р.Л. 3) Львівська обл. Краковецький р-н. Луг біля с. Мишни. 14.VIII.1940. Косець. 4) Lanekrona, las. 16.VIII.1847. Friedberga.

О. Л. 5) Lubien-mary pr. Leopodium (Galiciae) in prato silvatico et in silva caedua. 12.VII.1912 Błocki. 6) Sichow-Dawidow pr. Leopodium (Galiciae) in prato silvatico. 27.VII.1897. Błocki.

В. Л. С. 7) Bresna ruska pr. Leopodium in prato furioso-loco elevato vicco gram.-solo cale. 22.VII.1908. Błocki.

П. П. 8) Владим. Волынск. Шмальгаузен; 9) Кропивня, Житомир. у. 1893. Пачоский. 10) Киев у Кадетского корпуса. 18.VIII.1896. Монтрезор. 11) Шепетівська окр. понад канавою, що лежить під лісом «Сінка» та селом Малий Прадтін Анопільського р-ну. 25.VII.1930. Морозова. 12) м. Славута, Шепетівськ. окр. за ур. Закузня, сосновий ліс. 5.VII.1929. Осадча. 13) Ліс Бабичі, с. Яблунівка, Анопільського р-ну Шепетівськ. окр. 26.VII.1930. Морозова.

Л. П. 14) Черниговск. губ. Берестовец. Луг, поляны, опушки. 1886. Лукашев. 15) Каменка. Черниговск. губ. Город. у. 9.VII.1892. Пачоский. 16) Чернігів. окр. Козмянський р. околиці с. Навозів, біля Копицького болота. 27.VII.1929. Черноголовко. 17) р-н. Чернигова. 16.VIII.1882. Монтрезор. 18) Чернигов. губ. Старобел. у. с. Нижнее. VI. Шадуревич. 19) Чернигов. губ. с. Описово. Заливной луг «Зарічне». 15.VII.1923. Манойленко. 20) Остерський пов. Київськ. обл. Луки коло х. Биковні. 30.VII.1919. Зеров. 21) Чернігівщина, Городнянський р-н, окол. с. Бурівки. Луки. 17.VI.1932. Левіна. 22) Чернігівщина, Куліківський р-н., окол. с. Дроздівка, уроч. Церковне, блюдцеве болотце. 22.VIII.1928. Левіна. 23) Глухівська окр. та р-н, окол. с. Чернево. Правий берег Клевані, березовий ліс. 22.VIII.1928. Левіна.

З. Л.-С. 24) Ягорлык. Подолье. Балта. 28.VI.1887. Монтрезор. 25) с. Ивановцы по р. Збручу, буковий лес. 7.X.1928. Бурчак-Абрамович.

П. Л. С. 26) Правобер. лісостеп. Вінницька обл. Немирів. р-н, с. В. Кропивна. 25.VII.1932. Гринь та Михайличенко. 27) Київ. обл. Черкаськ. р-н., м. Сміла. Луки під сосновим лісом. 8.IX.1927. 28) Кировоград. Луг у Свериновки. 21.VII.1920. Окснер. 29) Балашовка бл. Кіровограда. 12.VI.1920. Окснер.

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

70 30) ст. Товмач. Звенигор. пов. на Київщині. Вируб. 16.VIII.1924. Підоплічка. 31) Б. Церква. Томилівський ліс. 4.VIII.1923. Оксіюк. 32) с. Вишківці, Брацлав. р-н. На галявині Грабового лісу. 3.IX.1932. Кучерява. 33) На північ від Меджибожа, західні схили понад Бужком. 16.VIII.1928. Козлов.

Л. Л.-С. 34) Переяслав. На лугах, обильно. 12.VI.1891. Пачоский. 35) Пирятин. р-н. 24.VII.1890. Пачоский. 36) Київ. Оболонь. Луг. VII.1906. Лоначевський. 37) Переяслав. Полтава. 15.VII.1884. Монтезор. 38) Шепрунівщина Переволочанської обл. Поруб дубового лісу. 8.VIII.1922. Дубовик. 39) Сумський пов. на Харківщині. У зрубі. 22.VII.1923. Карлаш. 40) Харків. окр. правий берег р. Уды, близ хут. «Рідний край». Пойма реки. Кочковатий, изрезанный тропинками луг. 22.VI.1925. 41) Окр. г. Змиева, Харьк. губ. 1913. Свиренко. 42) Харьк. у. Хутора. Лес. 11.VII.1919. Лаврінко. 43) Харьк. губ. Змиевский у. 17.VII.1900. Тимофеев. 44) Волчанск. В лесах. 17.VII.1902. Заблоцкий. 45) Харьк. губ. и окр. Лес у с. Артемовки. 11.VIII.1924. Козлов. 46) Харьков. Хутора, яр. 28.VIII.1910. Ширяев. 47) Харківська приміська смуга. 5.VII.1932. Васенко.

Д. Л.-С. 48) Донбасс. Окр. ст. Ясиноватой, вблизи кургана Майдан, у песчаного кар'єра. Опушка леса на балке Розсыпной. 15.VIII.1932. Котов.

Л. З.-Л. С. 49) Окр. г. Купянска. Болотистый березовый лес. 14.VII.1914. Клоков. 50) Изюм. 1883. Черняев. 51) Окр. Донецк. Біолог. станції. 11.VII.1919. Лавренко. 52) Изюм. 1835. Калениченко. 53) Луганськ. Лівобережжя р. Дінця, лівий берег р. Айдар в околицях Старого Айдару. 13.VIII.1928. Постригань.

Верх.-Дніпр. 54) Жлобин. Могилев. губ. На сухом лугу. 25.VI.1892. Пачоский. 55) Бобруйськ. 24.VII.1893. Пачоский. 56) Туров. Минск. губ. Мозыр. у. 28.VI.1893. Пачоский. 57) Остров. VII. Пачоский. 58) Буда Кошевая Рогач. у. Могил. губ. 22.VI.1892. Пачоский. 59) Пинск. 20.VI.1892. Пачоский. 60) Гомель. у. Могилев. губ. на лугу при впад. Сожа. 13.VII.1892. Пачоский. 61) Лоев. Минск. губ. 4.VII.92. Пачоский.

Вол.-Дон. 62) Орлов. губ. герб. Тарачкова.

№ 1—7 — Герб. Львівського Д.У.

№ 8—62 — Герб. Ін-ту Ботаніки АН УРСР.

Поширення виду по СРСР. Майже по всій Європейській частині СРСР до Верх.-Тоб. району Зах. Сибіру.

Аг.Геогр.: Північна та Середня Європа, через Альпи, Карпати, Румунію до Зах. Сибіру, Крим, Північний Кавказ.

C. Jacea L., як і близький до неї, вид *C. amara* L., надзвичайно легко гібридує з видами ряду *Phrygiae*. Ці гібридні форми в працях Науєк'а (1901) та Продан'а (1930) приймаються за окремі види: *C. Stohlii* Hayek, *C. stiriaca* Hayek, *C. subjacea* (Beck.) Hayek, *C. Preismanni* Hayek, *C. macroptilon* Borb., *C. Fleischeri* Hayek, *C. oxylepis* (W. Gr.) Hayek, *C. austria-acoijdes* Wol., *C. similata* Hausk., *C. spuria* Kern., *C. Michaeli* Beck. і др. (у Продан'а їх 14). В їх гібридогенності ми цілком переконалися, переглянувши велику кількість середньоевропейського гербарного матеріалу по цій групі. Отже, і *C. oxylepis* (W. Gr.) Hayek., що наво-

диться як окремий вид, польськими авторами для Західних областей УРСР та Сосновським, як підвид, для Абхазії, являє собою, на нашу думку, дуже поширений гібрид — *C. Jacea* L. × *C. pseudophrygia* С.А.М., або рідкіший — *C. Jacea* L. × *C. phrygia* L. Можливі такі ж комбінації з *C. amara* L. Екземпляри так званої *C. oxylepis* (W. Gr.) Найек, які ростуть поруч в околицях Львова, наближаються то до *C. Jacea* L., то до *C. pseudophrygia* С.А.М. або до *C. phrygia* L., не маючи цілком сталих ознак. За гібридні ми вважаємо й ті форми, які визначалися старими авторами за окремі підвиди — *C. Jaceae*: — *vulgaris* Koch., *decipiens* (Thuill.), *commutata* Koch., *pratensis* (Thuill.).

14. *Centaurea amara* L.

Багаторічник із більш або менш тонким, коротким кореневищем. Стебла прямі, 20—70 (100) см завв., при основі гладенькі, в верхній частині галузисті і трохи шерсткі, разом із листками павутинясто-опушені, сіруваті, до самих кошичків улиснені. Листки суцільні, цілокраї або іноді нижні стеблові виїмчато-зубчасті; середні та верхні стеблові листки сидячі, довгасто-ланцетні, 6—8 см завд., 3—5 (10) мм завш., загострені, при верхку з коротеньким вістрячком; нижні листки широко-ланцетні, звужені при основі в довгий черешок. Кошички поодинокі на кінцях стебел та гілок, підперті 1—2 верхковими ланцетними листочками; обгортки яйцевидні або яйцевидно-кулясті, блідо-сріблясті або блідо-рудуваті, 13—17 мм завд., 10—12 мм завш.; листочки обгортки блідо-зелені і цілком закриті їх придатками; придатки зовнішніх та середніх листочків округлі, при основі рудуваті, з країв білі, цілокраї або нерівномірно розірвано-зубчасті; придатки внутрішніх листочків світло-бурі, на обгортці ложковидно-опуклі, цілокраї або при верхку з 2—3 зубчиками. Квітки рожево-лілові, краєві неплідні збільшені, до 2—2,5 мм завд.; трубочки віночку плодущих квіток циліндричні, не здуті. Сім'янки 3—3,5 мм завд.; вкриті тонкими волосками; чубок відсутній. Цвіте в південних районах УРСР VI—VII, в Східних і західних VIII—IX (X).

Linne, Sp. Pl. Ed. I (1753) 914, № 1292. De Cand., Prodr. VI. (1837) 569. Ledeb., Fl. Ross. II (1844) 690. Reichenb., Icon. Fl. Germ. XV. (1853) 13. Boiss., Fl. Orient. III (1875) 628. Гроссг., Фл. Кавк. IV (1934) 215.

Сyn.: *Centaurea jacea* β. *amara* Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II. (1897) 122.

Icon.: Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv. XV. Tab. 22, II.

Hab.: Рoste на луках, між чагарниками, по узліссях, переважно, в південних районах УРСР.

Specimina examinata:

З. Л. 1) Закарпатська обл. Свалявський р-н. с. Дусіна, гора Березницька погар. На сухій поляні. 13.VII.1946. Косець.

О.Л. 2) Krzywcyzce pr. Leopodium (Galiciae) in colle calcareo-dumentoso «Chomic» dicto. 1893. Błocki.

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

72

3. П. 3) На лузі при оз. Тур Волинської губ. Ковельський у. 23.VI.1893. Пачоский.

П. П. 4) Ок. дорога бл. Києва. 25.VIII.1851. Шмальгаузен. 5) Коростеньщина. Коло села Ігнатпіль. 20.IX.1927. Підоплічка. 6) Ок. Києва. Голосеевський лес. 17.X.1907. Яната. 7) Київщина. Радомиська с/г досвідна станція. Садиба. Ст. Ірша. 12.VII.1923. Оксіюк і Лазаренко. 8) Коростенська окр. Болото Рудня, Радовельської болотяної досвідної станції на Волині. 18.VIII.1924. Зеров. 9) Київська обл. Мархлевський р-н. Полісся. 4.VII.1932. Євтухович. 10) Ок. Києва. Голосеево. 3.VIII.1940. Доброчаєва. 11) Шепетівка. На рову коло села Янушівка Анопільського р. 25.VII.1930. Осадча. 12) Київ. Скверик на території авіагородка. 3.VII.1940. Доброчаєва.

Л. П. 13) Глухівське лісництво. Глуха Балка. 26.VII.1931. Відд. геобот. 14) Глухів. Правий берег Клевани. Березовий ліс (не цвіте ще). 30.VI.1928. Левіна. 15) Київська окр. Вел. Димерськ. р. біля В. Крежень (Доплив Трубайло). Бугорок. 6.VIII.1930. Чернооголко. 16) Чернігівщина. Городнянський р-н. окол. с. Петровки. ур. «Городок». Луки. 3.VI.1932. Левіна. 17) Буда Кошева. Рогоч. у. Могил. губ. 22.VI.1892. Пачоский. 18) Київ. Труханів острів. 4.VIII.1919. Оксіюк. 19) Чернігов. Слабин. ур. Роси. Болото. 20.VI.1908. Неводовський. 20) Ніженщина. Коло с. Кошти, біля болота Слуків. 15.VII.1927. Підоплічка.

3. Л.-С. 21) Степные склоны (болды по балке Чертовец) между с.с. Чертовец и Герасимовым Обертынского р-на Станиславской обл. 17.VII.40. Катина. 22) Бессарабия. Корнешты. 26.VI. Пачоский. 23) Молдавська АРСР с. Кондратське, Вологопулівський р. Схили в лісі. 16.VIII.1938. Білик. 24) МАСРР. Котовський р-н. с. Розалівка. Ліс. 10.VIII.1935. Білик.

П. Л.-С. 25) Умань. Киевск. губ. 1885. Пачоский. 26) Біла Церква на Київщині, ур. «Палієва Гора» на задернілих галявах. 3.VIII.1923. Гродзинський. 27) Київ. обл. с. Сахнівка, Шевченків. р. Ліс при верховині Великого Сахн. р-ну. 23.VIII.1923. Липківська. 28) Київськ. обл. с. Луківка. Звенигор. пов. на луці. 13.VIII.1924. Підоплічка. 29) Шевченківщина. с. Козацьке на сух. трав. схилах по узліссі. 1.VIII.1923. Підоплічка. 30) с. Яблунівка, Черкаського пов. Ліс «Репяшне» на луці. 12.VIII.1923. 31) Київ. Смела. Луг. Юрьєва гора. 16.VII.1923. Борисевич. 32) м. Корсунь Канівського пов. на Київщині. В парку на скелях. 16.VIII.1923. Підоплічка. 33) Кировоград на лузі у дер. Лозоватки. Очень часто. 3.VIII.1920. Окснер. 34) Біла Церк. окр. Богуслав. Степові схили бл. монастиря. 25.VII.1929. Полонська. 35) Вінницьк. обл. с. Бучаків Брацлавського р., на галявині у дубовім лісі по зрубках. 12.X.1932. Кучерява. 36) Уманская дача. Васильковск. у. Киевской обл. 7.IX.1848. Графф. 37) Кировоград. Черняев.

Л. Л.-С. 38) Prope urbem Woronkow. 6.VIII.1871. Шмальгаузен. 39) Старая Осота Чигир. у. Киевск. губ. 1886. Пачоский. 40) Переяславський повіт, с. Бзів, у галях. 8.VIII.1922. Кравченко. 41) с. Вороньків Переяславського повіту на луці. 24.VI.1923. 42) ок. м. Зінькова на Полтавщині. «Стадниця». Луки. 27.VIII.1927. Зеров. 43) Полтава. Вогкі луки (пойма). 2.IX.1923. Іллічевський. 44) Кременчуць-

кий повіт. Луки коло с. Пісок. 19.VII.1918. Зеров. 45) Полтавщина. 30.VII.1924. Полонська. 46) Poltava. Karlowka. 22.VII.1884. Montresor. 47) Київська окр. Березанського р. Луки коло с. Бакумовки. 23.VII.1930. Черноголовко. 48) Харьков. губ. Змиевск. у. окр. ст. Борки. дер. Марьинское. Опушка дубового леса. По верховьям балки Глубокой. 30.VII.1922. Лавренко. 49) Харьков. окр. Змиевск. у. правый берег р. Мжи бл. усадьбы Оболонцева. Пойма р., переход луга средн. уровня к высокому. 20.VI.1925. 50) Харьков. окр. Змиевск. у. на склонах у хут. Глубокого. Очень много. 20.VII.1922. Козлов. 51) Змиевский у. окр. ст. Борки. дер. Марьинское (Глубокое). Опушка дубового леса по верховьям балки Глубокой. 27.VI.1922. Котов. 20.VII.1922. Лавренко. 52) Окресности г. Сум, Гнилиця. Лесные поляны. 6.VIII.1913. Стародуб. 53) Тростянец Сумского округа. Соновая посадка 20 лет с целинным склоном, лесной суглинок. 20.VIII.1925. Кожеников. 54) ст. Карачевка у дороги. 18.VIII.1895. Наливайко. 55) Сокольники около шоссе, за фермой на лугу. Харьковск. у. 12.VIII.1896. Наливайко. 56) Ліс біля хутора «Шепрунівщина» Прилуцького повіту на Полтавщині. 8.VIII.1922. Дубовик. 57) Бл. жел.-дор. моста. Луг окр. г. Сум. 29.VII.1910. Стародуб. 58) Окр. г. Кременчука. Солончаковые луга (понижение между 2-й и 3-й террасой). 23.VIII.1921. Лавренко. 59) м. Горошино, Полтавской губ. Харьковск. у. Высокий луг на лев. бер. р. Сулы. 1915. Ярмолович. 60) с. Бзів Переяславського повіту на Полтавщині. Біля болота «Круглого» 18.VII.1920. Кравченко. 61) На песках возле клюквенного болота г. Харьков. 4.VII.1916. Лавренко. 62) Балка у х. Браева с. Дергачи. 8.IX.1917. Лавренко. 63) Курінька. Луки по р. Удаю. 14.X.1940. 64) Харьк. губ. Лес по оврагам у ст. Покотиловка, много. 15.VIII.1923. Козлов. 65) Харьк. окр. Луг по р. Мерефе. с. Артемовка. 24.VII.1925. Козлов. 66) Полтава. 21.VII.1870. Брагинский. 67) Ахтырка. На лугах. 19.VI.1908. Ширяев.

Д. Л.-С. 68) Луганська окр. с. Красний Яр, вируб. 12.VIII.1925. Підоплічка. 69) Артемівська окр. окол. ст. Часов Яр. Ліс «Довгий». 1.VIII.1928. Оксіюк. 70) Сталінська окр. Караванна. Лощинка, у вапняк. відслон. 29.VIII.1928. 71) Донбас. Макіївський р-н, на схід від с. Грузько-Зорянка. На луках над річкою Грузькою. 2.X.1932. Наконечний. 72) Луг госфонда в пойме р. Донца, с. Балаклея, Изюмського окр. 30.VI.1925. Прянишников. 73) Артемівська окр. Славянск. р. с. Богородичне. Правий (крейдяний) берег Донця. Теплинське лісництво. 22.VIII.1931. Левіна. 74) Провальський степ. Грушева балка. 24.VIII.1928. Постригань.

Л. З.-Л. С. 75) Ворошилоградська обл. Сватова лучка. 76) Лівобережні піски р. Донця. Окол. ст. Вільхової по ущільнених, задернованих зниженнях. 20.VIII.1928. Постригань. 77) Катеринославск. губ. Долина р. Самары на склоне правого берега, выше с. Хошеватое. 25.VIII.1926. Котов. 78) Ст. Синельниково. 21.VII.1881. Шмальгаузен. 79) Полтавск. губ. Константиногр. у. бл. м. Карловка — лес в долине р. Орчика. 5.VII.1898. Цингер. 80) Балашевка бл. Елизаветграда. 12.VI.1920. Окснер. 81) Близь Маріуполя, у р. Кальмиуса. 15.IX.1862. Черняев. 82) Окресности Полтавск. с/х станции. На лугу в пойме Ворсклы. VIII. Ленченко.

П. З.-С. 83) Херсонський пов. Балка Широка. Біля Н.-Воронцовки та Осокоровки. 27.VIII.1907. Васильєв. 84) Окр. г. Николаева. Одесский уезд. По берегу Буга, между Солонихой и Треххатами. 11.VII.1906. Яната. 85) Против с. Скибенцы. Луг на правом берегу р. Буг. 13.VIII.1929. Котов.

Поширення виду по СРСР: Середні і південні райони степової і лісостепової смуги Європейської частини СРСР, Крим, Півн. Кавказ.

Аг. Geogr.: Середня Європа, Середземномор'я.

C. amara L. досить близька до *C. jacea* L., за підвид якої вона й приймалась Шмальгаузенем (1897) та старими російськими авторами (in herb.). Ми подаємо *C. amara* L., за прикладом De Candolle (1837), Ledebour (1844), Boissier (1875), Сосновського (1934), як окремих вид. Він відрізняється від *C. jacea* L. не лише морфологічно — густим павутинястим опушенням, більш видовженими обгортками з блідими придатками листочків і т. ін., але й біологічно — пізнішим часом цвітіння, а також географічно — своїм більш південним поширенням. Як люб'язно нас повідомив М.Г. Попов, *C. amara* L. досить характерна для районів Закарпатської України, де вона в серпні 1946 року лише зацвітала, тим часом, як *C. jacea* L. вже перецвітала. В Середній Європі *C. amara* L. замінена близьким видом *C. pannonica* Neuff., яку Neuff. (1858) і Hayek (1901) вважають за відміну *C. amarae* L. *C. pannonica* Neuff. більш вузьколиста форма, ніж *C. amara* L., стебла її розчепірено галузисті з довгими прутковидними гілками, вона розповсюджена в Італії, де *C. amara* L. не зустрічається; наводиться для Угорщини.

II секція *LEPTERANTHUS* DC.

1 ряд *PHRYGIAE* Hayek

15. *Centaurea phrygia* L.

Багаторічник із товстим вертикальним кореневищем. Стебла прямі, 30—80 см завв., прості або вгорі розгалужені, разом із листками шерсткі. Листки темно-зелені, суцільні, цілокраї, іноді дрібно-зубчасті; прикореневі та нижні стеблові від еліптичної до широко-ланцетної форми, 13—18 см завд., 3—5,5 см завш., до основи звужені, черешкові, при вершку загострені; середні та верхні стеблові листки від довгасто-еліптичних до вузько-ланцетних, 6—8 см завд., 1,5—2,5 см завш., сидячі, як і нижні, з коротеньким вітрячком при вершку. Кошички поодинокі на кінцях стебел та гілок; обгортки яйцевидно-кулясті, 14—20 мм завд., 12—17 мм завш.; зовнішні та середні листочки обгортки при вершку звужені і раптово переходять у розширений, світлобурий або темно-бурий придаток, багато коротший від самого листочка. Придатки торочкуваті, з довгим, трохи відігнутим назовні хвостовидним закінченням, бокові торочки дорівнюють або довші за суцільну частину відповідних придатків; придатки внутрішніх листочків обгортки в 1—2 рази ширші за свої листочки, округлі, цілокраї або зубчасті, прямостоячі, завжди висуваються з-під середніх листочків і зовсім не прикриті їх придатками. Квітки рожеві. Сім'янки 3—3,5 мм завд., чубок 0,5—1 мм завд. Цвіте VII—VIII.

Linne, Fl. Suecica, Ed. II (1755) 301. — Spec. Plant. (1753) 910 pro parte. — De Cand., Prodr. Syst. Veget. VI (1837) 573. — Boiss., Fl. Orient. III (1875) 631. — Ledeb., Fl. Ross. II, 1 (1844) 693. — Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II. (1897) 123.

Syn.: *Centaurea austriaca* Willd. Spec. Plant. Ed. IV, 3 (1800) 2283.

Icon.: Reichenb., Icon, Fl. Germ. et Helv., XV, Tab. 30, fig. 1.

Exsicc.: Herb. Flor. Rossic. № 1480! — Fl. Exsicc. Reipubl. Bohem. slov. № 971 (sub *Centaurea pseudophrygia* С.А.М.).

Наб.: Роста в листяних та соснових лісах, між чагарниками, рідше на луках, у лісових і лісостепових районах.

Specimnina examinata:

З. Л. 1) Закарп. обл. В. Березнянська окр. с. Люта, р. Люта, на свіжих луках. 27.VI.1946. Косець.

К. Л. 2) Krepna rulva pr. Leopodium (Galiciae) in silva caedua. 30.VII.1909. Blocki. 3) Prope Skole Stryi — in pinto silvaticis montrum carpatorum Galiciae orientalis. 1884. Blocki. 4) Siliow pr. Leopodium (Galiciae) in prato silvatico. 30.VII.1907. Blocki. 5) Prope Skole (Galiciae australis) in pratis silvaticis montanis (f. *melanocalatis*). 1884. Blocki.

Пр. Л. 6) Правий берег р. Прута бл. ст. Ворохты Яремчанского р-на Станиславской обл. 24.VII.1945. Катина.

О. Л. 7) Janov pr. Leopodium (Galiciae) in silva caedua, spartissime. 3.VIII.1912. Blocki.

П. П. 8) Любарська Гута Мархлевського р-ну. Куші біля р. Глінка. 5.VII.1932. Барбарич. 9) Черняхівський р-н., кол. Окілок, поруб лісу. 14.VII.1932. 10) Київська область. Боярка. Сосновий ліс. 1927. Левіна. 11) Ок. Києва, Пуща Водиця. 23.VIII.1932. Кучерява. 12) Волянськ. Житомирське лісництво. Лісна дача, среди молодняка. 26.IX.1918. 13) Київщина. Радомиська повітова с/г дослідна станція. Мішаний ліс коло станції. 15.VII.1923. Оксіюк та Лазаренко. 14) Коростенщина коло с. Сушки, в лісі. 23.IX.1927. Підплічка. 15) Генріхівна, Мархлевського р-ну Київської обл. Правобережне Полісся. 24.VII.1932. Барбарич.

Л. П. 16) Остерський р-н. окол. с. Сорокашичі, друга тераса р. Дніпра. Сугубір. 14.VII.1932. 17) Чернігів. Куликівський р-н. ок. с. Дроздівки. Ліс, у Глушакової будки. 28.VIII.28. Левіна. 18) Конотоп. Окол. х. Лізогубівки. Дубова порость на горбі другої тераси р. Сейму. 6.VIII.1928. Левіна. 19) Чернігівщина, Городнянський р-н. окол. с. Невкля. Сугрудок. 16.VI.1932. Левіна. 20) Между Глуховом и Воронежем Черниговск. губ. р-н Глухова. 7.VIII.1882. Montresor. 21) Злынка. Черниговск. губ. 2.VII.1882. Montresor. 22) Шуляковка Чернигов. губ. 14.VII.1882. Montresor.

Верх.-Дніпр. 23) Іменіє Тиволи, Мінської губ. і у. Бада. Луг за толокою. 29.VII.1923. Окснер.

Верх.-Волж. 24) Моск. губ. и у. по кустарникам бл. Б. Мытыщ. 1.VII.1902. Сырейшиков.

76

Вол.-Дон. 25) Тамбовск. губ. Ліпечський пов. Романово-Таволжанська лісова дача. 4.VIII.1924.

Передкавк. 26) Терск. об. Минер. воды. Лес по склону г. Бештау. 5.VII.1906. Тичевський.

Сер. Євр. 27) Karpaty Styriae. Ex cult. Blocki. 28) Tatres Polonici. In valla Stronzyska ca 400 m. IX.1897. Piotrowsky. 29) Fl. Hungarica. Tatra St. Andras (Zips) in pratis. Ullepitsch. 30) Варшава, Повензковский полигон, дер. Гольцфорф. На несколько возвышенной площадке влажного луга небольшими группами. Тичевский.

№ 1, 8—26 — Герб. Ін-ту Бот. АН УРСР.

№ 2—7, 27—29 — Герб. Львівськ. Д.У.

Поширення виду по СРСР: Лісові та лісостепові райони Європейської частини СРСР до Зах. Сибіру, Крим, Кавказ.

Аг. Geogr.: Скандинавія, Середня Європа, Балкани (північ), Східна Європа, Зах. Сибір, Кавказ.

16. *Centaurea pseudophrygia* С.А.М.

Багаторічники із товстим, вертикальним, часто багатоголовим кореневищем. Стебла прямі, до 80 см завв., прості або частіше вгорі розгалужені, разом із листками шерсткі. Листки зелені, без павутинястого опушення або ледве опушені, суцільні, цілокраї, рідко зубчасті. Прикореневі та нижні стеблові листки широко-еліптичні, 11—20 см завд., 3—6 см завш. до основи звужені, короткочерешкові; середні та верхні листки від широко-ланцетних до вузько-ланцетних, 6—10 см завд., 1,5—5 см завш., з широко сидячою основою, часто дрібно-пилчасті, як і нижні, з коротесеньким вістрям при вершку. Кошички поодинокі або на коротеньких цвітоносах, скупчені по 3—5 на кінцях гілок, утворюючи щиток; обгортки від довгасто-яйцевидних до кулястих, 20—25 мм завд., 18—20 мм завш.; зовнішні та середні листочки обгортки при вершку звужені і переходять у поступово звужений, по краю від основи до вершку правильно-торочкуватий придаток, рудого або темнобурого кольору, довжина якого дорівнює або в 1,5—2 рази перевищує довжину самого листочка обгортки, а разом із придатком, середні листочки обгортки 15—20 мм завд.; хвостовидні закінчення придатків відігнуті назовні; середня суцільна частина їх шиловидно видовжена, ширина її набагато разів менша за довжину бокових торочок; внутрішні листочки обгортки лінійні разом із придатком до 25 мм завд.; їх придатки кулясті або яйцевидні, трохи ширші за відповідні листочки, цілокраї, рідше зубчасті, майже ніколи не видаються над середніми листочками обгортки. Квітки рожеві, віночки краєвих квіток 22—25 мм завд. Сім'янки 3—3,5 мм завд., вкриті м'якими волосками, чубок 0,5—1 мм завд. Цвіте VII—VIII.

С.А. Mey. in Ruprecht, Beitr. z. Pflanzenkenntn. d. russ. Reich., IV (1842/82); in Bull. de l'Acad. de Scienc. a St. Petersb., IV (1848) 131.

Syn.: *C. conglomerata* Kaufm., Моск. фл. (1866) 281 (non С.А. Mey). — *C. stenolepis* Коржинский in Изв. Акад. Наук (1894) 105. et auct. pl. fl. Ross. (in herb.), non Kern.

Hab.: Ростає по лісах, борах і на луках у степовій та лісостеповій смузі.

Specimina examinata:

П. П. 1) Околиці м. Києва. Голосіївський ліс. 8.IX.1918. Зеров. 2) Київський повіт. Сосновий ліс коло с. Романівни над. р. Ірпенем. 1.IX.1918. Зеров. 3) Околиці Києва, Пуща Водиця. Сосновий ліс. 11.VII.1920. Оксіюк. 4) Околиці Житомира. Схили над р. Тетеревом. 31.VII.1925. Зеров та Оксіюк.

З. Л.-С. 5) Дубовий ліс «Галілея» біля с. Ушаківці Чортківського р-ну, Тарнопольської обл. 8.VIII.1940. Гринь. 6) Р-н Проскурова, окр. с. Яблоновки, опушка грабового леса. 11.VIII.1928. Котов. 7) М. Калюс, ліс на лівому березі р. Калюс. 9.VIII.1927.

П. Л.-С. 8) Тараша. Сосновий ліс за р. Котлуєм. 26.VII.1929. 9) с. Розкішне. Байрачний лісок, узлісся. 25.VII.1929. 10) Окр. г. Канева. Лесо-степной заповідник, склони под грабовим лесом. 15.VIII.1931. Котов. 11) Вінниця. Долина р. Десни, 2 тераса р. Буга. Вахнівська лісова дача. 4.VIII.1929. Левіна. 12) Біла Церква. Ліс «Товста» 7.VIII.1923. Оксіюк. 13) с. Козацьке на Шевченківщині. 11.VII.1929. Підоплічка. 14) Черкаський пов. коло Мошногорського монастиря. 4.VII.1923. Постригань. 15) с. Виграїв, Черкаської окр. Ліс, галявина. 7.VIII.1926. Вовчанецький. 16) с. Яблунівка, Черкаського повіту, ліс «Реп'яшне». 18.VIII.1923. 17) Черкаси, Київської обл. Кам'янка. 24.VII.1927. 18) Звенигородський пов. між с. Скотаревим та Іскриною, на Київщині. 16.VIII.1924. Підоплічка. 19) Між с. Піщане та с. Гельмязів Шевченківської окр. Болота по р. Супій (В лист. лісі на острові серед болота). 1.VIII.1928. Зеров. 20) Білоцерківська окр. ст. Вільшаниця. 30.VII.1929. Полонська. 21) Вінницька окр. луки по р. Згар коло с. Микулинський. 7.VII.1927. Зеров. 22) Сніжки. Груди. Вируб. 23.VII.1924.

Л. Л.-С. 23) Харьков. у. окр. с. Дергачи. Правый лесистый склон оврага. 2.VIII.1916. Лавренко. 24) Окресности Полтавской с/х станции, на сорных местах между кустарниками. VII.1915. Лепченко. 25) Харьк. у. В кустарниках по берегам пруда в с. Гиевке, бл. ж-д линии на Буды. 28.VII.1923. Козлов. 26) Чигиринський пов. на Київщині. Кирилівська лісова дача коло с. Кожарок, в бору 24.VII.1923. Зеров. 27) Переяславський повіт, сосновий ліс коло ст. Бортичів Київсько-Полтавської залізниці. 12.IX.1922. Зеров. 28) Окол. м. Прилуки на Полтавщині. Поруб дубового лісу. 24.VIII.1922. Дубовик. 29) Уроч. «Чеховка» с. Боршна. Переволочанської вол. (Прилуччина). 1922. Дубовик. 30) Лубни. Лісок коло Сули. 22.VII.1924. Оксіюк. 31) Полтава Іллічевський. 32) Переяслав. 11.VII.1891. Монтрезор. 33) Prov. Charcow. Sumy. Grebinniki. 20.VI.1906. Androssow.

Вол.-Дон. 34) Тамбовск. губ. Липецк. пов. Грязі, дубовий гайок. 7.VIII.1924. 35) Тамбов. губ. Лебед. у. В листв. лесу бл. с. Пороз. 25.VIII.1898. Ширавевский.

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

- 78 36) Тамбовська губ. Ліпецьк. пов. Романово-Таволж. лісова дача. 4.VIII.1924. 37) Тамбов. губ. Ліпецьк. пов. Дубовий ліс коло с. Дворічок. 7.VIII.1924. 38) Тамбов. губ. Ліпецьк, у дер. Петровка. В дубняке по схлонам и канавам. 14.VII.1924. Семенов-Тян-Шанский.

Ниж.-Дон. 39) Саратовск. Сердобский у. с. Беково. Широколиств. лес. Опушка. 25.VI.1898. Григорьев.

Завол. 40) Самарск. губ. между Нестеровской и Мочаев. 6.VII. и 23.VI.1920. Терехов.

Передкавк. 41) Терск. обл. Минеральные воды, лес по склону г. Бештау. 22.VII.1906. Тичевский.

№ 1—32, 34—37, 41. Герб. Ин-ту Бот. АН УРСР.

№ 33, 38—40 Герб. БИН'у (Ленінград).

Поширення виду по СРСР: Лісові та північно-степові райони Європейської частини СРСР від Поділля і Східних Карпат на Заході до Західного Кавказу на сході і Передкавказзя на південному сході.

Ar. Geogr.: Ендем.

Вид, *C. pseudophrygia* С.А.М., описаний С.А. Мейер'ом (1842) з району Саратова. Як вияснив С.А. Мейер, Koch приймав цей вид за справжню *C. phrygia* L., Науек вважав його за синонім *C. elatior* Gaud., а російські автори, слідуючи Коржинському (1899), ототожили його з *C. stenolepis* Kern. (1872). Тим часом, *C. pseudophrygia* С.А.М. добре відрізняється від *C. stenolepis* Kern. морфологічно, і вона поширюється дуже далеко на схід поза межі ареалу *C. stenolepis* Kern. *C. pseudophrygia* С.А.М., не є також синонімом західноєвропейського виду *C. elatior* Gaud., як вважає Науек (1901), вже хоча б тому, що західна межа ареалу *C. pseudophrygia* проходить на Поділлі. J. Prodan (1930) наводить *C. pseudophrygia* С.А.М. для Румунії, та, як пізніше вияснив I. Nyarady (1939), румунська рослина, яку Prodan вважає за *C. pseudophrygia* С.А.М., є *C. stenolepis* Kern. Екземпляри *C. elatior* Gaud. з Тіроля, Баварії, Сілезії, Богемії, що ми їх вивчали у Львівському гербарії, досить відмінні від *C. pseudophrygia* С.А.М. морфологічно — це гірського типу рослини з значно довшими придатками, надзвичайно великими нижніми і середніми стебловими листками і своєрідним, довго волосистим опушенням стебел та листків. Екземпляри Fl. Exsicc. Austro-Hungarica № 229, видані Kerner'ом як *C. pseudophrygia* С.А.М., а саме *C. elatior* Gaud.

Найближче стоїть *C. pseudophrygia* С.А.М. до установленого нами кавказького виду *C. alutacea* Dobrocz., опис якого ми тут подаємо.

Centaurea alutacea Dobrocz. sp. nov.

Багаторічник із міцним вертикальним кореневищем та багатьма тонкими коренями. Стебла прямі, 30—110 (150) см завв., зелені, ребристі, при основі бурі або темно-вишневого кольору, вгорі розгалужені, іноді прості, гілки або зовсім короткі, 1—3 см завд., або досить довгі, 10—20 см завд., під кошичками помітно потовщені й шерсткі; стебла (особливо в середній своїй частині), як і гілки,

вкриті рідкими, але помітно-довгими, тонкими, блискучо-білуватими волосками, які переплітаються між собою, через що стебло здається кошлатим. Листки суцільні, зверху й зісподу вкриті рідкими добре помітними білуватими волосками, від чого поверхня добре засушених листків м'яка, має вигляд замші. Нижні стеблові листки еліптичні, 15—18 см завд., 5—6 см завш., по краю зубчасті, при основі звужені в короткий 2—3 (5) см завд., крилатий чубок, при вершку, як і всі останні листки, загострені й закінчені дуже коротеньким вістрям; середні й верхні листки сидячі; середні 10—12 см завд., 2,5—3 см завш., частіше зубчасті, верхні 3—5 см завд., 1—1,5 (2) см завш., цілокраї. Кошички поодинокі на кінцях стебел та гілок; обгортки яйцевидні або яйцевидно-кулясті, 18—20 мм завд., 13—18 мм завш., листочки обгортки блідо-зелені, зовнішні трикутні, 2—5 мм завд., середні довгасті, 7—10 мм завд., внутрішні лінійні, 13—14 мм завд., придатки зовнішніх і середніх листочків обгортки рудуваті або темно-бурі у вигляді трикутника, 2—3 мм завд., відтягнутого в досить довге, 8—11 мм завд., хвостовидне, торочкувате закінчення, відігнуте назовні; бокові торочки, як і хвостовидне закінчення трохи світліші від суцільної частини придатку; придатки внутрішніх листочків обгортки яйцевидні, суцільні, цілокраї або неправильно-зубчасті, світло або темно-бурі, майже всі знаходяться на одному рівні і часто у квітучих екземплярів виглядають з-під відігнутих назад придатків середніх листочків, у вигляді манжетки. Квітки пурпурові, краєві неплідні помітно збільшені. Сім'янка коло 3 мм завд., з коротеньким чубком 0,5—1 мм завд. Цвіте VI—VII.

Суп.: *Centaurea stenolepis* Сосновський in Гроссгейм, Флора Кавказа IV (1934) 217. non Kern.

Наб.: Роста в лісах та на субальпійських луках.

Тип виду: Кавказ близ Ванели, ущельє р. Большой Лиахвы, 1400—1600 м. Буково-еловый лес на правом борте. 29.VII.1929. Е. и Н. Буш (герб. БИН'у, Ленинград).

Specimina examinata:

1) Кавказ. Близ. Ванели, ущельє р. Большой Лиахвы, 1400—1600 м. Буково-еловый лес на правом борте. 29.VII.1929. Е. и Н. Буш. 2) Майкоп, Кубанской обл. в кустах при дороге, на обрыве, левый берег р. Белой, супесь. 20.VII. 1908. Шестаков. 3) Pr. Kuban. Dist. Майкоп. In declivibus silvestribus ad fl. Serale. 10.VII.1913. Saere. leg. Koso-Poljansky et Preobraschensky. 4) Субальпийские луга р. Грустной (правого притока р. Киши (Чегса) — 8000 м). 30.VII.1906. Клопотов. 5) Caucasus. Circassia. In pascuis alpinis montis Cuko (Schuco). 24.VII., 6.VIII.1906. Hryniewicz. 6) г. Ногай-Чук, Кавказский Гос. заповедник. 15.VIII.1940. Симоненко. 7) Кавказ. Белый Ключ, Тифлис. губ. 22.VI.1901. Рооп. 8) Кавказ, Кисловодск. Акинфиев. 9) Кавказский Гос. заповедник. Луг на поляне Гузерипль. 22.VII.1928. Лесков. 10) Карачаевск. обл., окр. Теберды. Лев. бер. р. Муху. II терр. Разнотравные луга. 3.IX.1939. 11) Большая Талушка. Лесной луг, правый борт ущелья над Балкорской фермой. 800 м. 20.VII.1931. Е. и Н. Буш. 12) Ставрополь.

80 Normann. 13) Caucasus Stavropol. Ad marginem silvae. 9.VIII.1929. Karjasan. 14) Caucasus. Jelesnowodsk. 28.VII.1866. Bayern: Hb. Cauc.

Поширення виду по СРСР: Півд. частина Ниж.-Донського району, Передкавказзя. Ендемічна північно-кавказька рослина.

C. alutaceae Dobrocz. Д.І. Сосновський у «Флоре Кавказа» вважає за *C. stenolepis* Kern. Між тим, *C. stenolepis* Kern. західноєвропейський вид, ареал якого закінчується на Поділлі та на півдні заходить в Бесарабію, морфологічно дуже добре відрізняється від *C. alutaceae* Dobrocz. павутинястим опушенням листків, що мають сірий колір, меншим розміром обгорток, квіток та іншим. Гербарний матеріал по *C. stenolepis* Kern., який ми бачили у Львові з Зах. Європи, в Києві з Поділля та в Ленінграді з Бессарабії, дав можливість вяснити, що рослина з Кавказу, яку визначали Сосновський та інші автори за *C. stenolepis* Kern. зовсім не подібна до справжньої *C. stenolepis* Kern., що це є самостійний вид, властивий передньогірським і гірським районам північного Кавказу. Він найближче стоїть до *C. pseudophrygia* С.А.М. Ареал останнього виду змикається в Передкавказзі з ареалом *C. alutaceae* Dobrocz.

17. *Centaurea stelenopsis* Kern.

Багаторічна рослина з міцним вертикальним одно- або багатоголовим кореневищем. Стебла прямі, 50—80 (100) см завв., прості або розгалужені, гладенькі, клокчато-павутинясті, під самими кошичками трохи шерсткі. Листки суцільні, цілокраї або дрібнозубчасті, при верхку звужені і загострені, сіропавутинясті, особливо зі спіднього боку, де рельєфно виступають також подовжні і поперечні жилки; прикореневі та нижні стеблові листки довгасто-еліптичні, 15—17 см завд., 3—4,5 см завш., до основи звужені, черешкові; черешки довгі, 10—15 см завд. Верхні стеблові листки 5—6 см завд., 1,5—2 см завш., до основи звужені, сидячі. Кошички поодинокі або по 2—3 на кінцях, до верху улиснених стебел та гілок; обгортки 10—15 (18) мм завд., 8—15 мм завш., павутинясті; придатки зовнішніх та середніх листочків обгортки рудувато-бурі, правильно-торочкуваті, з відігнутими назовні, досить довгими, хвостовидними закінченнями придатків; довжина бокових торочок значно перевищує ширину суцільної частини придатку, що має трикутношилоподібну форму; придатки внутрішніх листочків яйцевидної форми, зубчасті, трохи ширші за ширину верхівки самого листочка обгортки, зовсім не висуваються з-під середніх листочків і прикриті їх придатками. Квітки пурпуро-рожеві. Сім'янки 3—3,5 мм завд., з коротеньким чубком, що ледве досягає 0,5 мм завд. Цвіте VII—IX (X).

Kerner, Die Veget. Verh. des Mittl. u. östl. Ung. u. angrenz Siebenb. in Östter. bot. Zeitschr., XXII (1872) 45, ser. p. 268. Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 123 pro parte.

Syn.: *Centaurea austriaca* Willd. var. *cirrhata* Reich., Icon. fl. Germ. et Helv. XV (1852) 18. — *Centaurea cirrhata* Boiss., Fl. Orient. III (1875) 631.

Icon.: Reichenb., Icon. Fl. Germ. Helv. XV. Tab. 31, Fig. II; Hayek, Cent-Art., Taf. XII, Fig. 3.

Exsicc.: Fl. Exsicc. Austro-Hungarica № 230.

Наб.: Зустрічається в дібровах та між чагарниками у західних лісостепових районах.

Specimina examinata:

З.Л.-С. 1) prov. Bohutem w Miodoborach. 18.VIII.1909. Szafer. 2) Стецовка х. Глешаны Алекс. у. в густ. куст. 25.VII.1902. Пачоский. 3) Херсонская флора. Петровка, бл. Балты. Алекс. у. Лесн. поруб. Опушка, нередко. 24.VII. 4) Бессарабия. Хотинск. у. мест. Липканы. 1898. Кейхель. 5) Бессарабия. Кугурлут. 23.VI.1887. Липский.

П.Л.-С. 6) В Кедрашівській дубині Поташнянського лісництва Вінницької обл. 29.VII.1937. Гринь. 7) Елизаветград. Aug. 1864. Herb. Lindemann. Paczoski.

Сер. Євр. 8) Flora Hungariae. Bakabangae. 6.VIII.1909. Vairab. leg. Sannet Kupcon. 9) Gieschübel: an Waldzänderu, 350 m. August 109. Wien. Krebs. 10) Flora Transsilvania in silvis Kakovo. 20.6.1905. Barth. 11) Flora Hungariae (clim. Transsilvania). In pratis subalpinus montri Pareng. 30.VII.1908, Richter. 12) Flora Austriae infer. Ad silvanim ovas prope Giesshübel. solo. 1.VIII.1891. Tscherning, Wien. 13) Transsilvania. In Augustiis Tömöscher Pass. prope Corovam. 30.IX.1889. Römer. 14) Flora Oststeiermark. Söchau: Walder bei 70—60 t. Sobransky.

№ 1, 8—14 Герб. Львівск. Держ. Університету

№ 6 — Герб. АН УРСР

№ 2—5, 7 — Герб. БІН'у. (Ленінград).

Поширення виду по СРСР: Правобережний та Західний Лісостеп УРСР, півн. райони Бессарабії.

Ар. Geogr.: Середня Європа (південь), Балкани (північ).

18. *Centaurea salicifolia* MB.

Багаторічна рослина з міцним вертикальним кореневищем. Стебла прямі, 50—80 (100) см завв. Прості або в верхній частині розгалужені, разом із листками шерсткі і трохи павутинясті. Листки суцільні, довгасто-ланцетні, 9—15 мм завш., з країв дрібно-зубчасті, при верхку загострені, до основи трохи звужені, нижні стеблові коротко черешкові, середні й верхні стеблові — сидячі. Кошички поодинокі на кінцях, до верху улиснених, стебел та гілок; обгортки довгасто-яйцевидні, 10—15 мм завд., коло 6 мм завш.; придатки зовнішніх та середніх листочків обгортки темно-бурого кольору, трикутно-ланцетні, правильно-торочкуваті з країв та з коротким, прямим або трохи відігнутих назовні, хвостовидним закінченням; бічні торочки майже дорівнюють ширині суцільної частини відповідних придатків і трохи світліші від неї; придатки вну-

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

82 трішніх листочків ромбічні або овальні, неправильно-зубчасті; не прикриті придатками середніх листочків. Квітки рожево-пурпурові. Сім'янки 2,5—3 мм завд., з чубком до 0,5 мм завд. Цвіте VII—IX.

Marsch. a. Bieberst. in Willd., Spec. Plant. Ed. IV, 3 (1800) 2283; Fl. Tauro-Cauc., II (1808) 343. — De Cand., Prodr. Syst. Veget. VI (1837) 571. — Ledeb., Fl. Ross. II, 1 (1844) 691. — Boiss., Fl. Or. III (1875) 630. — Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 123.

Icon.: Hayek, Die Cent.—Art. Österr. — Ung. (1901) Taf. XI. Fig. 3.

Exsicc.: Herb. Fl. Ross. № 1782 sub *C. salicifolia* f. *glabrata* Litw.

Hab.: На узліссях, лісових галявинах і степових луках.

Specimina examinata:

Д. Л.-С. Сталінська окр. Чистяківський р-н. Глухівська дача, на узліссі галява. 16.IX.1928.

Поширення виду по СРСР: Кавказ: Передкавказзя та Закавказзя.

Ар. Geogr.: Середня Європа (півн. Карпати, Семиграддя). *C. salicifolia* МВ. наводиться Ледебуром, Шмальгаузенем та іншими авторами крім Кавказу ще для Поділля, Дніпропетровська, Харківського р-ну та Бессарабії, Hayek'ом для Семиграддя і Півн. Карпат. Ми не мали змоги перевірити цих вказівок по гербарному матеріалу, але знайшли певні екземпляри *C. salicifolia* МВ. в українському Гербарію Ін-ту Ботаніки АН УРСР з Сталінської округи, які цілком подібні до типових кавказьких.

19. *Centaurea nigriceps* Dobrocz.

Багаторічник. Стебла прямі, до 1 м. завв., в верхній частині розгалужені з короткими гілками, глибоко-ребристо-борозенчасті, голі й гладенькі, зелені. Нижні стеблові листки черешкові, під час цвітіння засохлі, середні та верхні довгасті, 10—15 см завд. і 3—4,5 см завш., по краю зубчасті, при верхку загострені, сидячі, при основі з великими зубчастими вушками, що обгортають стебла; на спідньому боці, особливо по середній жилці, листки шерстисто-опушені, зверху голі. Кошички на кінці стебла скупчені по 3—4; цвітоноси під кошичками потовщені, до 5 см завд., трохи шерстисто-павутинясті; кошички підперті дрібними ланцетними, цілокраїми листочками. Обгортки кулясті, 15—17 мм у діаметрі; придатки зовнішніх і середніх листочків обгортки майже округлі, 4—6 мм у діаметрі, чорні з чорними торочками, довшими від суцільної частини придатку; придатки внутрішніх листочків оберено-яйцевидні, чорно-бурі, зубчасті, висуваються з-під середніх листочків обгортки і зовсім не вкриті їх придатками. Квітки рожево-пурпурові, неплідні краєві 20—28 мм завд. Сім'янки (недостиглі) з коротким чубком, коло 1 мм завд. Цвіте VII.

Dobroczaeva in Бот. Журн. АН УРСР, № 1—2, 1946.

Hab.: Росте на узліссі в Передгір'ях Східних Карпат.

Тип виду: Правий берег р. Прута, ст. Ворохта, Яремчанського р-на, Станиславської області. У підножжя високої гори. 24.VII. 1940. leg. З.Ф. Катина.
Переховується в Гербарії Інституту Ботаніки АН УРСР, м. Київ.

Specimina examinata:

К. Л.: 1) Правий берег Прута, ст. Ворохта, Яремчанського р-на, Станиславської області. У підножжя високої гори. 24.VII.1940. leg. З.Ф. Катина.

Поширення виду по СРСР: Займає вузький ареал у передгір'ях Східних Карпат.

Як люб'язно повідомила нам З.Ф. Катина, вищезгадана рослина в зазначеному місці зустрічалась рясно, під час збору її була в стадії повного цвітіння і створювала по узліссі приємний для ока аспект.

Волошку чорноголову ми порівнювали не лише з українськими видами ряду, але й з усіма іншими, б.м. близькими до неї видами і зокрема з *C. nigra* L. та *C. carpatica* Porcius.

C. nigra L. від нашої рослини відрізняється відсутністю неплідних квіток, а також вушок при основі стеблових листків і зовсім не виявленим хвостовидним закінченням придатків.

C. carpatica Porcius, відома лише з Семиграддя, відрізняється від *C. nigriceps* пов. кучерявим опушенням стебел та надто-видовженим хвостовидним закінченням придатку середніх листочків обгортки. Отже, порівнявши *C. nigriceps* з усіма б.м. близькими видами, ми прийшли до висновку, що це є цілком відмінний і самостійний вид. Він, мабуть, посідає вузький ареал поширення виду у Передгір'ях Східних Карпат і є реліктовою рослиною, палеоендемом.

2 ряд *TRICHOCEPHALAE* Hayek

20. *Centaurea trichocephala* MB.

Багаторічна рослина з вертикальним, простим або вгорі розгалуженим кореневищем. Стебла поодинокі, коли кореневище просте, або численні (5—25), коли воно розгалужене, прямі, 20—40 см завв. від основи або лише вгорі дуже галузисті, часто від основи до середини бурувато-вишневі, вгорі зелені й гострошерсткі, до самих кошичків густо улишені. Листки суцільні, лінійні або лінійно-ланцетні, цілокраї, зрідка зубчасті з загорненими краями, при вершку загострені; середні стеблові листки сидячі, при основі з двома маленькими зубцями і часто напівстеблообгортні, нижні до основи звужені в коротенький черешок; всі листки гостро-шерсткі, густо вкриті шерстками сосочками. Кошички поодинокі на кінцях стебел та гілок. Обгортки довгасто-яйцевидні, 12—15 мм завд., 6—9 мм завш.; зовнішні та середні листочки обгортки з бурими правильно-торочкуватими, відігнутими назовні, придатками; придатки внутрішніх листочків овальні, суцільні, цілокраї або зубчасті. Квітки рожеві. Сім'янки 3,5—4 мм завд., димчасті, голі, блискучі; чубок 1—1,5 мм завд. Цвіте VI—VIII (IX).

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

84

Marsch. a. Bieberst. in Willd., Spec. Plant. Ed. IV, 3 (1800) 2286. — De Cand., Prodr. Syst. Veget. VI (1837). — Ledeb., Fl. Ross. II, 1 (1844) 692. — Boiss., Fl. Or. III (1875) 631. — Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II. (1897) 124.

Наб.: Росте на степах, сухих луках, по схлонах балок, на толоках і між чагарниками в південно-східних степових та лісостепових районах.

Specimina examinata:

З. Л.-С. 1) Херс. Тирасп. у. Николаевка. Рябков. 2) Бессарабия. Стар. Сарата. 7.IX.1887. Липский.

П. З. Л. С. 3) Верхне Днепровск. 19.VII.1887. Шмальгаузен. 4) Катеринослав. 22.VI.1887. Він же. 5) Distr. Dnipropetrowsk. р. Мокра-Сура. Село Сурсько-Покровське. Схил балки Тхорової. 2.VIII.1930. Давидич.

Л. З.-Л. С. 6) Полтавская губ. Кобелякский у. бл. дер. Крамары. Луг и посе́вы ржи. 26.VI.1898. Цингер. 7) Сталинська окр. Павлівський р-н. с. Н. Михайлівка. Верхів'я б. Яли, на дні. 16.VIII.1928. 8) Сталинська окр. Бішевський р. хут. Андріївський, б. Гірка тераска. 3.IX.1928. 9) Полтавск. Константиноград. у. ст. Никольская. 11.VIII.1854. Рогович. 10) Таганрог. 5.VIII.1889. Шмальгаузен. 11) Кагальник. Зем. Донск. Казач. 14.V.1889. Пачоский. 12) Изюм. Богородичное: а) прибрежные пески, б) залежь. 7.VI.1914. Ширяев. 13) Distr. Starobelsk, Nowo-Aleksandrowsk, steppis. VIII.1905. Schirjaeff. 14) Оксай, Змиевского у. 1835. Калениченко. 15) Харьковская губ. Изюмский у. Славянск. Глинистые склоны балки. 27.VII.1923. Лавренко. 16) Купянск. у. Андреевка. Степи. 18.VI.1859. Черняев. 17) Окр. г. Изюма. В посевах оз. и яр., в последних островами. На сенокосах и у дорог. 28.V.1925. Центилович. 18) Лозовской окр. окр. ст. Краснопавловки. Молчановск. целина, степи, дороги, толоки, часто. 4.IX.1924. Котов. 19) Вел.-Анад. лес-во, Олександр. у. Екатер. губ. 11.VII.1865. Графф. 20) Старобельск. Стрелецкая целина. Березовый водораздел. 31.VI.1927. Лавренко. 21) Харьковск. губ. Изюмский у. г. Славянск. Обрывистый берег р. Торца, у Садового завода. 15.VII.1923. Лавренко. 22) Мариупольск. р. Хомутовская целина по дну оврага. 3.VIII.1934. Карнаух. 23) Екатер. губ. окр. Краснопавловки. Толкачев. Целина. 22.VI.1924. Козлов. 24) Змиевск. у. по Пельной. VIII.1880. Гимченко.

П. З.-С. 25) Николаев. Дача Владимирская Поляна, кв. 19. 6.VII.1926. Кожевников. 26) Криворізька окр. Нікопольський р. біля с. Катеринівка, верх Перевізької балки. 1930. Рижутін. 27) Херсонщина. Коло села Давидів Брід. Лівий берег р. Інгулець. Городи 28.VII.1930.

Л. З.-С. 28) Запоріжжя. с. Помчи. Цілина, понад шляхом. 19.VII.1928. Олексієв.

Д. Л.-С. 29) Окр. Ново-Стрельцовки, Стрелецкая степь Государственного конного завода. 19.VIII.1930. Котов. 30) Окр. г. Макеевки, у впадения балки Груской в р. Грузскую, на поле, сорное. 22.VI.1932. Котов. 31) Донбас. Макіївський р-н. Радгосп «Заря». Верхня частина схилу відроги балки Скелястої. 3.VII.1932. Страшко. 32) Степ ок. ст. Веромбовки Бахмутск. у. 1903. Талиев. 33) Окр. Харцызска, к югу от станции. Западника среди поля. 12.VII.1932. Котов. 34) Донбас. Горлів-

ський р-н. ст. Байдара, на перелозі. 5.VII.1932. Олексієнко. 35) Луганськ. Балка Суха, с. Карфушино. Ведмежанської с/р, Ровенецького р. 9.VIII.1928. Стребе-нева. 36) Славянський р-н. Между с. Голая долина и с. Адамова, склон к лугу в долине Голая Долина. 29.VIII.1928. Постригань. 37) Луганськ. Провальський степ. 29.VIII.1928. Постригань. 38) Луки при с.-г. Інституті Рільництва в Донбасі. Суходіл, суглинок. 22.VII.1929. Шевченко. 39) Окр. ст. Сталино. Правый склон верховьев балки Домахи. Степной целинный участок совхоза. Пески. 22.IX.1932. Карнаух. 40) Артемівська окр. окол. Бахмута, на степу. 27.VII.1928. Оксіюк. 41) Луганська окр. с. Красний яр, по насипу залізниці. 11.VII.1925. Підоплічка. 42) Сталінська окр. Селідівський р. кол. Евенталь. Під. 15.VI.1928. 43) Донеччина. Слав'янський район, село Маяки, на межі. 5.VIII.1934. Липа. 44) ст. Ясиноватая. 24.VII.1887. Шмальгаузен. 45) Бахмут. у. д. Датруховка. 11.VI.1887. Лукашев.

Ниж.-Дон. 46) Батайск на Дону. 24.VI.1889. Пачоский. 47) Раздорская степь на Дону. 31.VI.1889. Пачоский. 48) Ростов на Дону. 22.VI.1889. Пачоский. 49) Нахичевань на Дону. 23.VI.1889. Пачоський.

Ниж.-Вол. 50) Царицын на Волге. 18.VI.1890. Пачоский. 51) Infer lac Lara it Barmonzak Astrachan. 30.VI.1890. Paczoski. 52) Ергени. 1.VI.1890. Він же. 53) Са-репта. Becker. 54) Царицынск. у. с. Ольховка. 1.VII.1889. Персидский.

Завол. 55) ст. Максимовка К. В. Р. ж.д. Зем. Донск. Казач. 1889. Пачоский.

Поширення виду по СРСР: Південно-східні лісостепові та степові райони Європейської частини СРСР.

Ар. Geogr.: від Бессарабії, Поділля через всі лісостепові та степові південно-східні райони до Нижньої та Середньої Волги, Крим, Північний Кавказ.

В Угорщині *C. trichocephala* МВ. заміщена близьким видом, що належить до цього ж ряду, — *C. Simonkiana* Науек., який відрізняється від *C. tricholephala* МВ. більш видовженими обгортками, майже червоним кольором придатків і дуже коротеньким чубком у сім'янок.

IV підрід *HETEROLOPHUS* Cass., pro gen.

Dict. 43. (1826) p. 488.

Ряд *SIBIRICAE* Klok.

21. *Centaurea sumensis* Kalen.

Багаторічна рослина з висхідним кореневищем, що часто вгорі розгалужене й випускає вкорочені гони з пучками листків. Стебла виходять із пазух торішніх листків у кількості 1—4, полегли, або підведені, 7—32 см завд., прості або вгорі розгалужені, з 3—4 гілками, кошлаті від довгих волосків. Листки густо волосисті, зісподу зовсім білі від густого повстистого опушення, зверху зеленуваті; прикореневі листки черешкові, пірчасто-дільні, іноді деякі суцільні, 6—35 см завд., 4—8 см завш., з довгастими або довгасто-обернено-яйцевидними частками по 1—6 з кожного боку, верхкова частка помітно більша за бічні, всі частки по краю віддалено дрібно-зубчасті чи пилчасті при верхку з коротеньким вістрям, стеб-

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

86 лові листки коротко-черешкові, частіше суцільні, довгасто-еліптичні або еліптичні; верхкові листки лінійно-ланцетні, дрібні. Кошички підведені, поодинокі на кінцях стебел та гілок, що під ними потовщені й загнуті вгору; обгортки яйцевидні, 15—22 мм завд., 8—14 мм завш., листочки обгортки блідо-зелені, павутинясті, зовсім не прикриті вузькими бурими або чорнуватими придатками їх; придатки зовнішніх листочків обгортки трикутні, загострені при вершку, цілокраї; придатки середніх, довгасто-яйцевидних, листочків при вершку відразу переходять у лінійно-ланцетні, коричневі, по краю рудуваті з темнішою середньою жилкою, — придатки 2,5—3,5 мм завд., 1—2 мм завш., з 3—5 короткими торочками з кожного боку або цілокраї; внутрішні листочки обгортки лінійні, з довгастими або обернено-яйцевидними, опуклими, вгорі або з країв правильно дрібно-зубчастими, плівчастими придатками рудуватого кольору, з довгастою або лінійною, коричневою плямою посередині й пурпуровими смужками по ній від основи до середини. Квітки світло-пурпурові. Сім'янки 4—5,5 мм завд., 1,5—2,5 мм завш.; чубок 1—2 мм завд., рудуватого кольору. Цвіте V—VI.

Kaleniczenko, in Bull. Soc. Nat. Mosc., XVIII (1845) I, 238.

Syn.: *Centaurea Marschalliana* DC., Prodr. VI (1837) 576; Ledeb., Fl. Ross. II, 1 (1844) 697 et auct. fl. ucr. — pro parte non Spreng. — *Centaurea sibirica* s. *Marschalliana* Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) pro parte.

Exsicc.: Herb. Fl. Rossic. № 720 sub *C. marschalliana* Spreng. var. *vulgaris* Korsh.

Hab.: Росте на борових пісках, степових і каменистих схилах (на крейді, гіпсі, вапняку) в лісо-степових районах Європейської частини СРСР.

Specimina examinata:

П. П. 1) Im Kieferwalde jeureits de Dnepr.-Kiew. 31.V.1881. Шмальгаузен. 2) Киев. Боярка. 19.V.1899. Цингер. 3) Держ. Заповідник Конча-Заспа. Сосновий ліс на 2 терасі р. Дніпра. 25.V.1930. Черноголовко. 4) Окр. Києва. Около ст. Боярка на песчаной почве. 19.V.1899. Цингер.

Л. П. 5) Чернигов. губ. Остерск. у. бл. Дарниці. Сосновый лес. 25.V.1898. Цингер. 6) Семиполки. Чернигов. В сосновом лесу. 13.VI.1901. Сележинский. 7) Новгород-Северский. Чернигов. обл. 16.V.1921. Марьясин. 8) Чернигов. Бор с. Буромка. Спрыгин. 9) Чернигов. у. Нежин. В сосновом лесу на песчаных местах. 8.V.1901. Михайловский.

3. Л. С. 10) Okno w Miodoborach. VII.1919. Szafer. 11) Podolie. Halawa w Oknie w Miodoborach. 30.V.1909. Szafer. 12) Ostraviec pr. Horodenka (Galiciae Orient.-austr.) in collib. calc. freg. Błocki. 13) Ostropie w Miodoborach, na Suchej, wapiennej halawie stepowej. V.1910. Szafer. 14) Kujdance pr. Skalat (Galiciae orientalis) in collibus calcareis 16.V.1891. Wołoszczak. 15) Okno pr. Grzymalow (Galiciae orientalis) in declivibus calcareis «Ostra skalka» dictis. 23.IX.1913. Błocki. 16) Na trawiestych miestach, na skalach zerebiekich Miodoborach. 1891. Wołoszczak. 17) In collie arido Frumoaza prope Zaharelti. 28.V.1914. Guşuleac. 18) Зах. Поділля. Oleksince, pow. Borszczow. Pod. skalkami gipsowenu. Ad rupes gypsaceas. 5.VI.1933. Szafer. 19) Станиславск. обл. Обертын-

ский р-н. бл. Чертовец. 17.VII.1940. Катина. 20) Восточная Галиция. Опушка Богдановского леса (Упянка). 9.V.1916. Михельсон. 21) Тарнополь. Михельсон.

П. Л.-С. 22) Саврань. Herb. Besser. 23) Елисаветград. Herb. Lindemann. 24) Елисаветград. 6.V. 1844. Lindemann.

Л. Л.-С. 25) Бл. Змиева, Харьков. губ. Опушка соснового леса. Милютин. 26) Харьков. Милютин. 27) Poltava. 1839. Koeniger. 28) Змиевский у. окр. ст. Борки. Склоны правого отрога балки Терновки. 14.V.1922. Лавренко. 29) Харьк. окр. Ближне-Носиновская л. дача, кв. 9. Возвышенные места и склоны. 21.V.1927. Крюченко. 30) Окр. Харькова, Чугуевск. у. Жихарский бор. VII.1854. Черняев. 31) Харьк. губ. Змиевск. у. лес, в окр. биолог. ст. 15.V.1918. Клоков. 32) Окр. Харькова. Кулики бл. Лебедина. Песчаные лесные опушки. 26.IV.1915. Смедкорский. 33) Окр. Харькова. Щербаковский бор. 21.VI.1916. Котов. 34) Окр. Чугуева, казен. лес. 5.VI.1856. Черняев. 35) Окр. Мерёфы, Харьк. окр. 1.VI.1922. Лавренко. 36) Окр. г. Сум, бл. хут. Бульдовщины. Склоны. VII.1914. Стародуб. 37) Краснокутск. Чугуевск. у. IV.1849. Галогейко. 38) Лебедин. с. Михайловка. Бор. 19.V.1905. Галогейко. 39) Сумы. Михайловская целина. 29.VII.1924. Зоз. 40) Валковск. у. Ракотен. бор. 20.V.1901. Ширяев. 41) Любатинская лесная дача на р. Мож в сосновом лесу. 26.VII.1928.

Д. Л.-С. 42) Донецька обл. ст. Ясиновата. Байрачні ліси. Балка Висока і Пісчана. 13.VII.1931. 43) Донецька окр. хут. Бихарів, піски. 15.VI.1931.

Л. З.-Л. С. 44) Купянск. у. окр. с. Двуречной. Меловые обнажения. 45) Валуйск. у. Окр. сл. Уразово. Меловые обнажения по р. Осколу. Склоны. 12.V.1915. Котов. 46) Новомосковье, Екатеринослав. Шмальгаузен. 47) Ново-Московский у. Екатер. губ. Левый берег Самары. Сосновый лес. 1.VII.1895. Алексеенко.

П. З.-С. 48) Николаев. Херсон. у. Берег Буга. V.1894.

Верх.-Днепр. 49) Курск. Белгород. у. Сосновый лес. 15.V.1902. Ширавский.

Вол.-Дон. 50) Орлов. губ. Галичья Гора. 1884. Чилищев. 51) Воронеж. Графский бор. 1911. Дубянский, Т. Попов. 52) Нижегород. Лысковка. 1925. Куклина. 53) Воронеж. Задонский. 1912. Т. Попов. 53) Арзамас. 1927. Нагорный. 54) Тамбов. Липецк. Семенов-Тяншанский. 55) Воронеж. Черепатино, бор. 1911. Дубянский. 56) Нижегород. у. Лысковск. у. Дача в лесу Шереметьева. 1927. Станков. 57) Окр. Липецка. Тамбовск. губ. Сосновый лес. 29. VII.1924.

Ниж.-Дон. 58) Саратов. Кузнецк. Пески, в сосняке. 1910. Шкукенберг. 59) Саратов, Кузнецк. 1911. Иконников-Галицкий. 60) Саратов. 1890. Траншель.

Вол.-Кам. 61) Владим. губ. Маленков. у. 1914. Назаров. 62) Вятка, по борам Малтымск. 1924. Фокин. 63) Вятка, Елабуга. В сосновом бору. 29.V.1886. Коржинский.

№ 1, 2, 5—9, 20—27, 41, 46—56, 58 — Герб. БИН'у (Ленінград).

№ 10—17 — Герб. Львівськ. Д.У.

№ 3, 4, 18, 19, 28—40, 42—45, 57 — Герб. Ін-ту Бот. (Київ).

Поширення виду по СРСР: Поширена в лісостеповій смузі Європейської частини СРСР, заходить по долинах річок на північ степової смуги.

Ar. Geogr.: Західна межа ареалу З. Л.-С. (Передгір'я Карпат), Східна межа — переходить за Волгу (Вол. Кам. р-н. флори СРСР). Ендем.

C. sumensis описана Калениченком з околиць м. Суми (1845). Але це був невизнаний і забутий вид, поновлений лише в 1945 році М.В. Клоковим (рукопис зданий до друку).

Ми переглянули велику кількість гербарного матеріалу щодо цього ряду і переконалися в тому, що вид Шпренгеля описаний з Кавказу¹ і відповідає лише степовій расі з південних районів УРСР. Отже, *C. Marshalliana* Spreng. більш ксерофітна раса — це дрібніша в усіх частинах рослина, має невеликі кошички і широко-ланцетні, завжди торочкуваті придатки у зовнішніх і середніх листочків обгортки, що прикривають, хоч і не цілком, листочки. *C. Marshalliana* Spreng. var. *bassarabica* Trautv. in herb., яку наводить Коржинський в його Tent. Fl. Ross. (1898) є, саме, *C. Marshalliana* Spreng. typica.

C. sumensis Kalen. широко розповсюджений в більш мезофільних умовах лісо-степової смуги вид. — більша за розміром стебел, листків і кошичків рослина, що має вузько-ланцетні, цілокраї або лише зубчасті придатки у зовнішніх і середніх листочків обгортки, які не покривають листочків.

22. *Centaurea Marshalliana* Spreng.

Багаторічник. Кореневище повзуче, висхідне, одягнене волокнистими рештками відмерлих листків, часто вгорі розгалужене, випускає надто вкорочені гони з розеткою прикореневих листків. Цвітяні стебла виходять із пазух листків у кількості 1—2, полегли, 4—20 см завд., прості або трохи розгалужені, густо вкриті довгими відлеглими волосками. Листки ще густіше волосисті, білі від повстяного опушення (особливо зісподу), крапчасто-залозисті; прикореневі листки на більш-менш довгих черешках, пластинка листка 3—6 см завд., до 4 см завш., 1—2 рази пірчасто-дільна з довгастими або довгасто-обернено-яйцевидними частками по 1—5 з кожного боку, при чому, верхкова частка трохи більша за бічні; майже всі частки віддалено дрібно-зубчасті або пилчасті, при верхку тупі і раптово закінчуються маленьким трикутним вістрячком. Стеблові листки суцільні або пірчасто-дільні з 1—2 частками з кожного боку, 7—18 мм завд., 8—10 мм завш. Кошички поодинокі на кінцях підведених при верхку і потовщених стебел та гілок. Обгортки коротко-яйцевидні, біля 15 мм завд. і 12—14 мм завш., б.м. сплюснені. Листочки обгортки павутинясті, зеленуваті, майже не прикриті їх придатками; зовнішні листочки яйцевидні, до 6 мм завд. з довгасто-трикутним, коротко-торочкуватим придатком, 3 мм завд., коричневатого кольору; середні листочки обгортки довгасті або довгасто-яйцевидні, 5—7 мм завд., 2—3,5 мм завш., їх придатки від довгасто-яйцевидних до широко-яйцевидних у загальному окресленні, 2—3 мм завд., 1,5—3 мм завш., трохи опуклі, з країв зубчато-торочкуваті, рудуватого кольору; внутрішні листочки обгортки лінійні або вузь-

¹ В герб БІН'у ми бачили автентичні кавказькі екземпляри Marschall Bieberst. під назвою *C. sibirica* MB.

ко-лінійні, 12—13 мм завд., 1—2 мм завш., з 3—5 малопомітними нервами на спинці; їх придатки обернено-яйцевидні або яйцевидно-ланцетні, 1,5—2 мм завд., 1—2 мм завш., б.м. опуклі, при вершку зубчасто-торочкуваті, при чому торочки часто бувають блискучо-білуваті, коли сам придаток коричневатий. Квітки пурпурові, сім'янки 3,5—4 мм завд., чубок 1—1,5 мм завд. Цвіте V—VI.

Sprengel, Syst. Veget. III (1826) 398. — De Cand., Prodr. Syst. Veget. VI (1837) 576 pro parte. — Ledeb., Fl. Ross. II, 1 (1844) 697 pro parte. — Boiss., Fl. Orient. III (1875) 634.

Суп.: *Centaurea sibirica* MB., Fl. Tauro-Caucas. II (1808) 348.

Centaurea sibirica L. s. Marschalliana Шмальг., Фл. Ср. и Юж. Р. II (1897) 125 pro parte.

Наб.: Роста на вапнякових відслоненнях в південних степових районах.

Specimina examinata:

З.Л.-С. 1) Бессарабия. Кишенев. Нб. Meyer. 2) Могилев. Нб. Рабо.

Д.Л.-С. 3) Екатеринослав. губ. Славяносербский у. Варварополье. 21.VI.1896. Алексеенко.

П.З.-Л.С. 4) Екатеринослав. губ. Верхнеднепровский у. Бузовая балка. 21.V.1895. Алексеенко. 5) Бл. Кр. Рога у границы губернии Херсонской. Федченко.

Л.З.-С. 6) В. Токмакськ. р. біля с. Мунталь. Степовий схил долини р. Молочної. 18.V.1940.

Ниж.-Дон. 7) Безплемяновка. Меловые горы по правому берегу р. Хопра ОВД. 11.VIII.1903. Дубянский. 8 ст. Криуша. с. Ковалья. Меловые горы. 7.V. Дубянский.

Поширення виду по СРСР: Південні степові райони Європ. ч. СРСР, північна частина Криму, Передкавказзя.

Ар. Geogr.: Західна межа ареалу Бессарабія, Румунія (?), північно-східно-степові та вапнякові схили Середнього Дону.

Marschall Bieberstein (1808) наводив кавказьку рослину під назвою *C. sibirica*. Пізніше Spreng. (1826), переконавшись у тому, що *C. sibirica* на Кавказі не зустрічається, описав в честь Marschall Bieberstein'а кавказьку рослину як *C. Marschalliana* Spreng.

23. *Centaurea carbonata* Klok.

Багаторічна рослина з висхідним, звичайно угорі розгалуженим, кореневищем, що випускає вкорочені гони з пучками листків. Цвітяні стебла в кількості 1—2, виходять із пазах торішніх листків, полегли, 10—25 см завд., тонкі, прості або розгалужені, з 1—2 гілками, разом із листками густо волокнисті, майже повстисті. Прикореневі листки на б.м. довгих черешках, пірчасто-дільні, 4—25 см завд., 2—5 см завш., з довгасто-ланцетними, цілокраїми або рідше зубчастими, при вершку округлими і відтягненими в тупувате вістря, частками в кількості 1—5 з кожного боку; верхкова частина більша за бічні, часто дрібно-зубчаста по краю; стеблові листки 0,5—4,5 см завд., 1—3 мм завш., коротко-черешкові, су-

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

90 цільні або пірчасто-дільні, з 1—2 частками з кожного боку. Кошички поодинокі, підведені на загнутих угору й потовщених кінцях стебла та гілок; обгортки коротко-еліпсоїдальні або кулясті, 15—18 мм завд., 13—19 мм завш.; листочки обгортки зовсім прикриті коричневато-жовтими, блискучими придатками; зовнішні листочки яйцевидної форми, біля 3-х мм завд. і 2 мм завш., їх придатки довгасто-трикутні, 3—4 мм завд., коло 2 мм завш., коричневі, з поодинокими торочками; середні листочки довгасті, 5—9 мм завд., 2,75—3 мм завш., з 8—11 малопомітними жилками на спинці, їх придатки в загальному окресленні круглясті або яйцевидні, 6—8 мм завд., 6,5—8,5 мм завш., плоскуваті, по всьому краю з численними короткими торочками, по краях унизу білуваті, вгорі жовтуваті, по середній лінії з довгастою, темно-коричневою плямою; внутрішні листочки обгортки вузько-лінійні або лінійні, 11—16 мм завд., 1—2 мм завш., з 3—5 малопомітними жилками; їх придатки довгасто-еліптичні або еліптичні, б.м. опуклі, 2—5 мм завд., 1,25—4 мм завш., при верхку або по всьому краю неправильно-дрібно-зубчасті, жовтуваті, при основі з темнішою, коричнево-пурпурою трикутною плямою. Квітки світло пурпурові, віночки краєвих квіток близько 27 мм завд., серединних — 13 мм завд. Сім'янки 4—5 мм завд., з чубком до 1,5 мм завд. Цвіте V—VI. Klokov. in ...

Syn.: *C. Marschalliana* auct. fl. ucr. pro parte, non Spreng.

Наб.: Ростає на крейдових і вапнякових відслоненнях степової смуги Європ. част. СРСР.

Specimina examinata:

Л. З.-Л. С. 1) Харьк. губ. Изюмск. р-н. Святые горы. Степные склоны. 1915. Бенике. 2) Купянский у. Кочиновская степь. Склоны у степных кустарн., в высокой траве. 19.V.1916. Котов. 3) Харьк. губ. окр. Изюма. Известковый склон. 24.V.1925. 4) Ворошиловоградск. обл. ок. м. Біловодська. Задернований крейдовий схил. 28.V.1936. Котов. 5) Под Старобельском, в лесу на склоне меловой горы. 25.V.1905. Кузнецов. 6) Н. Александровский завод. Старобельск, на меловых обнажениях. 14.VIII.1899. 7) Волчанск. у. с. Отрадное. V.1848. Черняев. 8) Екатеринослав. губ. Серебрянка. Бахмутск у. Меловые обнажения. 26.V.1918. Лавренко. 9) Харьк. губ. Изюмский у. Св. Горы Степные склоны. 15. IV.1913. Савенков. 10) Близ Старобельска. На склонах меловых гор. 15.IV.1903. Кузнецов. 11) По берегу Айдара бл. Бутковки. Староб. у. Харьков. губ. 6.VIII.1913. Милютин. 12) Харьковск. губ. Староб. у. В лесу на склонах меловой горы. 5.V.1905. Шираевский. 13) Деркульская степь Староб. у. 1897. Димарев. 14) Староб. у. Осиново. Меловые обнажения. Кашменский. 15) Харьк. губ. Изюм. у. 1894. Плещун. 16) Меловый склон по яру к вост. г. Старобельска. V.1895. Танфильев. 17) Меловые склоны Городищанской горы на Деркуле, Харьк. губ. 25.V.1893. Танфильев. 18) Харьк. губ. Староб. у. под Старобельском на мелу. 5.VIII.1905. Шираевский. 19) Харьков. губ. Староб. у. Стрелецкий завод. Степь. 21.VII.1910. Эттинген. 20) Староб. у. Деркульская целина. Кашменский. 21) Воронцовская степь Павл. у. Меловые склоны по Гавриль-

скому яру Ворон. губ. 19.V.1891. Танфильев. 22) Подгоровка. Староб. у. Харьк. губ. На меловых горах. 20.VII.1913. Милютин.

Д. Л.-С. 23) Екатериносл. губ. Бахмут. 22.VI.1896. Алексеенко. 24) Луганский окр. ст. Провалье. Каменистая гряда близ города. 5.VII.1927. Соколова.

Ниж.-Дон. 25) ст. Миллерово. Глинистая солончаковая мест. 27.VIII.1888. Литвинов. 26) Новочеркасск. 6.V.1856. Раво. 27) Правый нагорный берег р. Дона в окр. х. Калача, 2 Дон. окр. 13.VII.1916. Горшкова. 28) Донская обл., Клетская ст. Мел. 16.VI.1887. Литвинов. 29) Донск. окр. ст. Чернышевская. Целинная степь. 27.V.1915. Кандауров. 30) Бл. ст. Миллерово. Глинистый склон. 27.V.1915. Литвинов. 31) Саратов. Buch. 32) Окр. Саратова, на меловых склонах. V.1906. Tugarinow. 33) Woskowka-Saratow. 1871. Becker.

Ниж.-Вол. 34) Уральский у. Злаково-ковыльня степь на водораздельн. плато, темнокаштановые почвы. 25.VIII.1926. Шмидт.

Заволж. 35) Уральск. губ. и у. Отроги Общего Сырта, Каменская вол. хут. Соколов и др. места. По мелу очень типично. V.1924. Ларин.

Верх.-Тоб. 36) Уральск. губ. оз. Чархал, г. Ак-Кулак на нижней части склона на меловой щебенчатой почве, часто. 17.V.1925. Пояркова, Ларин.

Поширення виду по СРСР: Поширена на Україні в Д. Л. С. і задонецькій північно-східній частині Л. З.-Л. С. та по крейдяним і вапняковим відслоненням нижнього Дону і Нижньої та Середньої Волги, доходить до Уралу, налягаючи на західну межу ареалу *C. sibirica* L.

Ar. Georg: Ендем.

C. carbonata Klok. визначалася раніше за *C. Marschalliana* Spreng. Між тим, це є дуже цікавий ендемічний для Європ. частини СРСР вид, властивий лише крейдяним та вапняковим відслоненням і він стоїть ближче до *C. sibirica* L., ніж до наших українських видів — *C. Marschalliana* Spreng. або *C. sumensis* Kalen. Від *C. sibirica* L. відрізняється від *C. carbonata* Klok. полеглими стеблами (у *C. sibirica* L. стебла майже завжди прямостоячі), меншим розміром всіх вегетативних частин та кошичків, відносно меншими придатками листочків обгортки і менш густим опушенням стебел та листків (особливо верхнього боку листків).

V підрід *CYANUS* Juss., pro gen

I секція *EUCYANUS* Hayek.

ряд *SEGETALES* Hayek.

24. *Centaurea Cyanus* L.

Однорічна рослина. Стебла прямі, 25—100 см завв., від середини дуже розгалужені, клокчато-павутинясті, під самими кошичками трохи потовщені й шерсткі. Прикореневі листки суцільні або виїмчасто-зубчасті, широко- або вузько-ланцетні, до основи звужені в коротенький черешок; стеблові листки вузько-лінійні, при вершку загострені, цілокраї, сидячі, трохи павутинясті. Кошички поодинокі на кінцях численних гілок; обгортки яйцевидні, 12—15 мм

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

92 завд., 5—10 мм завш.; листочки обгортки блідо-зелені, трохи павутинясті; зовнішні листочки яйцевидні з придатком у вигляді вузької біло-зубчастої облямівки; середні листочки довгасто-яйцевидні, при вершці часто з пурпурою смужкою і завжди збігаючим на краї листочків, коротко-торочкуватим придатком, 0,5—1 мм завш.; внутрішні листочки обгортки лінійно-ланцетні, при вершці лілово-пурпурові з довгастим, цілокраім або зазубреним придатком, до 3 мм завд. Квітки голубі, краєві неплідні, збільшені. Сім'янки 3—3,5 мм завд., голі, блискучі; чубок брудно-пурпурового кольору дорівнює сім'янці або довший (рідко трохи коротший). Цвіте VI—VII.

Linne. Spec. Plant. Ed. I (1753) 911. — De Cand., Prodr. Syst. Veg. VI (1837) 578. — Ledeb., Fl. Ross. II, I (1844) 698. — Boiss., Fl. Orient. III (1875) 634. — Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 125.

Icon.: Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv. XV Tab. 37, Fig. 1. — Hayek, Cent.—Art. Taf. VI, Fig. 4. — Сорные растения СССР, IV (1935) 295 фиг. 479.

Exsicc.: Herb. Fl. Ross. № 771.

Hab.: Роста на полях, головним чином, як бур'ян в озимих і ярих посівах, частіше в житі. На півдні УРСР рідшає.

Specimina examinata:

П. П. 1) Київщина. В житі Радомиської с/г дослідної станції. 16.VII.1933. Хоменко. 2) ст. Біличі, Київського пов. 30.V.1905. Васильєв. 3) Околиці Рудня-Радовельської болотяної досл. станції Коростенської окр. на Волині, на толоці. 18.VI.1925. Зеров.

П. Л.-С. 4) с. Козацьке на Шевченківщині, на полях. 15.VII. Підоплічка. 5) Київщина. Сквирський пов. с. Харліївка, в пшениці. 25.VI.1925. Оксіюк.

Поширення виду по СРСР: Європ. ч. СРСР, Крим, Зах. Сибір, Сер. Азія — Арал. — Касп., Півн. Кавказ.

Ар. Geogr.: Європа, Зах. Азія (в поміркованій смузі). Занесено в Півн. Америку та інші країни.

За своїм походженням, південно-європейська, середземноморська рослина, що далеко поширилась поза межі свого первісного ареалу.

Відповідно до зростання в озимих або в ярих засівах має дві форми: 1. var. *aestivalis* V. Korol. — ярова форма, 2. var. *hibernans* V. Korol. — озима форма (Королева, 1935, Толмачев, 1940).

II секція *PROTOCYANUS* Dobroc.

I ряд *EUMONTANAE* Dobroc.

25. *Centaurea mollis* WK.

Багаторічна рослина з повзучим, галузистим кореневищем. Стебла підведені, 35—50 см завв., прості або вгорі розгалужені, клочкасто-павутинясті. Листки суцільні, цілокраї, довгасто-еліптичні, 10—14 см завд., 2,5—4 см завш.,

при вершкy загострені; сіро-павутинясті, особливо з спіднього боку. Прикореневі та нижні стеблові листки з криластим черешком, середні та верхні стеблові сидячі, коротко збігають на стебла, утворюючи вузькі крила. Кошички поодинокі на кінцях стебел та гілок. Обгортки 20—24 мм завд., 10—15 мм завш.; листочки обгортки зелені, облямовані чорнувато-фіолетовим або чорним, дуже коротко-торочкуватим, іноді лише зубчастим придатком, суцільна частина якого у зовнішніх і середніх листочків 0,5—1 мм завш.; придатки внутрішніх листочків менш збігають, їх торочки або зубці з країв зеленуваті, як іноді і весь придаток. Краєві неплідні квітки дуже збільшені, 4 см завд.; голубовато-сині, серединні плодущі квітки — темно-рожеві. Сім'янки 4,5—5 мм завд., чубок 1—1,5 мм завд. Цвіте VII.

Waldst. et Kit. in Besser, Primit Flor. Galic. Austr. II (1809) 207, Descr. et Icon. pt. rar. Hung., III (1812) 243.

Syn.: *Centaurea montana* De Cand., Prodr. Syst. Veg. VI (1837) 578; Ledeb., Fl. Ross. II, I (1844) 699; Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II. (1897) 125 pro parte. — *Centaurea axillaris* Boiss., Fl. Orien. III (1875) 636 pro parte.

Icon.: Waldst. et Kit. Descr. et Icon pl. rar. Hung., III, Tab. 219.

Hab.: Зустрічається в лісах, на луках у передгір'ї Карпат.

Specimina examinata:

З. Л. 1) Закарп. обл. Рахівська окр. с. Бребля. Поляна Перехрестя, серед ялинового лісу. 27.VII.1946. Косець.

К. Л. 2) Butywia pr. Skole — in silvis caednis Carpathorum orientalium Galiciae. 1897. Ђlocki. 3) In valle subalpino Breskul prope alpem Howerla Carpathorum orientalium Galiciae ca 1700 m. 17.VII. 1906. Ђlocki. 4) При березі Мизінки. Східні Карпати за Солотвинкою. 18.VIII.1890. Волощак.

Пр. Л. 5) Станиславская обл. на 11 км от ст. Ворохты Яремчанского р-на. Еловый лес по склону к речке Озерной. 25.VII.1940. Катина.

П. Л.-С. 6) Винница. В культуре на кладбище. 5.V.1946. Балковский.

Румунія: 7) Azuga in Romania in silvix. VI.1895. Roner.

№ 2—3, 6 — Герб. Львівськ. Д.У.

№ 1, 4, 5 — Герб. Ін-ту Бот. АН УРСР.

Поширення виду по СРСР: Прикарпатські і карпатські ліси. В культурі і здичавілі в садках, парках, на кладбищах — на Поділлі.

Ar. Geogrg: Карпати, Альпи.

Наyek (1901), Javorka (1924), Prodan (1930) та Стефанов і Георгієв (1931) наводять для Семиграддя і Буковини (район Кимполунга), близький до *C. mollis* вид, — *C. pinnatifida* Schug., що має прості стебла, улишені лише при основі (2/3 стебла вгорі не улишено), листки ланцетні, нижні пірчасто-дільні, рідше суцільні. Східна межа ареалу цього виду проходить, мабуть, в Румунії, бо на території Закарпатської України він не зустрічається.

2 ряд *STRICTAE* Dobrocz.26. *Centaurea stricta* WK.

Багаторічник із коротким, часто угорі розгалуженим, кореневищем. Стебла прямі, 25—65 см завв., в кількості 1—2 (5), прості або частіше від середини розгалужені, з 4—6 гілками вгорі, разом із листками сіро-павутинясто-повстисті. Листки суцільні, цілокраї, вузько-ланцетні, при верхку загострені, нижні з них 6—9 см завд., 7—10 (18) мм завш., до основи звужені, в довгий, 3—7 см завд., черешок, іноді при основі пластинка листка з 1—2 зубцями; середні та верхні стеблові листки сидячі, коротко збігають на стебло, утворюючи крила, 0,5—1 мм завш.; всі листки, особливо верхні, спрямовані догори і щільно притиснені до стебла. Кошички поодинокі на кінцях стебел та різної довжини гілок. Обгортки довгасто-яйцевидні, 15—23 мм завд., 10—15 мм завш.; листочки обгортки зелені, трохи павутинясті, зовнішні яйцевидні, середні довгасті з низько збігаючими на краї листочків торочкуватими придатками, суцільна частина яких темно-бура або світло-коричнева, 1—1,5 мм завш., з яскраво-білими торочками, до 3 мм завд., з країв; внутрішні листочки обгортки лінійні, 12—14 завд., до 3 мм завш., з 3—5 малопомітними жилками на спинці і блідо-фіолетуватою плямою при верхку; їх придатки 3—4 мм завд., бурі, з такими ж короткими бурими торочками при верхку. Краєві неплідні квітки збільшені, сині, серединні плодуші — пурпурово-сині. Сім'янки коло 5 мм завд., з чубком коло 5 мм завд. і кільцем коротеньких волосків навколо конуса прикріплення сім'янки. Цвіте VI—VIII.

Waldst. et Kit., *Descript. et Icon. Plant. rar. Hung.* II (1805) 195.

Syn.: *Centaurea montana* DC., *Prodr. Syst. Veget.* VI (1837) 578; Ledeb., *Fl. Ross.* II, I (1844) 699 — pro parte. — *Centaurea montana* β *axillaris* Шмальг., *Фл. Ср. и Южн. Р. II* (1897) 125. — *Centaurea axillaris* Boiss., *Fl. Orient.* III (1875) 636 — pro parte. — *Centaurea variegata* var. *stricta* Hayek, *Die Cent.—Art. Öst.-Ung.* (1901) 69.

Icon.: Waldst. et Kit., *Descr. et Icon. Plant. rar. Hung.* II (Tab. 178).

Exsicc.: *Plant. Hung. Exsicc. Herb. Degen.*

№ ... — *Herb. Klingl.* № 1645.

Hab.: В лісах і на полянах в Закарпатті (Угорщина), Карпатах і Передкарпатті (Пр. Л., З.Л.—С.).

Specimina examinata:

К. Л. 1) Trzy Korony w Pieninach. 26.VII.1905. Szafer.

О. Л. 2) «Lulicka gora» pr. Zloczow in collibus calc. gramin. 24.V.1914. Błocki.

3) Janow pr. Leopodium (Galiciae) in margine pireti-solo calcareo-unico loco. 28.VI.1901. Błocki.

В. Л.-С. 4) Dracicza pr. Brody in collib. cali., 17.VI.1914. Błocki.

З. Л.-С. 5) Podolia septentr. pr. Proskurov. 8.VII.1882. Schmalhausen. 6) Volhynia, distr. Cremenec. Werbomez. 30.VI.1885. Schmalhausen. 7) Около Проскурова на Подолии. 8.VII.1882. Шмальгаузен.

Сер. Євр. 8) Comit. Heven. In monte Sarhegy prope Gyongyös. VI.1898. Degen. 9) In pratis collinis ad Padum Sard. Transsilvania. 20.VI.1893. Csato! 10) Krain, Berg Nanas per. Stergavich. Herb. Klinge. 11) Transsilv. Centr. Lavai. 12) Flora Bohemica. Triften in Anchenberg. 1910. Missbach.

№ 1—4, 12 — Герб. Львівськ. Д.У.

№ 7 — Герб. Ін-ту Ботан. АН УРСР.

№ 5, 6, 8—11 — Герб. БІН'у (Ленінград).

Поширення виду по СРСР: Південно-західні райони УРСР від Карпат на півдні, до Опільських лісів на півночі і південного Буга на Сході.

Ар. Geogr.: Гірські країни південно-західної Європи (Угорщина, Трансільванія, переходить через Карпати на Поділля).

Павловський у «Rosliny Polskie» відрізняє нашу подільську расу, як особливу відміну збірного виду *C. axillaris* var. *volhynica* Pawł. Коли ж виключити один екземпляр, зібраний Шмальгаузенем в околицях Проскурова, що має надто великі кошички та довші білі торочки у придатків листочків обгортки і, мабуть, є здичавілою садовою формою, то на всьому протязі від Карпат до Поділля зустрічається одна лише раса, а саме *C. stricta* W. K. s.str. Всі екземпляри з Прикарпаття і Поділля, що ми бачили їх у Львові, Ленінграді і Києві, цілком відповідають трансільванським і угорським та опису цього виду у Waldst. et Kitaibel. Всі вони з яскраво-білими та досить довгими (до 3 мм завд.) торочками придатків, майже завжди галузистим стеблом та притисненими до нього довгасто-ланцетними, короткозбігаючими листками. Нам не відомо було, що саме розумів Павловський під var. *stricta*, бо опис цієї відміни Павловського не відповідає опису справжньої *C. stricta* W.K. Вивчаючи гербарний матеріал щодо цієї групи рослин, ми прийшли до висновку, що в Передгір'ї Карпат зустрічається другий вид цього ряду з чорними торочками придатків листочків обгортки, який Павловський помилково вважає за var. *stricta* (W.K. pro sp.), що має білі торочки. Опис цього виду ми подаємо за досить великими зборами Міхельсона з Тернопільської обл., які переховуються в Гербарії БІН'у.

27. *Centaurea ternopoliensis* Dobrocz. sp. nov.

Багаторічник із горизонтальним кореневищем. Стебла прямі, 30—65 (80) см завв., прості або інколи вгорі розгалужені, з 1—2(4) гілками вгорі, ніжно-гладенькі від густого, коротко-павутинястого опушення, при основі бурі з лілуватого-пурпуровим відтінком, вкриті залишками відмерлих листків, під кошичками потовщені. Листки суцільні, широко, рідше вузько ланцетні, цілокраї, при верху загострені, спрямовані вгору, але б.м. відхилені від стебла (особливо нижні), 8—10 (12) см завд., 1—2 см завш., клочкасто-павутинясті, густо покривають стебло до самих кошичків; нижні листки звужені до основи в короткий черешок, іноді віддалено-зубчасті; середні листки сидячі, коротко збігають, утворюючи ледве помітні крила, верхні збігають більш широкою основою, утворюючи крила до 2—3 мм завш. коло місця прикріплення листової пластинки. Кошички поодинокі

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

96 на кінцях стебел і гілок. Обгортки яйцевидні або довгасто-яйцевидні, 18—25 мм завд., 10—15 мм завш.; листочки обгортки блідо-зелені, з країв плівчасті, зовнішні трикутні, середні — довгасто-овальні, внутрішні — ланцетні; придатки зовнішніх і середніх листочків чорні з такими ж чорними торочками, низько збігають на краї листочків; ширина суцільної частини придатків 1—1,5 мм, на придатках внутрішніх листочків — 2 мм завш.; їх торочки 1,5—2 мм завд.; придатки внутрішніх листочків трохи світліші, коло 3 мм завд., коротко-торочкуваті або лише зубчасті. Краєві неплідні квітки дуже збільшені, їх віночки 15—17 мм завд., сині, серединні плодуші квітки рожево-пурпурові, високо виставляються над краєвими. Сім'янки 4—5 мм завд., голі, гладенькі; чубок 1—1,5 мм завд. Цвіте VI—VIII.

Syn.: *Centaurea axillaris* var. *stricta* Pawł. Rosl. Polskie (1924) 655 non W.K.

Hab.: В лісах Передгір'я Східних Карпат.

Тип виду: Тарнопольская губ. Бережанский у. Дубовый лес в горах к северу от города. 11.VI. 1915. и 10.IX. 1915. Михельсон. (Герб. БИН'у, Ленинград).

Specimina examinata:

3. Л.-С. 1) Тарнопольская губ. Бережанск. у. Дубовый лес в горах к северу от города. 11.VI.1915. Michelson. 2) Восточная Галиция. Тарн. губ. У опушки Богдановского леса. Максимовка — Богдановка — Романовка. 9.V.1916. Михельсон. 3) Восточн. Галиция. Збаряжск. у. лес Киданцы — Богдановский. 24.VI.1916. Михельсон. 4) Тарноп. губ. к ю. от ст. Максимовки. Имение Rzywe. Лес Богдановского. 10.IX.1915. Михельсон.

Поширення виду по СРСР: Передгір'я Східних Карпат.

Ар. Геогр.: ендем.

C. ternopoliensis Dobroc. займає вузький ареал в Передгір'ї Східних Карпат — нагорні діброви на водороздільному плато Горинь — Серет — Стрипа, куди пройшла вона, мабуть, із-за Дністра і, можливо, є похідною формою від якогось виду ряду *Montanae*, які теж мають чорні торочки або зубчики у придатків листочків обгортки.

3 ряд *ALATAE* Dobroc.

28. *Cetaurea tanaitica* Klok.

Багаторічник із коротким, вертикальним, угорі часто розгалуженим кореневищем. Стебла в кількості 1—3, прями, 15—65 см завв., прості або частіше угорі розгалужені, разом із листками сіро-павутинясто-повстисті. Листки суцільні, цілокраї, прикореневі листки іноді з 1—2 зубцями при основі, коротко черешкові, довгасто-обернено-яйцевидні, 3,5—21 см завд., 7—32 мм завш.; стеблові листки довгасто-ланцетні, до основи б.м. звужені, своєю основою далеко, частіше від листка до листка, збігають по стеблині, утворюючи на ній доволі широкі (іноді ширші за діаметр стеблини) крила; середні й верхні листки загострені, при верху з довгеньким жовтуватим або коричневим вістрям,

що часто несе по 1—2 торочки з кожного боку. Кошички в кількості 1—10 на стеблині, часто на дуже коротких гілочках; обгортки довгасто-яйцевидні, 16—23 мм завд., 9—13 (15) мм завш.; листочки обгортки б.м. павутинясті, зовнішні яйцевидні, 5—6 мм завд., середні довгасто-яйцевидні, 7—14 мм завд., 4—5 мм завш. з малопомітними численними жилками; їх торочкуваті придатки збігають нижче середини на краї листочків, бувають білуваті, коричневі або й чорнуваті, в останніх двох випадках із світлішими торочками; ширина придатків перевищує ширину самого листочка (у середніх листочків лише торочки до 4—5 мм завд.), внутрішні листочки обгортки лінійні, 14—17 мм завд., 2—3,5 мм завш., з 2—7 малопомітними жилками, по краю широко- або вузько плівчасті, при вершці з придатком 4—6 мм завд., що має по 3—7 коротких торочок з кожного боку. Краєві квітки голубі або сині, їх віночки до 32 мм завд., середні квітки синьо-лілуваті, їх віночки до 18 мм завд. Сім'янки 4,5—5 мм завд., з чубком 2—3 мм завд. Цвіте 2/2 VI—VII. Klokov in ...

Сyn.: *C. axillaris* auct. fl. ucr. non Willd. — *C. stricta* Гроссгейм, Фл. Кавказа, IV (1934) 214 non W.K.

Наб.: Рoste по степах на цілині в південно-східних степових районах Європ. ч. СРСР.

Specimina examinata:

Л. З.-Л. С. 1) Сталінська окр. Глухі ліси коло станції Дробівка. На полянах. 1.VI.1929. Лазаренко. 2) На целине Александровского завода Старобельского у. 22.IV.1905. Ширяев. 3) В лесу бл. поста Болдырева. 26.IV.1848. Черняев. 4) Старобельск. Александровская целина. Восточный склон б. Журавчика. 8.V.1927. Лавренко. 5) Донецкая обл. Таганрогский окр. Целина Мазаева бл. ст. Успенской. 30.V.1923. Лавренко. 6) Степи Лимаревского завода Бурлюк. 7) Донецкая обл. Таганрогский окр. Целина. Чучело, бл. ст. Успенской. 29.V.1923. Прошкина. 8) с. Ольховатка. Целина. 28.V.1925. Лавренко. 9) Донецкая губ. Луганский окр. с. М. Николаевка. Успенский металлический завод, курган «Могила Рыговка» 28.VII.1925. Лавренко.

Д.Л.-С. 10) Луганська окр. Ровенецький р-н. Медвежанська с/р, Б. Журавка. Байрачний ліс на полянах. 8.VI.1915. Лавренко. 11) Ново-Олександрівський кінзавод Євсугського району, Ворошиловградської обл. 12.VI.1939. Барбарич і Денчик. 12) Изюмский уезд. Целина Мартыненко, бл. хут. Водяного к S от Славянска. 26.V.1914. Залесский. 13) Мощинский яр (бл. Луганска). Суглинок. 2.VI.1929. Шевченко. 14) Сталінська окр. Дмитрівський р. ст. Харцизьке. Цілина над залізницею. 10.VI.1928. 15) Сталінська округа, Селідівський р-н. ст. Желанная. Цілінка. 15.VI.1928. 16) Сталінська окр. Ст. Харцизьке. Степові схили над байрачним ліском. 10.VI.1928. 17) Донецька обл., Ровеньків. р-н. Провальський степ. 4.VII. 1936. Гринь, Романова.

Ниж. Дон. 18) Кавказ. Ставроп. губ. 1882. Акинфиев. 19) Ставрополь 1879. Nordmann. 20) Кубан. обл. Гастогай. Липский. 21) Ейский отдел. Дор. между

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

98 ст. Ясинской и Ново-щербиновской. хутор Толстых, толока. 26.VI.1926. Шиферс и Соколова. 22) Кубан. обл. Тихорецкая. 21.V.1892. Липский; 23) Крапоткинский р-н. Армавир. окр. Степь с/хоз Шинтерн. 7.V.1924. Мартусян.

Передкавказ. 24) Екатеринодар. Сосновка. 22.V.1906. Яловая.

№ 1—16 — Герб. Ин-ту Бот. АН УРСР.

№ 17—24 — Герб. БИН'у (Ленінград).

Поширення виду по СРСР: Причорноморський та Нижнє-Донський райони Флори СРСР.

Аг. Geogr.: Західна межа ареалу — південно-східні райони Донецьких степів, південно-східна межа — Передкавказзя.

C. tanaitica Klok. морфологічно трохи наближається до *C. stricta* W.K., що росте в передгір'ї Карпат і відрізняється від нашого виду менш галузистим стеблом і малопомітними або й відсутніми крилами на ньому. Генетично ми пов'язуємо *C. tanaitica* Klok. з гірськими кавказькими видами, насамперед з *C. nigrofimbria* Sosn., подібно тому, як *C. stricta* W.K. пов'язуємо з гірськими карпатськими видами *C. montana* L. і *C. mollis* W.K., про що буде йти мова пізніше.

VI підрід *LOPHOLOMA* Cass., pro gen.

I ряд *SCABIOSAEFORMES* Dobrocz.

29. *Centaurea scabiosa* L.

Багаторічник із міцним вертикальним, простим або вгорі б.м. розгалуженим, кореневищем. Стебла прямі, 30—150 см завш., від середини або лише в верхній частині розгалужені, ребристо-борозенчасті, голі, гладенькі або трохи шерсткі, особливо під кошичками і павутинясті, особливо при основі, де разом із черешками прикореневих листків, вкриті рештками відмерлих листків. Листки шерсткі і трохи павутинясті, пірчасто- та двопірчасто-роздільні, іноді нижні або й усі листки суцільні; частки пірчасто-дільних листків вузько-ланцетні, 2—4 мм завш. або ширші, 8—10 мм завш.; прикореневі та нижні стеблові листки на довгих черешках (15—20 см завд.), основа черешків у вигляді стеблообгортного або ніпівстеблообгортного розтруба; середні та верхні стеблові листки сидячі. Кошички поодинокі на досить довгих цвітоносах; обгортки яйцевидно-кулястої форми, 15—22 мм завд. і 10—17 мм завш.; зовнішні та середні листочки обгортки з добре виявленими, темно-бурими або чорними, торочкуватими придатками, 1,5—4 мм завд., що досить низько збігають на краї внутрішніх листочків, їх бокові торочки 1—2 мм завд.; придатки внутрішніх листочків трохи світліші, коло 5 мм завд., з торочками 2—3 мм завд., менш збігають на краї листочків; придатки внутрішнього ряду листочків світло-бурі, з країв плівчасті і неправильно-коротко-торочкуваті. Квітки пурпурові або червонувато-пурупурові. Сім'янка 4—5 мм завд., чубок дорівнює сім'янці або трохи довший. Цвіте VII—VIII.

Linne, Sp. Plant. Ed. I (1753) 913. — Bess., Enum pl. (1822) 35 № 1140. — De Cand., Prodr. Syst. Veget. VI (1837) 580 pro parte, Hayek, Cent.—Art. (1901) 45.

Syn.: *Centaurea scabiosa a vulgaris* Ledeb., Fl. Ross. II, I (1844) 700. — Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 126. — *Centaurea coriacea* W.K., Descr. et Icon. Plant. rar. Hung. II (1805), 214. — in Willd. Sp. Plant. (1800) 2296.

Icon.: Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv. XV, Tab. 43, fig. 1, 2. Hayek, Cent.— Art. Tab. IV, fig. 3, Hegi, Fl. Mitt.—Eur. p. 976, fig. 655 (a—b²).

Hab.: Ростає в світлих лісах, на лісових луках, між чагарниками по всій лісо-степовій області.

Specimina examinata:

З. Л. 1) Закарп. обл. Свалявська окр. с. Дусино, гора Минчелик, південно-західний схил на поляні. 12.VII.1946. Косець.

К. Л. 2) Flora Lwowa. Grzybowice Male. Czarna gora. Rehman. 3) Flora Lwowa. Kortumowa gora. Rehman.

П. П. 4) Шепетівщина. с. В. Зозуленці. Безалійського р-ну. 14.VII.1930. Кучерява. 5) Шепетівщина. Анопільський р-н. с. Якушівка. Ростає на рову. 25.VII.1930. Осадча. 6) Околиці Житомира. В лісі. 1.VIII.1925. Зеров та Оксіюк. 7) Окр. Обухова. Киевск. губ. Радомыш. р-н. 31.VIII.1881. Монтрезор.

Л. П. 8) Глухівське лісництво. Глуха балка. 28.VII.1931. Білик. 9) Чернигов. губ. с. Кольчевка. Зал. луг. 3.VIII.1923. Манойленко.

З. Л.-С. 10) Околиці с. Улашківці, Чортківського р-ну Тернопільської обл. 10.VIII.1940. Гринь. 11) На північ від Павлюківців. Східні схили по яру. 13.VII.1928. Козлов. 12) Проскурівська окр. Павлюківці. Зах. схили на північ від села. 13.VII.1928. Козлов.

П. Л.-С. 13) с. Олексіївка Станісл. р-ну на Поділлі. 12.VII.1932. Білик. 14) с. Окілок. Черняхівськ. р-ну, 14.VII.1930. Канева. 15) Проскур. окр. с. Яхновці. На полях та межах. 30.VI.1928. Козлов. 16) Тульчинск. окр. Песчанск. р. окр. г. Печора, дубово-березовий лес. 31.VII.1929. Козлов. 17) Проскурів. окр. на південь від Гайдайців. Лісові відслонення. 17.VI.1928. Козлов. 18) Вінниччина. с. Зубриха, Манстир. р. на схилі коло ставка. 26.VIII.1932. Осадча. 19) Тульчинск. окр. с. Городище, посів озимого жита, на холмі. 11.VII.1929. Осадча. 20) Вінницька обл. Немирів. р-н. с. Шурівці. Схили до р. Бугу. 21.VII.1932. Гринь та Михайличенко. 21) Князья гора. Волинск. у. Лонецк. р. 21.VII.1880. Монтрезор. 22) Білоцерк. окр. ст. Вільшаниця. Субір. На вирубі. 30.VII.1929. 23) Поділля. Тульчинська окр. с. Губник. Галява в лісі. 4.VII.1925. Лазаренко. 24) Лозоватка. Звенигор. пов. на Київщині. Ліс «Гарбузин». 15.VII.1924. Підоплічка. 25) с. Чигир-Козівка. Звенигор. пов. на Київщині. На схилі провалля. 15.VII.1924. Підоплічка. 26) Песчанск. р. с. Ольшанка. Тульчин. окр. Курган у дороги. 29.VII.1929. Котов.

Л. Л.-С. 27) Волчанск. На полях. 25.VII. Заблоцкий. 28) Окр. Харькова. у поля на склоне, за городским парком. 20.VI.1914. Котов. 29) Вершина сухого яра на р. Рогань. 6.IX.1853. Черняев. 30) Шоссе за Валковским лесом. 22.VIII.1853. Черняев. 31) с. Рогань, Харьк. у. на правом склоне сухого лога. 25.VII.1911. Лавренко.

100

Д.Л.-С. 32) Донецьк. обл. Ровеньківськ. р-н. Провальський степ. 2.VII.36. Гринь та Романова. 33) ст. Ясиновата. 27.VII.1887. Шмальгаузен.

Л. 3.-Л. С. 34) Полтавск. губ. Константиногр. у. бл. г. Карловка. Лес в долине р. Орчика. 5.VIII.1898. Цингер.

Вол.-Дон. 35) Воронеж. Задонск. у. Долина р. Снова. 1911. Дубянский. 36) Воронеж. Бобров. у. Сорняк овса. 1913. Щеклеш. 37) Пенза. Саранск. у. Луг. М. Попов, Спрыгин.

Завол. 38) Самарская губ. Бугуруслан. В кустарнике. 13.VI.1916. Терехов и Федченко.

Крим. 39) Симферополь. Нв. Meyer.

№ 2, 3 — Герб. Львівськ. Д.У.

№ 1, 4—33 — Герб. Ін-ту Бот. АН УРСР.

№ 34—38 — Герб. БІН'у (Ленінград).

Поширення виду по СРСР: Від Східних Карпат і Зах. Полісся до Печори, та по лісах усієї лісо-степової смуги Європейськ. частини СРСР і Зах. Сибіру, Крим, Кавказ.

Аг. Geogr.: Скандинавія, Середня і Східна Європа, Зах. Сибір, Кавказ.

Євроазіатська лісостепова область (основне поширення).

C. scabiosa L. має звичайно пірчасто-роздільні листки, але іноді нижні листки суцільні, а верхні пірчасті — f. *heterophylla* Beck. (з України екземпляри цієї форми нам не зустрічалися) або ж усі листки суцільні — f. *intergrifolia* Vukot. (№№ 20 й 28 за списком).

Як встановлено Є.М. Лавренком (1923), *C. scabiosa* L. вільно гібридує з *C. orientalis* L. Переглянувши величезну кількість гербарного матеріалу щодо цього гібриду, ми прийшли до висновку, що var. *apiculata* (Led.) Schalh. та var. *spinulosa* (Rochel.) Schmalh. є не що інше, як ті ж гібриди *C. scabiosa* × *C. orientalis* — форми, які стоять дуже близько до *C. scabiosa* і від *C. orientalis* зберігають одну, в основному, ознаку — наявність, то більш, то менш розвиненого, кінцевого вістря на придатках.

30. *Centaurea pseudocoriacea* Dobrocz. sp. nov.

Багаторічник із міцним, надто видовженим, вертикальним кореневищем. Стебла прямі, 60—100 см завв., від середини розгалужені, рідше прості, при основі гладенькі і разом із черешками прикореневих листків трохи павутинясті, угорі по реберцях шерсткі. Листки пірчасто- та двопірчастодільні з б. м. широкими (до 15 мм завш.) частками, шерсткі, їх поверхня вкрита гострими горбочками й коротенькими волосками, які легко відламуються; прикореневі листки черешкові, стеблові — сидячі. Кошички поодинокі на кінцях стебел та б. м. численних гілок різної довжини (від 3 до 15 см); нерозквітлі кошички сплюснено-кулястої форми. Обгортки яйцевидні; 15—18 мм завд., 10—15 мм завш.; листочки обгортки блідо-зелені, зовнішні трохи павутинясті; придатки зовнішніх і середніх листочків у вигляді вузької темнобурої, торочкуватої смужки, що облямовує верхівку листочка, причому, суцільна частина придатку значно темніша, 0,5—1 мм завш., торочки

світло-бурі, до 1,5 мм завд., кінцева торочка витягнена в коротеньке трикутне вістрячко; внутрішні листочки обгортки ланцетні, їх придатки світло-бурі з іще світлішими 10—12 торочками. Квітки пурпурові, краєві неплідні, 25—30 мм завд. Сім'янки 3—4 мм завд., чубок їм дорівнює або трохи довший. Цвіте VII—IX.

Суп.: *Centaurea scabiosa* var. *coriacea* Шмальг. Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 126 (non W.K.) et auct. pl. fl. Ross. — *Centaurea coriacea* Шмальг. (in herb.).

Наб.: Росте на степах та степових схилах лісо-степової смуги південного сходу. Тип виду: № 7 за списком.

Specimina examinata:

П. П. 1) Околиці м. Києва, ліс «Пуца-Водиця» коло санаторії. 11.VII.1920. Оксіюк. 2) Киев, Кадетская роца. Жел. дор. насыпь. 29.VI.1901. А.Л. 3) Киев. Herb. Trautvetter.

Л. П. 4) Чернигов. Борзен. у. Курган Свиридова. Спрыгин. 5) Чернигов. губ. Нежин. у. Канава бл. Терешковки. 15.VI.1914. Прозина. 6) Чернигов. губ. Козелецк. у. Курган бл. с. Озерное. 23.VI.1914. Морозов. 7) с. Дмитрівка, на каналі, Конотопськ. окр. 15.VII.1924. Мірошниченко. 8) Нежин, окр. Лошновки. хут. Когаткин. Болотный целинный курган. 11.IX.1927. Лавренко.

З.Л.-С. 9) Тирасполь, х. Малаешты. В посеве проса. 1.VI.1930. Опперманн. 10) Одессщина. К S в 4 км от ст. Ново-Савицкая, водораздел у хут. Варвара. Поля. 12.VII.30. Котов. 11) Схили с. Гребенка. Тирасполь. р. МАССР. 21.VII.1935. Білик. 12) Молдавська АРСР. с. Глубочек Котовського р-ну. 1934. 13) Молдавська АРСР, Рибницьк. р-н, с. Молокши. Ліс на схилі. 30.VII.1934. 14) МАССР. с. Касель. 23.VII.1935. Билык. 15) Молдавия. Колкотовая балка в 4 км NW от с. Ближний хутор. Склон зап. экспозиции. 16.VII.1930. Опперманн. 16) Бессарабия. Кишинев. 1852. Романдин.

П.Л.-С. 17) Браилов. Тульчин. у. К.—Под. губ. 20.VII.1883. Гофман. 18) Умань. VIII.1867. Рогович. 19) Елизаветград. Нв. Линдемана. 20) Між с.с. Скотаревим та Іскриною Звенігор. пов. на Київщині. Вируб. 15.VII.1924. Підоплічка. 21) с. Яблунівка. Черкаського повіту, скелясті схили над р. Тясмином. 14.VII.1923. Зеров. 22) Окр. Умани. Ширяев. 23) Кіровоград. с. Красносілля. Степовий схил до р. Сухий Тясм. 16.VII.1928. Куксін. 24) Кіровоград. с. Красносілля. Балка «Червоний яр», зах. схил. 15.VII.1928. 25) Кіровоград. Насыпь жел. дор. у завода Эльворти. 3.VIII.1920. Окснер. 26) Вінниччина, х. Покровський Монастирськ. р-ну на взліссі чорного мішаного лісу. 18.IX.1932. Кучерява. 27) Ок. Сміли, Черкаськ. окр. 31.VII.1926. Лукашів.

Л.Л.-С. 28) Полтавська обл. Золотоношськ. р. с. Н.-Дмитрівка. Неорана могила в полі. 16.VI.1932. 29) Переяслав. Полтав. губ. 27.VI.1910. Стародуб. 30) Окр. Сум. Поле близь дороги. 20.VI.1910. Стародуб. 31) Харьк. на опушке леса у с. Артемовки, мало. 22.VII.1924. Козлов. 32) Волчанск, на полях. 25.VII. Заблоцкий. 33) По краю дороги в Сокольники, Харьк. 18.VIII.1892. Наливайко. 34) Переяслав. Лесной луг. 25.VI.1891. Пачоский. 35) Окр. Полтавск. с/х Ин-та на необра-

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

102 бот. местах опытного поля. VII—VIII. Лепченко. 36) с. Малая Рогозянка Харьк. у. опушка леса. 10.VII.1917. Лавренко. 37) Харьк. у. кладбище с. Дергачей. 2.VII.1914. Лавренко. 38) Харьков. губ. Сумской окр. Ахтырск. у. ст. Смородино. Степной склон. 15.IX.1923. Котов. 39) Харьк. у. на склонах Корнева оврага, между Лосевом и Немышлянами, очень мало. 8.X.1922. Козлов. 40) Степи. при р. Рогани. 12.VII.1853. Черняев. 41) Полтавская обл. Гельмязевск. р. с. Сушки. Крутые степные склоны над р. Днпром. 13.IX.1940. Котов. 42) Переяслав. Полт. губ. 20.VII.1891. Пачоский. 43) Прилуки. Роменск. окр. Лугово-степной склон. Порецкий. 44) Сумской окр. Целина Гос. кон. завода. 7.VIII.1927. Порецкий. 45) Харьк. Сумск. р-на Гребенка. 7.X.1906. Андросов. 46) Харьк. губ. Лебед. у. Целина. 16.VI.1912. Криштафович. 47) Окол. м. Чигирина на Київщині. Гушівський ліс. 22.VII.1923. По-стригань. 48) Полтавщина. Хорольський повіт. хут. Буткова долина. 27.VII.1924. 49) Полтава. Околиці досл. станції. 1924. Завгородній. 50) Полтавщина. Кобеляцк. р. окол. с. Ульяновцы. 27.VI.1898. Цингер. 51) Полтавщина. Переволочанська окр. Прилуцьк. пов. Ліс біля с. Шупрунівщина. 19.VII.1923. Дубовик.

Д. Л.-С. 52) Луганська окр. коло ст. Родаково. 1928. Підоплічка. 53) Хут. Манохин. Луганщина. 18.VII.1928. Підоплічка. 54) Луганск. окр. ст. Провалье, степь. 19.VII.1927. Соколов. 55) Екатерин. губ. Бахмут. у. Бл. ст. Горловки. 1882. Срединский. 56) Артемівська окр. околиці м. Артемівська. 29.VII.1928. Оксіюк. 57) Макіївськ. р-н. с. Зуевка. 28.VII.1932. Наконечний. 58) Донбас. Луки при с-г Ін-ті. Супісок. 13.VII.1929. Шевченко. 59) Луганська окр. с. Ровеньки. Випас Шевченківської громади, переліг на чорноземлі. 4.IX.1928. Гребеньова. 60) Луганська окр. під. схил р. Луганки. Гр. Мергель. 20.VI.1929. 61) Донбас. Горлівськ. р-н. На схід від ст. Майорівки. Переліг. 20.VI.1932. Давидич.

П. З.-Л. С. 62) Криворізька окр. Долина р. Чортотлик. 14.VIII.1930. Рижутін. 63) Першотрав. р. Долина р. Кодима ок. ст. Врадєвки. Яри за очеретом. 16.VII.1929. Левіна. 64) р-н Дніпропетр. р. Мокра-Сура на північ від с. Антонівки. Степовий схил над балкою. 5.VIII.1930. Давидич. 65) Екатеринослав. 23.VI.1887. Шмальгаузен. 66) Верхне-Днепровск. 19.VI.1887. Шмальгаузен. 67) Кривий Ріг с. В. Терни. Степовий схил. 19.VII.1928. Кукуш. 68) Днепропетровск. 1884. Литвинов. 69) Екатеринослав. Потемкин. сад. 1889. Алексеенко.

Л. З.-Л. С. 70) Надазов'я. Маріуполь. Балочка до р. Кальчик. На схилі. 30.VI.1925. 71) Сталінська окр. Бішевський р-н. кол. Мар'янівка. Цілинний степ. 29.VIII.1928. 72) Харьк. губ. Староб. у. Окольная степь. 15.VII.1910. Эттинген. 73) Харьк. Староб. у. На берегу Айдара под Старобельском. 22.VI.1905. Ширавевский. 74) Харьк. губ. Староб. у. Просяной яр. Степь. 4.VII.1910. Эттинген. 75) Донецкая губ. Таганрогский окр. окр. ст. Белояровка берег р. Крынки. 16.VII.1923. Лавренко. 76) Сталинск. окр. ? В. Анадольск. лесн. VI.1865. Графф. 77) Донбасс. окр. Старо-Михайловки. Перелог. 15.IX.1932. Карнаух. 78) Близ Шульганки. На луку между кустами Староб. у. 10.VIII.1905. Ширяев. 79) Купянск. Луговина в саду. 3.VII.1911. Талиев. 80) Бердянськ. у. с. Каноровка. 19.VII.1890. Лукашев. 81) Донецк. губ. Таганрогск. окр. Окр. ст. Успенской 20.VI.1923. Лавренко.

П. З.-С. 82) Херсонск. у. Качкаровка. 17.VII.1888. Пачоский. 83) Николаевский окр. У обнажения белого мергеля в 5 верстах ниже с. Привольное, правый берег р. Ингула. 3.VIII.1925. Котов. 84) Николаев. Дача Владимировская. Опушка кв. 30. 2.VII.1926. Кожевников. 85) Р-н Одессы. Дорога хут. Варварка, на водоразделе. 12.VII.1930. Опперманн. 86) Николаев. 26.VI.1888. Пачоский.

Л. З.-С. 87) Запорізька окр. остр. Хортиця. 7.VIII.1928. Сабадир. 88) Херсонськ. у. Алешковская лесная дача. Понижение среди кучугуров. 17.IX.1925. Лавренко. 89) Берег Сиваша. Мелитоп. окр. п остр. Тюбек, восточный берег, верхняя часть склона. 14.VII.1927. Левина.

Ниж.-Дон. 90) Новочеркасск. На степи. 14.VII.1893. Шмальгаузен. 91) Новочеркасск. 20.VII.1859. Нб. Раво. 92) ОВД. р. Лихая. 18.VII.1897. Чернецов. 93) Ростовск. обл. Миллеровский зерносовхоз. При усадьбе. 17.VII.1939. Курлюшкин. 94) С.-Кавказ. край. Сальский окр. ст. Дубовская. 6.VII.1928. Горшкова. 95) ОВД. Лог Матюшинской-Казанской станции. 2.VIII.1908. Дубянский. 96) Саратов. Кузнецкий у. Елюзань. 1.VIII.1910. Штукенберг. 97) Саратов. Сердобский у. с. Дубасово. Бор. 1898. Григорьев.

Завол. 98) Заволжье. Долина р. Волги, близь х. Кетнель. 1932. Родин, Лебедев. 99) Самара, Жигули. Моркваши. 1927. Литвинов. 100) Самара. 1925. Порецкий. 101) Самарск. окр. Погрешинский зерносовхоз. Бурьяновая залеж. 1929. Городкова. 102/ Бугуруслан. Степная залеж. 1929. Спрыгин.

Верх.-Тоб. 103) Оренбург. окр. Илекский р.-н. 1928. Борисова. 104) Уральск. На пашне в хлебу. Чижинск. вол. 1924. Гордеева. 105) Оренбург. Илекский р.-н. Ковыльная степь. Борисова.

№ 1, 2, 7—17, 19—41, 47—53, 56—67, 70, 71, 75—90 — Герб. Ин-ту Бот. АН УРСР.

№ 3, 4, 16—18, 42—46, 54, 55, 68, 69, 72—74, 91—104 — Герб. БИУ (Ленинград).

Поширення виду по СРСР: Лісостепова смуга Європ. част. СРСР і Зах. Сибіру, Півн. Кавказ.

Аг. Geogr.: Ендем Центрально-східної частини Євразійської лісостепової області.

Ознайомлення з гербарним матеріалом по *C. scabiosa* s.l. з Зах. Європи та Icones'ами Waldstein et Kitaibel (1805) і Dietrich (1857), дало нам можливість поділити думку Hayek'a (1901) та Hegi (....) про те, що *C. coriacea* W.K. (1800), після того, коли з неї Trattinik'ом (1812) виділена форма з голими, глянцеовато-шкірястими листками — *f. badensis* Tratt. (*C. badensis* Hayek.), являє собою не що інше, як звичайну *C. scabiosa* L. — рослину з шерсткими, трохи павутинястими листками і з чорними, широкими (разом із торочками до 5—6 мм завш.) придатками.

Наша ж степова раса, широко розповсюджена в південно-східних районах Європ. част. СРСР, яка визначалася Шмальгаузенем (1897) та російськими ботаніками (in herb.) за *C. scabiosa* L. var. *coriacea* W.K., не відповідає ні власне *C. scabiosa* L. в нашому розумінні, ні, тим більше, західноєвропейським видам цього ряду — *C. badensis* Tratt., *C. Sadleriana* Janka, *C. tenuifolia* Schleich. та *C. Fritschii* Hayek. Тому нам довелося дати їй нову видову назву *C. pseudocoriacea* Dobroc. Цей вид посідає

104 проміжне місце між *C. scabiosa* L. і *C. adpressa* Led., від яких він добре відрізняється не лише морфологічно, але й екологічно. *C. scabiosa* L. зустрічається лише в лісах, переважно, в лісостеповій області Євразії, вона має відносно великі обгортки яйцевидно-кулястої форми і широкі, з досить довгими торочками, придатки листочків обгортки. *C. adpressa* Led. зустрічається на крайньому півдні степової смуги Європ. част. СРСР, в південному Казахстані і на крайньому півдні Зах. Сибіру, має дрібніші обгортки яйцевидно-конусовидної форми і майже зовсім редуковані придатки листочків обгортки. *C. pseudocoriacea* Dobrocz. має середнього розміру обгортки яйцевидної форми і розвинені, але вузькі і коротко-торочкуваті придатки листочків обгортки. Вона зустрічається на степах у лісостепових і степових районах Європ. част. СРСР і виходить поза межі ареалу *C. scabiosa* L. на півдні.

31. *Centaurea adpressa* Led.

Багаторічник із б.м. товстим вертикальним кореневищем. Стебла прямі, 30—120 см завв., прості або частіше від середини розгалужені, ребристо-борозенчасті, при основі вкриті рештками відмерлих прикореневих листків, внизу гладенькі, разом із черешками прикореневих листків, помітно-павутинясті, вгорі під кошичками шерсткі. Листки блідо-зеленого кольору, пірчасто- або двопірчасто-дільні з лінійними, ширшавими, від наявності на їх поверхні чіпких волосків, частками; прикореневі та нижні стеблові листки черешкові, середні та верхні стеблові — сидячі. Кошички поодинокі на кінцях стебел і численних гілок, нерозквітлі кошички конусовидної форми; обгортки довгасто-яйцевидно-конусовидні, 15—20 мм завд., 8—12 мм завш., блідо-зелені, при основі трохи павутинясті, при верхку часто фіолетуваті від такого забарвлення верхівок внутрішніх листочків обгортки; зовнішні та середні листочки щільно притиснені до обгортки; з ледве помітним при верхку, трикутним, дуже коротко-торочкуватим або лише зубчастим, буруватим придатком (іноді придаток лише в вигляді темнуватої цятки при верхку листочка обгортки або й зовсім відсутній); внутрішні листочки ланцетні, плівчасті з країв; з розірвано-торочкуватим світло-бурим придатком при верхку; виставляються над середніми листочками обгортки. Квітки пурпуро-рожеві, краєві неплідні до 25 мм завд. Сім'янки 3,5—4 (5) мм завд., з чубком 4—4,5 (7) мм завд. Цвіте VI—VIII.

Ledebour, Ind. sem. h. Dorpat. p.a. (1824) 3. — Prodan, *Centaurea Romaniae* (1930) ..... — Павлов, Фл. Центр. Казахст. III (1938) 326.

Syn.: *Centaurea scabiosa* var. *adpressa* De Cand., Prodr. Syst. Veget. VI (1837) 580. — Ledeb., Fl. Ross. II, 1 (1844) 701. — Lindem., Fl. Cherson. I. (1881) 347. Шмальг., Фл. Ср. і Южн. Р. II (1897) 126. — Фл. Юго-Вост. VI. (1936) 434.

Exsicc. Hayek., *Centaur. exsicc. criticae* № 63 sub. *C. scabiosa* L. subsp. *adpressa* Led.¹.

Hab.: Росте на пісках і на степах крайнього півдня УРСР.

¹ Екземпляри видані Hayek'ом за зборами Новопокровського з р-ну Новочеркаська, які переховуються в Герб. БІН'у не ідентичні — один із них власне *C. adpressa* Led., другий *C. pseudocoriaceae* Dobrocz.

Specimina examinata:

105

З.Л.-С. 1) Bessarabia 1884. Herb. Ledebour. 2) Dnestr Chrustabf. Herb. Nordmann. 3/ с. Гребінки. Тираспольського р-ну МАСРР. 21.VII. 1935. Білик.

П.Л.-С. 4) Елизаветград. 4.VI.1868. Lindemann.

П.З.-Л.С. 5) Катеринослав. 1832. Rastedt.

Л.З.-Л.С. 6) Мелітополь. с. Трояни, Каларівського р. Цілина. 13.VII. Олексіїв. 7) Маріупольська окр. ок. с. Карани. Східна цілина Принуфельда. 12.VIII.1923. Лавренко.

П.З.С. 8) Окр. Николаева. Питомник за вокзалом, в леске. 22.VII.1940. Доброчаева. 9) Херсонщина с. Ново-Дмитрівка. Степовий схил до озера Солоне. 6.VII.1930. Куксін. 10) Херсонщина. Білозірська балка. Ур. Благмон. 23.VIII.1930. Куксін. 11) Николаев. VI. VIII.1895. Федосеев.

Л.З.С. 12) Херсонск. окр. Алешковские пески. 12.VII.1926. Порецкий. 13) Голая Пристань. 15.VI.1906. Пачоский. 14) Аскания Нова. Редко. 12.VII.1922. Дзевандовский. 15) Буркутские плавни. По пескам. Він же. 16) Аскания Нова. Під на кінці заповідного степу. Рідко. 27.VI.1926. Шалит. 17) Мелітопольск. окр. Аскания Нова. Заповедная степь. 27.VI.1926. Левина. 18) Мелітопольська окр. Акимівський р-н. коло с. Волканешти, правий берег р. В. Утлюка. Нижня частина схилу. 21.VIII.1928. Шалит. 19) Херсонська окр. с. Чалбаси. Пісковий степ. 19.VIII.1930. Куксін. 20) Херсон. коса Джарилгач. Піскова рівнина. 1.VII. Давидич. 21) Коса Тендер, р-н. Херсона. Горбкувата піскова рівнина. 13.VII.1926. Він же. 22) Херсон. коса Джарилгач. Північний схил приморського піскового валу. 8.VII.1929. Давидич. 23) Сев. берег Азовск. моря. Мелітоп. окр. В долине р. Домузги. Верхня часть склона оврага, вездущ. к морю. 23.VIII.1930. Левина. 24) Степовий заповідник України «Чаплі». 29.III.1929. Постригань.

П.С. 25) Мелітопільщина. Присивашся, півострів Тюбек, на західному схилі кругом затоки. 22.VIII.1929. Олексіїв. 26) Мелітопольск. окр. о. Чурюк. Ур. Узгуг. Зап. берег. Нераспаханная полоска полынной степи. 4.VIII. Левина, Шалыт.

Крим. 27) Крым. По открытым солонцеватым пескам. 1923. Дзевандовский.

Ниж.-Дон. 28) Сев.-Кавк. край. Тахтинско-Донецк. окр. ст. Николаевская. 27.VII.1927. Горшкова. 29) Донецк. обл. Сальский окр., р-н. конного завода. Целинная степь. 1926. Бондарева. 30) Донск. обл. Караичка. 20.VIII.1897. Григорьев. 31) Ростовск. обл. окр. с. Маргаритовка. 10.VI.1905. Сарандинаки. 32) Долина Дона. Кочетовск. ст. 1923. Крашенинников. 33) ОВД. Качалин. степь. 8.VII.1918. Горшкова. 34) Саратов. Александров Бой, Вольск. Козлов. 35) Саратов. Хвалынский. 1924. Гросс. 36) Над Азовским морем. Ейск. 2.VIII.1887. Шмальгаузен.

Завол. 37) Самара. 1859. Боршов.

Верх.-Тоб. 38) Уральськ. Окр. города. 1924. Ларин, Буренина. 39) Оренбург. окр. Илекский р-н. 1928. Борисова.

Ниж.-Вол. 40) Сарепта. 1852. Claus. 41) Астрахань. Хашаты. 1914. Косинский.

Кизил-Кум. 42) Зап. Казахстан. обл. Узени-Кумуш-Урал. Степь. 11.VIII.1934. Родин.

№ 1, 2, 4, 5, 11—15, 27—35, 37—42 — Герб. БІН'у.

№ 3, 6—10, 16—26, 36 — Герб. Ін-ту Бот. АН УРСР.

Поширення виду по СРСР: Крайній південь південного сходу Європ. част. СРСР, південний рівнинний Казахстан і його нагірні степи та крайній південь Зах. Сибіру.

Від Бессарабії і піскового степу Нижнього Дніпра, Приазов'я, Криму та Нижнього Дону по крейдяних «горах» і глинястих відслоненнях *C. adpressa* Led. переходить за Волгу і р. Урал в південні райони Зах. Сибіру і Північний Казахстан. Ендемічний, понтично-казахстанський вид.

Наша українська *C. adpressa* Led. цілком відповідає екземплярам цього виду з Криму, і південного сходу Європ. част. СРСР та Зах. Сибіру. Ця обставина примушує вважати, що *C. adpressa* Led. в минулому займала суцільний ареал від Дніпра до Алтаю. Відсутність *C. adpressa* Led. на Донецькому Підвищенні, де вона заміщена степовою расою цього ж ряду — *C. pseudocoriacea* Dobrocz., є мабуть, явище вторинне.

32. *Centaurea stereophylla* Bess.

Багаторічник. Кореневище в верхній своїй частині галузисте і кожна його галузка дає надземне стебло, чому часто здається, що декілька екземплярів ростуть кущиком. Стебла прямі або при основі трохи підведені, 30—60 см завв., галузисті, ребристо-борозенчасті, гостро шерсткі, від основи до середини шерстисто-павутинясті, майже до самих кошичків густо улишені. Листки блідо-зелені, шерсткі; нижні стеблові черешкові, широко ланцетні, цілокраї або при основі з 2—3 великими зубцями з кожного боку; середні листки сидячі, пірчасто-дільні з видовженими боковими та збільшеною, при вершці закрутленою кінцевою часткою, що закінчуються коротеньким трикутним вістрям; верхні стеблові листки ланцетні, цілокраї. Кошички поодинокі на кінцях стебел та гілок; обгортки довгасто-яйцевидні, 15—18 мм завд., 9—12 мм завш.; зовнішні листочки обгортки яйцевидні, з невеличким, загостреним, світло-бурим, коротко-торочкуватим придатком при вершці; середні листочки довгасті з темнобурим придатком, гостро-трикутної форми, на якому по краю розміщені, світліші від суцільної частини придатку, торочки, 1—1,5 мм завд.; внутрішні листочки обгортки ланцетні, з країв плівчасті, при вершці звужені і переходять у раптово-розширені, світло-бурі, розірвано-торочкуваті придатки, які виставляються над середніми листочками. Квітки рожево-пурпурові. Сім'янки 3—4 мм завд., з коротшим від них чубком, 2—3 мм завд. Цвіте VI—VII.

Besser, Enum. Plant. Podol. (1822) 35 № 1142. — De Cand., Prodr. Syst. Veget. VI (1837) 580. — Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv. XV (1853) 28. — Boiss., Fl. Orient. III (1875) 656. — Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 127.

Syn.: *Centaurea scabiosa* var. *stereophylla* Ledeb., Fl. Ross. II, 1 (1844) 701.

Icon.: Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv. XV Tab. 44, Fig. II et Tab. 78, Fig. I.

Hab.: Росте на степових схилах у південно-західних районах УРСР. Іноді зустрічається, як бур'ян, у засівах.

Specimina examinata:

107

П. Л.-С. 1) Бл. Ново-Красного Елисавет. у. В посеве, редко. 10.VI.1911. Пачоский. 2) Елисаветград. Черняев.

3. Л. С. 3) МАССР. Колкотова балка. с. Ближний хутор. 16.VII.1930. Опперманн. 4) Тирасполь, по дороге в с. Красногорку, у полей. 2.VI.1930. Котов. 5) МАССР. Тирасполь, Кр. Горка. 2.VII.1930. Опперманн. 6) МАССР. Тирасполь × Малаешты. В посеве проса. 1.VII.1930. Опперманн. 7) с. Гребеники. Тираспольск. р-на МАССР. 20.VII.1935. Билык. 8) Измаильська обл. Троянів Вал, на схід від с. Табаки Болград. р. 15.VI.1941. Білик. 9) Подольск. губ. Балтск. у. 1857. Рогович. 10) *Podolia austr. in stepposis prope Golorkowo*. 1885. Schmalhausen. 11) Могилев × Зельц. Од. у. 15.V.1906. Пачоский. 12) Бессарабия. с. Вайсалы. Липский.

П. 3. С. 13) Lustdorf. 1845. Herb. Nordmann. 14) Odessa. Herb. Nordmann. 15) Херсонск. губ. Красногорка × Снегир. В посевах. 23.VI.1913. Пачоский. 16) Окр. Н. Одессы на Буге. 24.VII.1943. Зоз.

№ 1, 9—15 — Герб. БІН'у (Ленінград).

№ 2—8, 16 — Герб. Ін-ту Бот. АН УРСР.

Поширення виду по СРСР: південно-західні райони УРСР (Нижній і Середній Півд. Буг), Бессарабія, Крим.

Ар. Geogr.: Балкани (північ), Причорноморський район Європ. част. СРСР, Крим.

C. stereophylla Bess., вид, дуже добре відмінний від усіх попередніх видів ряду, за формою стеблових листків, твердим, трикутним, темно-бурим придатком листочків обгортки і значно коротшим, ніж у попередніх видів, чубком сім'янки. Гібридизує з *C. pseudocoriacea* Dobrocz. (екземпляри Черняєва, № 2 за списком). Lindemann (1881) відрізняє дві форми цього виду — β . *microcephala* Lindem. (1867) і *z. integrifolia* Lindem. (1868). Ми не вважаємо можливим їх відрізнити тому, що розмір кошичків і форма листків навіть на одному екземплярі бувають різні.

2 ряд *ORIENTALIS* Hayek.

33. *Centaurea orientalis* L.

Багаторічник із вертикальним, угорі потовщеним, іноді розгалуженим, кореневищем. Стебла прямі, 30—100 см завв., прості або частіше розгалужені, ребристо-борозенчасті, гладенькі, при основі вкриті рештками відмерлих листків, унизу трохи павутинясті. Листки пірчасто- або двопірчасто-дільні, шерсткі; прикореневі та нижні стеблові листки черешкові, іноді бувають суцільні, зубчасті з країв; середні стеблові листки сидячі, з ланцетними, тупими частками, що закінчуються коротеньким вістрям; верхні стеблові листки надто зменшені, при вершці з довгастим, плівчастим закінченням, 3—4 мм завд. Кошички поодинокі на кінцях стебел та гілок; обгортки кулясті, 18—25 мм завд., 20—30 мм завш.; листочки обгортки блідо-зелені, зовсім прикриті їх жовтуватими

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

108 або бурими придатками; придатки зовнішніх і середніх листочків 4—5 мм завд. і завш., трохи опуклі на обгортці, правильно торочкуваті; бокові торочки 1,5—2 мм завд., звичайно, світліші від суцільної частини придатку, кінцева торочка часто трохи твердіша за бокові, має вигляд остючка до 2 мм завд.; придатки внутрішніх листочків коротко-торочкуваті або нерівно-зубчасті. Квітки жовті, віночки краєвих неплідних квіток до 15 мм завд. Сім'янки 3-3,5 мм завд., вкриті тонкими волосками; чубок до 4,5—5 мм завд. Цвіте VI—VIII.

Linne, Spec. Plant. Ed I (1753) 913. — De Cand., Prodr. Syst. Veget. VI (1837) 587. — Ledeb., Fl. Ross. II, 1 (1844) 707. — Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv. XV (1852) 38. — Boiss., Fl. Orient. III (1875) 666. — Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 127. Rosl. Polskie (1924) 653. — Гроссгейм, Фл. Кавк., IV (1934) 217.

Syn.: *Centaurea tatarica* Willd., Sp. Plant IV (1800) 2297. non. L. — Besser, Enum. Pl. (1822) 35 № 1146.

Icon.: Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv. XV Tab. 59, Fig. 1. — Hayek, Cent.—Art., Taf. V, Fig. 4.

Exsicc. Busch, Fl. Caucas. Exsicc. № 175. — Blocki, Fl. Exsicc. Austro-Hung. № 656.

Hab.: Ростає в степах, на піщаних та кам'янистих схилах на півдні Лісостепу та Степу.

Specimina examinata:

П. П. 1) Київська обл. с. Заячківка, Бабан. р. На степочку, поодинокі на північно-західному схилі. 26.VI.1936. Осадча.

З.Л.-С. 2) Молдавська АРСР, с. Фльора, Червоно-Окнянського р-ну. 1934.

3) Молдавська АРСР, с. Глубочек Котовського р-ну, 1943. 4) МАРСР, Котовський р-н, с. Любомирка. В лісі на N від села, зрідка. 24.VI.1937. Осадча. 5) МАРСР, с. Коси. По схилах, на галявинах лісу. 27.VI.1937. Осадча. 6) Бл. с. Ушицы, Под. губ. 19.VII.1882. Шмальгаузен. 7) Тирасполь, х. Красная горка. Сев.-вост. склон Комаровской балки. 17.VII.1930. Опперманн. 8) 26 км к NO от Ольгополя. Балка, обнажения лесса. 14.VIII.1892. Прянишников. 9) Могил. Под. окр. Немирчи, сухой схил над р. Лядовою. 3.VI.1928. Білозір. 10) Подольск. губ. Балт. у. окр. с. Маленцы на степи (и др. села на степи) 22.VII.1854. Рогович. 11) Рашков Под. губ. Ольгоп. у. 2.VII.1897. Долинский. 12) Ямполь Под. губ. 13.VIII.1881. Монтрезор. 13) Выхват. Под. у. Балта. 24.VII.1897. Монтрезор.

П. Л.-С. 14) Тульчин, с. Тростянич, по склону правого берега р. Буг. 21.VIII.1929. Котов. 15) Черкаський пов. Київщина. Чернеча гора. Під лісом коло с. Яблунівки. 15.VII.1923. Зеров. 16) с. Яблунівка. Черк. пов. голий південний степовий схил в лісі. 18.VII.1923. 17) Елисаветград, Злодейская балка. 20.VI.1921. Окснер. 18) Черкаська округа на Київщині. с. Мала Смілянка. Балка Дехтярка, глинястий схил. 12.VI.1925. 19) Черкаська окр. на Київщині, м. Кам'янка. Гранітові скелі над р. Тясмином. На задернованих соняшних схилах. 22.VI.1925.

Л. Л.-С. 20) Бельск. Шмальгаузен. 21) Харьк. обл. бл. ст. Рогань на склонах. 1935. Резцова. 22) Харьк. у. склон отрога балки Линдолки, ст. Слатино, Лавренко. 23) Волчанск, на меловых холмах. 15.VI.1932. Лавренко.

Д. Л.-С. 24) Донецька обл. Провальська цілина. 9.VIII.1936. Гринь та Романова. 25) Слав'янський р-н, Сталінська обл. На степових схилах біля с. Маяк. 5.VI.1939. Гринь та Доброчаєва. 26) Донбасс. Усадьба Дон. с/х Ин-та. 30.VI.1929. 27) Балка Суха. с. Картушино, Ведміжанської с/р, Ровенського р-ну, Луганської окр. 9.VIII.1928. Стребньова. 28) Артемовская окр. Славянский р. с. Богородичное. Правый меловой берег Донца, Теплинское лес-во. 28.VIII.1931. Резцова и Левина. 29) Луганськ. Провальський степ. Південні схили р. Провалля. 23.VI.1928. Постригань. 30) Славянский р-н. По дороге от хутора Сидорова в хут. Пришиб, на правом берегу, кустарник, остатки леса. 27.VIII.1931. Котов. 31) Донбасс. Сталинский р-н, Макеевский р. окр. села Григорьевки (по Кальмиусу), по балке. 28.VIII.1932. Котов. 32) Донбас. Горлівський р-н. Схил рукава балки. 22.VI.1932. Олексієнко. 33) Артемов. окр. Лисичанский р-н окр. с. Верхнего, каменистые склоны. 30.VIII.1923. Зоз. 34) Донбас. Макіївський р-н. с. Мар'ївка. 27.VI.1932. Наконечна. 35) Штерівка. Балка. 11.VIII.1928. Підоплічка. 36) Луганська обл. На насипу залізниці коло Красного Яру. 11.VII.1925. Підоплічка. 37) Артемівська окр. околиці м. Артемівська. «Яр Четвериков». 30.VII.1928. Оксіюк. 38) Артемівська окр. ок. ст. Часів Яр. Вапнякові схили коло лісу «Довгий» 1.VIII.1928. Оксіюк. 39) Изюм. Богородичное. Мол. сосняк. 16.VII. 1914. Ширяев.

П. З.-Л. С. 40) Между Тирасполем и с. Красногоркой, вблизи с. Суворово. Балка Б. Комаровка, известняки, перелог. 2.VII.1930. Котов. 41) Ст. Верхне-Днепровск. 20.VI.1889.

Л. З.-Л. С. 42) Б. Покосна — х. Карла Маркса. Граніт по р. Берді. VII.1930. 43) Маріупільщина. ок. ст. Розівки. Піскові схили Н. Каракуба. 5.VIII.1925. Клоков. 44) Сталинск. обл. Волноваский р. с. Свободное по линии ж.-д. от Разъезда Тавлы до ст. Карань. 11.VII.1939. Осадча. 45) Ворошиловград. обл. Староб. р-н. с. Голодаев. Степной участок совхоза Шевченко, изредка. 9.VII.1938. Михайленко. 46) Донецьк. обл. Амвросіївськ. р. окол. с. Успенки 14.VII.1938. Липа. 47) Донеччина. Слав'янськ. р. Святогорськ. цілина на крейдяному відслоненні. 5.VIII.1934. Липа. 48) Донеччина. Гришинськ. р. с. Завидово-Кудашево. Цілина. с/г Продшколи. 25.VII.1934. Липа. 49) Старобельск. Деркульская целина. Балка Большая Ревуха. 20.VI.1927. Лавренко. 50) Полтав. губ. Константиногр. у. на кусочке целины бл. дороги. 15.VI.1916. Моторный. 51) Екатериносл. губ. с. Хощеватое, на высоком правом берегу р. Самары. 25.VII.1926. Котов. 52) На мелу у Святых Гор. 28.VII.1905. Ширяев. 53) Стрелецкий Госуд. конный завод. Степь по балке Глиняной. 19.VIII.1930. Котов. 54) Павлогр. у. д. Близнецы. Между посевами. 5.VI.1889. Шмальгаузен. 55) ст. Синельниково. 26.VII.1887. Шмальгаузен. 56) Луганськ. Лівобережжя р. Донця проти м. Слав'яносербська, схил Атаманського логу. 15.VIII.1928. Постригань. 57) Донецьк. губ. Таганрогский окр. окр. ст. Кутейниково. Старая толока. 10.VI.1929. Лавренко. 58) Полт. губ. ок. Кобыляки, между кустарниками. 26.VIII.1805. Рогович.

П. З.-С. 59) Херсон. Снігірівський р-н. с. Єлізаветівка. Вапнякові відслонення над р. Інгульцем. 26.VII.1928. Куксін. 60) Херсонская губ. Николаев. 1894. Федосеев. 61) Одеська обл. Троїцький р-н. с. Мар'янівка. Росте по степовій цілині. Часто. 2.VII.1937. Михайленко. 62) Запорізька окр. с. Софіївка, на степу. 10.IX.1928. Сабодир. 63) Одеса. VIII.1907. Васильєв.

Л. З. С. 64) Херсон. губ. Олександр. у. с. Почта. 27.VI.1871. Близнин.

Поширення виду по СРСР: південно-східні р-ни УРСР, Півн. Кавказ, Крим.

Аг. Geogr.: Від Нижнього Дону на захід до Бессарабії, Румунії, Сербії, Семиграддя; занесено в Півд. Францію і Угорщину.

Ліндеманн (1892) відрізняє дві форми цього виду — *genuina* Lindem. (lato *Linearibus* =) з широкими частками листків і β *tenuifolia* Lindem. — з вузькими. Нам не вдалося помітити певної закономірності щодо ширини часток пірчато-дільних листків, бо частки їх бувають то ширші, то вужчі не лише у зібраних поруч екземплярів, а навіть на одному екземплярі. *C. orientalis* L. дуже вільно гібридує з *C. scabiosa* L., про що ми казали раніше. Описаний Бессером вид, *Centaurea rubescens* Bess. (subsp. *rubescens* у Шмальгаузена) є звичайний гібрид *C. orientalis* L. $\times$ *C. scabiosa* L. або швидче *C. adpressa* Led. (*C. calocephala* Willd.) β *calocephala* Шмальг. є також не що інше, як гібрид — *C. orientalis* L. $\times$ *C. scabiosa* L., і ця гібридна форма зовсім не є синонімом *C. atropurpurea* W.K., що зустрічається лише в Карпатах, як вважає Шмальгаузен.

У нас є підстави вважати, що *C. orientalis* L. гібридує також з *C. salonitana* Vis. Так, екземпляри, зібрані Федосєєвим (1894) з околиць Миколаєва, мають видовжені тверді колючки у придатків середніх і зовнішніх листочків обгортки, — ознака властива *C. salonitana* Vis.

З ряд *COLLINAE* Hayek.

34. *Centaurea salonitana* Vis.

Багаторічник із товстим вертикальним кореневищем. Стебла прямі, 40—100 см завв., ребристо-борозенчасті, гостро-шерсткі, при основі трохи павутинясті, від середини галузисті; гілки довгі, виходять із пазух стеблових листків, спрямовані вгору, верхні з них досягають або й перевищують верхівку стебла, але помітно тонкіші від нього. Листки шерсткі, пірчато- або двопірчато-дільні; нижні стеблові листки на довгих (до 10 см завд.) черешках із напівстеблообгортною основою; середні листки на коротких черешках або сидячі; верхні листки виключно сидячі, суцільні, довгасто-ланцетні; частки пірчато-дільних нижніх і середніх листків 4—15 мм завш., при вершці розширені, закруглені або загострені з коротеньким кінцевим вістрям. Кошички поодинокі на кінцях стебел та численних гілок, зібрані в щитковидне суцвіття. Обгортки яйцевидні або довгасто-яйцевидні, 20—25 мм завд., 12—16 мм завш.; листочки обгортки зеленувато-жовті, щільно-притиснені, зовнішні овальні, середні довгасто-яйцевидні, їх плівчасті придатки 1—1,5 мм завш., облямовують верхівку листочка обгортки і несуть на

собі коротенькі, до 1 мм завд., бокові колючки або торочки та коротку, 1—2 мм завд., або довгу, 7—16 мм завд., міцну кінцеву колючку; внутрішні листочки обгортки ланцетні, 15—18 мм завд., з країв плівчасті, при вершці з плівчастим зубчастим придатком 2—3 мм завд., виставляються над середніми листочками. Сім'янки 3—4 мм завд., густо вкриті тонкими волосками; чубок 9—10 мм завд., у дозрілих сім'янок бурий, у молодих — білий. Цвіте VI—VII (IX).

Visiani, in Flora, XII, 1, Erg. Bl. (1829) 23. — Reichenb., Fl. Germ. et Helv. XV (1852) 39. — Boiss., Fl. Orient. III (1875) 666. — Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II. (1897) 127. — Hayek, Cent.—Art. Austro—Hung. (1901) 22. — Гроссг., Фл. Кавк. IV (1934) 217.

Syn.: *Centaurea latisquama* β *salonitana* DC., Prodr. Syst. Veget. VI (1837) 589. — *Centaurea centauroides* Ledeb., Fl. Ross. II, 1 (1844) 708. non. L.

Icon.: Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv. XV, Tab. 62. Fig. II—IV. — Hayek, Cent.—Art. Taf. III, fig. 1.

Exsicc.: Herb. Fl. Ross. № 572. — Pichter, Fl. Exsicc. Austro—Hung. № 235.

Hab.: Росте на степових схилах, піскових та вапнякових відслоненнях і, як бур'ян, по шляхах в південно-західних степових районах УРСР.

Відрізняють дві форми цього виду:

a. subinermis Boiss., Fl. Orient. III (1875) 666. — кінцева колючка придатку коротка, майже не перевищує довжини бічних торочок або колючок;

b. macrantha Boiss., Diagn. Ser. II, 3 (....) 78. — кінцева колючка придатку довга, до 16 мм завд., значно перевищує довжину бічних колючок.

У нас ці форми відрізняються лише морфологічно, не додержуються певних еколого-географічних умов і сполучені переходами.

Specimina examinata:

<i>a. subinermis</i> Boiss.	<i>b. macrantha</i> Boiss.
<p>З. Л.-С. 1. МАССР. К зап. от ст. Красные Горки. Известняковые склоны балки Доли. 30.VI.1930. Опперманн. 2. МАССР. К зап. от ст. Кр. Горки, на песчаном склоне. 30.VI.1930. Він же. 3. Бл. устья Ягорлыка Под. губ. 20.VII.1885. Шмальгаузен.</p> <p>Д. Л.-С. 4. Луганськ. Щілина Провальського кінзаводу. Схили кряжу з пісковими відслоненнями. 17.IX.1927. Лавренко.</p> <p>П. З.-Л. С. 5. Качкаровка, Херс. у. 17.VII.1888. Пачоский</p>	<p>Д. Л.-С. 1. Донецкая губ. Таганрогский окр. Окр. с. Белояровка. Обнажения сланцев по правому берегу р. Крынки. 27.VIII. 23. Лавренко.</p>

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

<i>a. subinermis</i> Boiss.	<i>b. macrantha</i> Boiss.
<p>Л. З.-Л. С. 6. Мариуполь. Вержбицкий. 7. Надозів'я. Маріупіль. Глинясті схили до моря за р. Кальміусом. 17.VII.1925. 8. Маріупільська окр. с. Ляпіне. Глинясті схили над морем. 17.VII.25.</p> <p>П. З.-С. 9. Ново-Воронцовка. Херс. у. По известнякам Б. Лутовой. 8.VII.1907. Муравьев. 10. Херсонщина. Коло с. Фаліївки. Крутий правий берег р. Дніпра. Внизу схила. 21.VII.1930. М.Д. 11. Лиман Хаджи Бей. 12.IX. Черняєв. 12. Николаев. Крыжевский. 13. Одесса. Н. Николаевка. Известковые образы. 1876. Рябков. 14. Одесса. 6.X.1889. Шмальг.</p> <p>П. С. 15. Мелитоп. окр. Сев. берег Сиваша. Бл. дер. Строгановки. На вершине склона к Сивашу. 15.VI.1926. Левина, Олексієв. 16. Ново-Троицкий ок. к западу от с. Ново-Дмитриевки, лессовые обрывы над Сивашем. 2.VIII.1927. Котов.</p> <p>Крым. 17. Крым. Магарач. 17.VII.1889. Липский. 18. Севастополь. 27.VI.1890. Шмальг. 19. Ялта. 21.VI.1888. Пачоский.</p>	<p>П. З.-С. 2. Ново-Воронцовка. Херс. у. По известнякам Б. Лутовой. 8.VII.1907. Муравьев. 3. Херсонщина. Коло с. Фаліївки. Крутий правий берег р. Дніпра. Внизу схила. 21.VII.1930. М.Д. 4. Николаевский окр. В 5 верстах ниже с. Привольное. Обнажения белого мергеля, на правом берегу р. Ингула. 3.VIII.1925. Котов. 5. Белозерка. Фалеевка. Херс. у. VI.1892. Шмальг. 6. Каменская балка Херс. у. 29.VII.1888. Пачоский. 7. Николаев. 27.VI.1888. Він же.</p> <p>П. С. 8. Ново-Троицкий окр. К юго-востоку от с. Ново-Дмитриевки. Балка впадающая в Сиваш, по лессовым обрывам. 13.VIII.1927. Котов.</p>

Поширення виду по СРСР: Південні лісостепові і степові райони УРСР, Крим, Півн. Кавказ (Передкавк.)

Ар. Geogr.: Балкани, південь Європ. част. СРСР.

Українська *C. salonitana* var. *subinermis* Boiss. відповідає західноєвропейській з Австро-Угорщини (ми порівнювали їх з екземплярами Pichter'a з Далмації і знайшли, що вони тотожні). *C. salonitana* var. *macrantha* Boiss. морфологічно дуже наближається до кавказького виду — *C. reflexa* Lam., який має лише відносно довші бічні торочки (колючки).

VII підрід *ACROLOPHUS* Cass., pro gen.

1 ряд *MACULOSAE* Hayek.

35. *Centaurea rhenana* Bor.

Дворічна (іноді багаторічна) рослина. Стебла прямі, 30—80 см завв., ребристі, шерсткі, особливо по реберцях у верхній частині, разом із листками трохи павутинясті, від середини галузисті і разом із гілками до самих кошичків улиснені; всі галузки досягають одного рівня зі стеблом. Листки пірчасто- та двопірчасто-розсічені на вузько-лінійні, цілокраї, при верху загострені, частки, 2—3 (1,5) мм завш., які на поверхні шерсткі і вкриті крапчастими залозками; нижні листки черешкові, середні та верхні — сидячі, причому верхкові листочки часто суцільні, 1—1,5 см завд. Кошички поодинокі на кінцях стебел та гілок у щитковидному суцвітті. Обгортки яйцевидні, коло 14 мм завд., 9—10 мм завш.; листочки обгортки зелені, у верхній частині рудуваті з 5 виявленими жилками; придатки зовнішніх та середніх листочків обгортки чорні у вигляді трикутника, що облямовує верхівку листочка, правильно-торочкуваті; торочки чорні або темно-бурі, 1—1,5 мм завд., по 6—8 з кожного боку, довші за хвостовидне закінчення придатку; внутрішні листочки обгортки довгасто-ланцетні з яйцевидними або трикутно-ланцетними бурими зубчастими придатками, які видаються над середніми листочками обгортки. Квітки рожеві, краєві неплідні до 15 мм завд. Доспілі сім'янки чорні з білими реберцями, 2,5—3 мм завд. Чубок білий, 1,5—2 мм завд. Цвіте VII—IX.

Bureau, Flore du Centre de la France, Ed. III (1857) 355. — Hayek, Die Cent.—Art. Austro—Hung. (1901) 85. — Rosliny Polskie (1924) 654.

Syn.: *Centaurea maculosa* subsp. *rhenana* Hegi, Ill. Fl. Mitt.—Eur. P. 970. — *Centaurea paniculata* L., Spec. Plant. Ed. I (1753) 912 pro parte. — *Centaurea maculosa* Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv. XV. (1853) 31; Boiss., Fl. Orient. III (1875) 647, Шмальг., Фл. Ср. и Южн. P. II (1897) 128 pro parte.

Icon.: Hayek, Cent.—Art. Austro—Hung. Taf. VIII, Fig. 4; Hegi, Ill. Fl. Mitt.—Eur. P. 970, fig. 660 (a-b²).

Exsicc.: Fl. Exs. Reipubl. Bohem. Sloven. № 638 et № 888.

Hab.: На степових схилах, крейдяних і вапнякових відслоненнях, по узліссях і між чагарниками в західних районах УРСР.

Specimina examinata:

З. П. 1) Distr. Dubno, Volhynia. Schmalhausen. 2) Ковель. у. Рожище, Волинск. губ. 7.VII.1893. Пачоский. 3) Окр. Дубно, Кременецкое шоссе. 21.VIII.1899. Пуринг. П. П. 4) Волин. губ. Заславск. у. Склоны дубового леса. Скалозубов. 5) Корец, Волинск. губ. 21.VII.1894. Пачоский. 6) Kortumowa gora, nad ogrodem inwalidow. 7) Kossirik gora.

З. Л.-С. 8) Тарнопольск. губ. ст. Езерка. На склоне, порубь. 16.VII.1915. Михельсон. 9) Могилев. 1862. Downar. 10) Жмеринка. ур. Ров, в лесу. Под. губ. Шмальг. 11) На гипсов. обнажениях, на горе окол. с. Кудрище по р. Збруч. 1.VII.1915. Сюзев.

П. Л.-С. 12) Черна. Подол. губ. 17.V.1885. Шмальгаузен. Верх.-Днепр. 13) Туров, Мозыр. у. Минск. губ. 24.VII.1893. Пачоский. 14) Речица. Минск. губ. 19.VIII.1892. Пачоский. 15) Кустовница, Минск. губ. Сосновый лес. 15.VIII.1898. Абрамович. 16) Речицк. у. Минск. губ. Лоев. 6.VIII.1892. Пачоский. Сер. Євр. 17) Люблинск. губ. На Влостовицких холмах. 29.VI.1904. Цингер. 18) Обрывы над Вислой около Сандомира. 15.VII.1897. Пуринг. 18) Полоцкая губ. Цехановский у. 18.VIII.1903. Михельсон. 19) Brest-Litowsk. Herb. Kluge. 20) Гродненской губ. Волковичи. 27.VII.1862. Downar.

№ 1, 2, 10—14 — Герб. Ин-ту Ботан. АН УРСР.

№ 3—5, 8, 9, 15 — Герб. БІН'у

№ 6, 7 — Герб. Львівськ. Д.У.

Поширення виду по СРСР: Зах. райони СРСР, до Півд. Бугу на півд. заході і до р. Прип'яті на північ. сході.

Аг. Geogr.: Від Рейна, через всю Середн. Європу до зах. р-нів СРСР, Карпат, Румунії, Зах. Угорщини.

C. rhenana Vog., західноєвропейський вид, який заходить і в західні р-ни СРСР, близько стоїть до *C. maculosa* Lam. — виду, що зустрічається виключно в Західній Європі (від Франції до Рейну і через південну та середню Швецію до Тіроля), з яким його раніше й ототожнювали. Як детально вияснили Найек (1901), Briquet (1902), а за ними Prodan (1930) та інші, *C. rhenana* Vog., проте, добре відмінна від *C. maculosa* Lam. рідкішим павутинястим опушенням стебел і листків, більшим розміром обгорток, чорнішими придатками листочків обгортки і такими ж чорними їх торочками, та значно довшим чубком сім'янки.

C. rhenana Vog. відрізняється також і від східного представника цього ряду, що зустрічається в лісо-степовій зоні Європейської частини СРСР від Дніпра до Зах. Сибіру — *Centaurea pseudomaculosa* Dobrocz., опис якого ми тут подаємо.

36. *Centaurea pseudomaculosa* Dobrocz. sp. nov.

Дворічник із міцним стрижневим коренем. Стебла прямі, 30—70 см завв., ребристо-борозенчасті, разом із листками гостро-шерсткі і трохи павутинясті, надто галузисті, верхні галузки дорівнюють верхівці стебла або й перевищують її, нижні не досягають їх рівня. Листки пірчасто- та двопірчасто-дільні з лінійними, цілокраїми, при верху загостреними, частками, 1—4 мм завш., верхні листки іноді суцільні, довгасто-ланцетні, 1,5—2 см завд.; лише найнижчі листки черешкові, всі останні — сидячі, на поверхні з численними крапчастими залозками. Кошички поодинокі на кінцях до верху густо улиснених стебел та численних, то досить довгих, то надто коротких гілок, у волосистому суцвітті. Обгортки яйцевидні, 12—14 мм завд., 10—12 (13) мм завш.; листочки обгортки зелені, з 5 випненими на спинці жилками, зовнішні яйцевидні, середні довгасто-яйцевидні, внутрішні довгасто-ланцетні; придатки зовнішніх та середніх листочків темно-бурі, разом із верхковим закінченням 2,5—3 мм завд., правильно-торочкуваті, коротко збігають на краї верхньої частини листочка; торочки до 2,5—

3 мм завд., трохи світліші за суцільну частину придатку і довші за ширину її, по 6—8 (9) з кожного боку; придатки внутрішніх листочків яйцевидні або овальні, коротко-торочкуваті або неправильно-зубчасті. Сім'янка бура з світлими реберцями, коло 3 мм завд., чубок 1—1,5 мм завд. Цвіте VII—VIII.

Суп.: *Centaurea maculosa* Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 128 et auct. pl. fl. ross. pro parte non Lam. — *Cenaturea maculosa* ssp. *rhenana* Пјин in Фл. Юго-Вост. VI (1936) 432 non Gugler.

Наб.: На різнотравно-ковилиових степах, крейдяних і вапнякових відслоненнях, по галявинах листяних лісів, узліссях і, як бур'ян, на полях у Лісостеповій смузі Європ. част. СРСР.

Тип виду: Донбас. Макіївський р-н. Радгосп «Шахтар». Балка біля насипу породи. 27.VI.1932. А. Олексіїв.

Specimina examinata:

П. П. 1) Окр. Києва. Лукьяновка. Еврейское кладбище. 12.VII.1931. 2) Київ. У Кирилловской больницы, по склонам. 29.VIII.1910. Лопачевский. 3) Київ. Яри на Лук'янівці. 17.VII.1919. Зеров. 4) Канава на сухому схилі, в окол. с. Левковка, Житом. р-ну. 30.VIII.1932. Євтухович. 5) Окр. Києва. Сухие склоны к Днепру. 15.VIII.1905. Васильев-Яковлев. 6) Київщина, Радомиська повітова с/г дослідна станція. Неорані пустирі. 17.VII.1923. Оксіюк, Лазаренко. 7) Київщина. Малинська окр. Радомиська повітова с/г дослідна станція. Неорані пустирі. 14.VII.1923. Хоменко. 8) Київ. Схили під Царським садом. 4.VIII.1919. Оксіюк.

Л. П. 9) Чернигов. губ. Сосницк. у. В лесу. 4.VIII.1870. Гогман. 10) Остерский у. Бровары. 25.VI.1914. Культиасов. 11) Чернигов. Пески у с. Борки. 27.VII.1914. Коровин. 12) Нежин. Межа у Татаровки. 13.VII.1912. Спригын. 13) Чернигов. Козелецкий у. На кладбище у с. Патюта. 3.VII.1914. Морозов.

П. Л.-С. 14) Бл. Заячковки. Уманск. у. 26.VI.1900. Бородин. 15) Киевск. губ. Тарашанск. у. с. Кошево. На р. Рось. Степной склон. 25.VI.1916. Литвинов. 16) Хорьевка. Елисаветгр. у. Пачоский. 17) Елисаветград. 1864. Линдемманн. 18) Distr. Oumane. 3.IX.1888. Montresor. 19) Вінниця. Лівий беріг р. Десни. Ок. с. Ст. Прилуки. Степовий схил. 5.VIII.1929. Левіна. 20) Киевск. губ. окр. Б. Церкви. Палиева гора. 24.VII.1923. Фомин. 21) Звенигородка, на Київщині. На пісках, часто. 14.VIII.1923. Підоплічка. 22) Скалы у р. Синюхи, с. Терновка, Елисаветгр. у. 10.VI.1907. Васильев-Яковлев.

Л. Л.-С. 23) Полтавщина, ст. Гребінка на Пирятинщині. По полотну залізниці. 19, 23.VII.1914. Дубовик. 24) с. Тamarівка. Пирятинського повіту, на Полтавщині. 7.VII.1923. Дубовик. 25) с. Юнаківка, Сумського пов. на Харківщ., у зрубі. 22.VII.1923. Карлаш. 26) Харьк. губ. Волчанск. у. хут. «Гремячий». На песке, вдоль дороги. 20.VIII.1918. 27) Прилукск. окр. дер. Дегтяры. 19.VII.1927. Порецкий. 28) Сумской окр. Конзавод. Порецкий. 29) Полтава, Лубны. 1849. Нб. Trautvetter.

Д. Л.-С. 30) Екатериносл. губ. 1828. Дашкевич. 31) Донбас. Горлівський р. Близько руд. Чагірі. Схил балки. Узлісся. 17.VII.1932. Олексієнко. 32) Донбас. Макіївський р. с. Мар'ївка. Верхня частина відноги балки Скелястої. 31.VII.1932. Страшко. 33) Донбас. Макіївський р-н, радгосп «Шахтар». Балка біля насипу породи. 27.VI.1932. Олексіїв. 34) Луганськ. Успенський р-н. Кам'янська с/р, с. Паліївка. Перелог під горою Мечеттю. 9.IX.1928. Стребенюва. 35) ст. Ясинувата. Байрачний ліс, в балці Грековій та в балці Високій. 11.VII.1931.

П. З.-Л. С. 36) Екатеринослав. 1828. Дашкевич.

Л. З.-Л. С. 37) Екатериносл. Ново-Московск. у. VI.1895. Алексеєнко. 38) Черномезная Деркульская залежь. VIII.1893. Танфильев. 39) Староб. у. бл. Подгородки. 1923. Милютин. 40) В. Анадольск. л-во. Екатеринослав. губ. 1893. Высоцкий. 41) Сталінська окр. Селідівськ. р-н. Кол. Мемрик. Байрачний лісок. Галява. 9.VII.1928. 42) Пески в Ново-Моск. у. Екатер. губ. Богомазова.

Л. З.-С. 43) Запоріжжя. С. Покровське, того ж р-ну. Толока, схил балки. 21.VII.1928. Олексіїв.

Ниж.-Дон. 44) х. Калача на Дону. 1916.VII. Горшкова. 45) Саратовск. губ. Вольск. «Сутягин Ключ». 11.VIII.1916. М. Попов.

Вол.-Дон. 46) Нижегородск. губ. Печерская. Аверкиев. 47) Княжинск. у. Н.-Новгор. Кустарниковый овраг. VII.1913. Петяев. 48) Павловск. у. Н. Новгор. губ. VII.27. Назаров. 49) Ульяновск. VII.1928. Чернов. 50) Арзамас. Назаров. 51) Окр. Пензы. Коржинский. 52) Курск, Белгород. 19.VII. Поллон. 53) Воронеж, Бучугар. Дубянский. 54) Сергачев. VIII.26. Уранов. 55) Симбирск. Сызрань. 22.VI.1885. Коржинский. 56) р. Ока, Серпухов. 15.VIII.1867. Кауфман. 57) Между с. Волчим и Новошешминском (Казан.губ.), южный склон, часть известковая. 10.VIII.1884. Коржинский.

Завол. 58) Баш. АССР. Мраковский р-н. Ковыльно-разнотравная степь. 29.VII.1934. Кучеровская. 59) Уфимск. губ. Стерлитамакский у. Долина р. Белой, окр. дер. Васильевой. Обрывы древней террасы. Степной склон. 11.VII.1915. Ильин. 60) Уфимск. у. Степь, около дер. Исламчуловой (на р. Белой). 11.VII.1915. Петров. 61) Бугуруслан. Степной склон. VII.1930. Бажанов. 62) Самара. 24.VI.1885. Коржинский.

Вол.-Кам. 63) Бассейн р. Камы. Окр. г. Елабуги. По слабо задернованным склонам оврагов и по полевым межам за р. Елабугой. В изобилии. 20.VIII.1926.

Верх.-Тоб. 64) Оренбург. губ. Троицк. у. Близь пос. Надеждинского. Каменистая степь. 9.VI.1916. Спиридонов.

Крым. 65) сб. Федотова.

№ 1—8, 18—26, 31—35, 41—43 — Герб. Ин-ту Бот. АН УРСР.

№ 9—17, 27—30, 36—40, 44—65 — Герб. БИН'у (Ленінград).

Поширення виду по СРСР: Лісостепові і північні степові райони південного сходу Європ. частини СРСР від Правобережжя Дніпра до Уралу, Крим.

Аг. Geogr.: Ендем.

Цей вид, разом із *C. micranthos* Gmel., у нас досі визначався за *C. maculosa* Lam., а останнім часом, за *C. maculosa* ssp. *rhenana* (Vog.) Gugler. (Фл. Юго-Вост.). Як ми повідомляли раніше *C. maculosa* Lam., є цілком відмінний від наших, західноєвропейський вид, що має густіше павутинясте опушення стебел та листків, світліші і численніші (до 10 з кожного боку) торочки чорних придатків і значно коротший (до 1 мм завд.), чубок сім'янки; східна межа його ареалу проходить через Швецію і західний Тіроль.

C. pseudomaculosa Dobroc. добре також відрізняється надто галузистим стеблом, волотистим розміщенням кошичків, бурою окраскою придатків, бурими сім'янками та коротшим чубком (що ледве досягає 1,5 мм завд.), від *C. rhenana* Vog., що має менш галузисте стебло, щитковидне розміщення кошичків, чорну окраску придатків і чорні сім'янки та довший чубок сім'янки (1,5–2 мм завд.).

Найближче стоїть *C. pseudomaculosa* m. до рослин цього ряду з Північного Кавказу¹, що мають широке, до 7 мм завш. частки пірчасто-дільних листків і трохи менш галузисте стебло, але такі бурі ж придатки і довгі торочки, по 7–8 з кожного боку, як у *C. pseudomaculosa* m. Ця північнокавказька раса потребує більш детального дослідження і, мабуть, виділення в окремий вид, бо її, напевно, неможливо ототожнювати з *C. micranthos* Gmel., як це зроблено у «Флоре Кавказа».

37. *Centaurea micranthos* Gmel.

Дворічна або багаторічна рослина. Стебла прямі, 20–75 см завв., ребристо борозенчасті, від основи або від середини галузисті, разом із листками, шерсткі і помітно павутинясті, до самих кошичків улишені. Листки пірчасто- та двопірчасто-дільні з вузьколінійними, 1–1,5 мм завш., при вершку загостреними частками, блідо-зелені від павутинястого опушення; нижні листки черешкові, середні та верхні сидячі, верхні бувають іноді суцільні, довгасто-ланцетні, коло 2 см завд. Кошички поодинокі на кінцях стебел та численних гілок у волотистому суцвітті; обгортки довгасто-яйцевидні, 10–11 мм завд., коло 7 мм завш., трохи павутинясті; листочки обгортки блідо-зелені, зовнішні яйцевидні, середні довгасто-яйцевидні, з 5 випненими жилками на спинці, при вершку з світло- або темно-бурим, правильно-торочкуватим придатком, гостро-трикутної форми, 1–1,5 мм завд., бокові торочки коло 2 мм завд., по 4–6 з кожного боку; внутрішні листочки обгортки довгасто-ланцетні, з країв плівчасті, при вершку з коротко-торочкуватими або нерівно-зубчастим придатком, овальної або яйцевидної форми, 1–1,5 мм завд. Квітки рожеві, краєві неплідні, 1,5 см завд. Сім'янки чорнуваті, з білими реберцями, коло 3 мм завд.; чубок білий, до 1 мм завд. Цвіте VII–VIII.

¹ Specim. exam.: 1. Кубань. Горностепная растительность при устье Джемагата. 1907. Н. Буш. 2. Кубан. р-н, Горностепная растительность правого берега Уллу-Кама, нижние склоны между устьями. Е. и Н. Буш.

Gmelin, Reise durch Russland, I (1770) 135. — Hayek, Die Cent.-Art Austro—Hung. (1901) 92. — Prodan, *Centaurea Romaniae* (1930) .... — Гроссгейм, Фл. Кавк. IV (1934) 221.

Syn. *Centaurea maculosa* ssp. *micranthos* (Gmel.) Pjijn in Фл. Юго-Вост. VI (1936) 432. — *Centaurea Biebersteinii* De Cand., Prodr. Syst. Veget. VI (1837) 583; — Ledeb., Fl. Ross. II, 1 (1844) 703; *Centaurea maculosa* Boiss., Fl. Orient. III (1875) 647; *Centaurea maculosa* Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 128 — pro parte.

Exsicc.: Herb. Fl. Ross. № 1115 (sub *C. maculosa*). Podpera et Kunovsky, Fl. exs. Reipubl. Bohem. Slov. № 890. Hayek, *Centaur.* ex criticae № 69 (sub *C. maculosa* ssp. *micranthos*).

Наб.: На сухих степах, крейдяних і глинистих відслоненнях південних районів лісо-степу та степу.

Specimina examinata:

П. П. 1) Коростеньщина. Коло с. Сушки. 23.IX. 1927. Підоплічка. 2) Ок. дороги бл. Києва.

3. Л.-С. 3) Ташлык, Херсон. губ. 1871. Черняев. 4) Бессарабия. Бульбека, ст. Дубоссары. 25.VI.1886. Липский. 5) Бессарабия. Кугурлуй, Редени. 27.VI.1887. Липский. 6) Балт. у. Под. губ. 14.VII.1885. Шмальгаузен. 7) Бельськ. In Bessarabia. 11.VII. Nordman. 8) Бессарабия. Бендеры. Липский. 9) Рыбница. Под. губ. Известковые горы. 30.VI.1893. Коржинский.

П. Л.-С. 10) Окр. г. Смелы. Сосновый бор. 1.VII.1916. Ганешин. 11) Elisabethgrad. 6.IX.1873. Lindemann. 12) Александровск, бл. Черкасы. 26.VII.1887. Шмальгаузен. 13) Тальное, Киевск. губ. 1886. Пачоский. 14) с. Яблунівка, Черкаського повіту. Ліс «Репяшне». Піскові схили. 12.VIII.1923. 15) Знаменка. На мелу. 2.VII.1905. Ширяев. 16) Городской сад бл. Елисаветграда. 24.VI.1920. Окснер. 17) Звенигородський повіт на Київщині, між с.с. Ярошівкою та Веселим Кутом. На скелястим схилі.

Л. С.-С. 18) Волчанск. у. 20.VII.1885. Черняев. 19) Харьков. Волчанск. у. в рву. 1907. Ширяев. 20) Харьк. губ. На склонах Китярчина яра у с. Большой Даниловки. 6.VIII.1922. Козлов. 21) Прилуки на Полтавщині. Поле біля яру. Долина. 23.VII. Левенець. 22) Конотоп. окр. На канаві, коло хут. «Степ» в окол. с. Дмитрівки. 10.VII.1924. Мірошніченко. 23) Полтавщина. Хорольський повіт. Хут. Будкова Долина, в садку. 23.VII.1924.

Д. Л.-С. 24) Луганська окр. с. Іванівка. 8.VIII.1928. Підоплічка. 25) Константинівський р-н. Сталінська обл. Схил до балки біля с. Аненково. 6.VII.1940. Білик. 26) Катерин. губ. Бахм. у. бл. ст. Горловки. 1884. Серединский.

П. З.-Л. С. 27) с. Хмілька, Шевченківської окр. Київська обл. Над Яром. 18.VII.1923. Липківська. 28) Вишняково. Елисаветград. 30.VII.1921. Окснер.

Л. З.-Л. С. 29) Мариуполь. Вержбицкий. 30) Карловка. Полтавск. обл. р-н. Константинограда. 26.VII.1884. Монтрезор. 31) Карловка Полтавск. обл. 2.VII.1898. Цингер. 32) Надазов'я. Маріупільська окр. с. Стар. Крим. Грані-

тові відслонення по р. Кальчику. 11.VII.1925. 33) Изюм. хут. Сидоров. Мел. 28.VI.1914. Ширяев. 34) Святогорск, Изюмского р-на. 25.VII.1913. Ширяев. 35) Старобельский у. Песчано-глинистые склоны по оврагу. 19.VI.1902. Контральский. 36) Екатеринос. губ. Лозовск. р-н. Молчановская целина. Степь. 5.XI.29. 37) Старобельск. Балакировка. 14.VII.1904. Кашменский. 38) Староб. у. Киргиз. Степь. Много. 18.VI.1910. Еттинген. 39) Харьк. Старобельск. Склоны меловых гор. Кузнецов. 40) Гордищенская гора по Деркулу. 30.XI.1895. Степанов. 41) Бл. Старобельска. На склонах меловых гор. 1.VIII. 1903. Ширяевская.

Л. З.-С. 42) Запоріжжя. Село Біленьке. Луки над Дніпром біля «Лисої гори». 3.VII.1930. Куксін.

Ниж.-Дон. 43) Батайск на Дону. 22.VI.1889. Пачоский. 44) Ростов на Дону. 22.VII.89. Він же. 45) Саратов. 10.VII.1929. Курсаев. 46) Саратов. Сызрань. 2.VII.1910. Штукенберг. 47) Новочеркасск. 1856. Раво. 47) Rossia. Districtus fluvii Don urbem Nowotscherkassk. Nowopokrowskij. 48) Ростовск. окр. с. Маргаритовка. Степь. Сарандинаки. 49) Сальск. ст. Цымлянская. 23.VII.1927. Иванова.

Вол.-Дон. 50) Вольск. у. Горы Каланчи. 8.VII.1927. Смирнов. 51) Елец, Орловск. губ. по известнякам. 9.VIII.1930. Назаров. 52) Серпухов. На холмах. Він же. 53) Воронеж Павл. у. 27.VI.1891. Танфильев.

Завол. 54) Самарск. окр. Кондауровский массив, по восточному склону. VI.1929. Городкова. 55) Самарск. губ. Бугуруслан. Известково-глинистый склон. 20.VI.1916. Терехов.

Верх.-Тоб. 56) Оренбург. губ. Троицк. у. Поселок Выринский, на паравом поле и ок. дороги. 25.VI.1894. Коржинский. 57) Уральская губ. и у. Меловые горки на полусклоне. 18.VIII.1924. Ларин.

№ 1—7, 12—25, 27—34, 40—42 — Герб. Ин-ту Бот. АН.

№ 8—11, 26, 35, 39, 43—57 — Герб. БИН'у (Ленінград).

Поширення виду по СРСР: Від Бессарабії по південних лісо-степових і степових районах Європ. частини СРСР до Оренбурзьких степів і Зах. Казахстану, Крим, Півн. Кавказ.

Ar. Geogr.: Середня Європа, Балкани, вказані райони СРСР.

Цей широко розповсюджений степовий вид, *C. micranthos* Gmel., цілком відмінний від усіх попередніх видів ряду, меншим розміром кошичків, а відповідно і придатків листочків обгортки, меншою кількістю торочок у них, густішим павутинястим опушенням стебел та листків і найкоротшим чубком сім'янки. У нас зустрічається форма зі скупченими на кінцях стебел та гілок — *f. campestris* Dobrosz. nova. Ця рослина має будову стебел, листків, кошичків та придатків листочків обгортки, як і типова *C. micranthos* Gmel., але кошички в неї скупчені по 3—5 на кінцях потовщених при верхку стебел та гілок, при чому кошички бувають або зовсім сидячі, або на дуже коротеньких, 1—3 мм завд., ніжках (№ 16 та 17, за списком).

2 ряд *ARENARIAE* Klok.38. *Centaurea arenaria* MB.

Рослина дворічна. Стебла поодинокі або в кількості 2—3, прямі, 25—60 см завв., від основи або від середини розгалужені, вгорі по ребрах гостро шерсткі, разом із листками трохи павутинясті. Листки пірчасто- або двопірчасто-дільні з довгасто-ланцетними або вузько-лінійними, цілокраїми, при вершку загостреними, частками, 1—4 мм завш., гостро-шерсткі, вкриті крапчастими ямочками; прикореневі та нижні стеблові листки на б.м. довгих черешках, середні та верхні сидячі; верхкові листки суцільні, вузько-ланцетні, підпирають кошички. Кошички поодинокі, на кінцях стебел та досить коротких гілок; обгортки яйцевидно-конічні, 9—11 мм завд., 6—8 мм завш.; зовнішні листочки обгортки яйцевидні, коло 4 мм завд., з придатком 1—1,5 мм завд., 1,5—1,75 мм завш. середні листочки довгасто-яйцевидні, 7—8 мм завд., 2,5—3 мм завш., на спинці з 5 жилкам, при вершку з широким обернено-яйцевидним придатком, 2—3 мм завд., 2—3,5 мм завш., який закінчується коротеньким вістрям, що міститься в широкій мілкій вирізці; з країв та вгорі придаток дрібнозубчастий, центральна частина його вузько-трикутна, жовтувата, при основі без помітних плямочок; внутрішні листочки вузько-лінійні, 9—11 мм завд., 1—2 мм завш., на спинці з 3 жилками, при вершку з довгасто-еліптичним придатком коло 1 мм завд.; квітки рожеві, краєві неплідні 15—16 мм завд., серединні 12—13 мм завд. Сім'янки 3—3,5 мм завд., чорнуваті, з білими реберцями, чубок 2—3 мм завд. Цвіте VII—VIII.

Marsch. a. Bieberst. in Willdenow Spec. Plant. Ed. IV, 3 (1800) 2278 et Fl. Taur.-Cauc. II (1808) 347. — De Cand., Prodr. Syst. Veget. VI (1837) 581. — Ledeb., Fl. Ross. II, I (1844) 702. — Boiss., Fl. Orient. III (1875) 649. — Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 128 pro parte. — Фл. Юго-Вост. VI (1934) 432 pro parte.

Наб.: Ростає на річкових і суходільних пісках Лісостепу і Степу.

Specimina examinata:

Л. Л.-С. 1) Харьков, Klukwennoje, in arenosis. 9.VIII.1904. Ширяев. 2) Ст. Жихар., С. Д. ж. д. 19.IX.1912. Лавренко. 3) За мельницей Скурид, на песчаном берегу Лопани. 15.VIII.1892. Наливайко. 4) Пески бл. Основы. 9.VII.29. Приходько. 5) Харьк. губ. На песках по берегу р. Уды у с. Безлюдовки. 23.VII.22. Козлов. 6) Окр. Харькова. Покатиловка. 7) На насыпи жел. дороги на ст. Липовая Роща, окр. Харькова. 27.IX.1926. Котов. 8) Харьк. у. Дергачи. В устье балки Глубокой. 26.VII.1917. Лавренко. 9) Харьк. окр. Артемовка. Пески у Гнилого озера. 1.IX.1925. Козлов. 10) Змиевский у. Криничное на Донце. 1861. Ковальський.

Д. Л.-С. 11) Луганська окр. На пісках коло хут. «Болотинного» в долині Дінця. 17.VII.1925. Підоплічка. 12) Луганськ. Окол. хут. Лобачева. Легкі супіски, степовина. 1.VIII.1929. Постригань. 13) Донбасс. Сталинський р-н. В 4 км к северу от ст. Ясиноватой, верховье балки Песковатой, по песчаному склону. 29.VII.1932. Котов.

Л. З.-Л. С. 14) Луганськ. Піски на правому березі р. Деркула (Лівобер. Дінця). 3.VIII.1928. Постригань. 15) Луганськ. Окол. хут. Гречишкіна. Кучугуристі піски. 27.VIII.1929. Постригань. 16) Окр. Изюма. VII.1903. Данкова. 17) Донецкая губ. Луганский окр. Станично-Луганское. 2.VIII.1925. Лавренко. 18) Изюмский у. Савинцы. 26.VIII.1858. Черняев. 19) Купянский у. Кременное. Насип ж. д. 5.VII.1917. Клоков.

Поширення виду по СРСР: Поширена в басейні річок Дону і Дінця, доходить до Середньої Волги в лісостепових і степових районах.

Ар. Geogr.: Ендем.

39. *Centaurea odessana* Prod.

Рослина дворічна. Стебла прямі, 30—70 (100) см завв., рідко поодинокі, частіше їх 3—5 (7), циліндричні й ребристі, при основі доволі товсті (2—5,5 мм у діам.), від основи або середини галузисті, разом із листками біло-павутинясто-повстисті, особливо стебла внизу і листки зісподу. Прикореневі та нижні стеблові листки на б.м. довгих черешках, двічі пірчасто-дільні з вузько-лінійними, при верху, загостреними частками, 1—1,5 мм завш., середні стеблові листки пірчасто-дільні з такими ж вузько-лінійними, загостреними частками, 1,5—4,5 мм завш., верхкові листки суцільні, як і середні, сидячі. Кошички поодинокі на кінцях стебел та доволі довгих гілок, підперті 1—2 верхковими листочками; обгортки довгасто-яйцевидні, 10—12 мм завд., 4,5—6,5 мм завш., павутинясті; зовнішні листочки обгортки яйцевидні, 3—4,5 мм завд., коло 2,5 мм завш., з придатком до 2 мм завд., що має коротеньке, верхкове вістря і 3—4 торочки по боках його; середні листочки довгасто-яйцевидні, 5,5—8 мм завд., 2—3,5 мм завш. з придатком 1,5—2,5 мм завд. і завш., що має коротеньке верхкове вістря і 4—5 (6) правильних торочок з кожного боку його; внутрішні листочки лінійні, 9—10,5 мм завд., 1,5—2 мм завш., з придатком коло 1,5 мм завд.; суцільна частина придатків сірувато-коричнева, торочки світліші від неї і довші за її ширину. Квітки рожеві. Доспілі сім'янки 3—4 мм завд., чорнуваті, з чубком 1—2,5 (3) мм завд. Цвіте VII—IX.

Prodan in Contributions botaniques de Cluj Roumania Tomul I (....).

Наб.: Рoste на приморських пісках по північному узбережжю Чорного та Азовського морів.

Specimina examinata:

Л. З.-Л. С. 1) Днепропетровская обл. Бердянський р-н. Сев. бер. Азовського моря. Коса Обиточная. Дзензик № 1. Песчано-ракушняковая степь. 6.IX.34. Попович. 2) Маріуполь. Білосарайська коса. Літоральні піски. 12.X.1929. Постригань.

П. З. С. 3) Миколаївська обл. Очаківський р-н. Балка Анжигольська. 23.VII.1930. Окснер, Москівець. 4) Лиман Куяльник. 15.VIII. Чернявский. 5) Лиман Хаджи-Бей. 12.IX. Він же.

Л. З. С. 6) Сев. берег Чорного моря. Коса Тендер. Сев. бер. «Білі Кучугури». 11.VII.1926. Левина. 7) Сев. берег Чорного моря, Херсонск. окр. о-в Тендер, недалеко від маяка. 10.VII.1926. Левина. 8) Сев. берег Чорного моря. Херсонск. окр. о-в Долгий. Литоральна солончакова полоса. Ракушняковий хребтик. 13.VII.1926. Левина. 9) Коса Джарилгач. SN профіль через «Колодизь Жавороничі». Пісковий степ. 2.VII.1929.

П. С. 10) о-в Бірючий в Азовському морі. Песчана степь. Бл. южного берега. 6.VII.1927. Левина. 11) Сев. берег Азовського моря, Мелітоп. окр., о-в Бірючий, юго-західна околина (Ракушнякова гряда). 28.VIII.1926. Левина. 12) о-в Бірючий в Азовському морі. Східна частина поблизу моря. Ракушняк. Песок. 25.VIII.1927. Котов.

Поширення виду по СРСР: Приморські піски від Одеси до Маріуполя.

Ar. Geogr.: Ендем.

C. odessana описана Prodan'ом з околиць Одеси і він її порівнював лише із *C. ovina* Pall., що має жовтувато-коричневі або червонувато-коричневі придатки з більш видовженим кінцевим вістрям.

Тільки останнім часом М.В. Клоков вияснив, що: «*C. odessana* Prod., вид властивий приморським піскам півдня України, стоїть надто близько до *C. borysthonica* Gruner і відрізняється морфологічно від останнього густішим повстятим опушенням (різниця, при порівнянні екземплярів в одному стані розвитку добре помітна), звичайно (але не завжди) довшими сім'янками з коротшими чубками їх, відсутністю на придатках, характерних для *C. borysthonica* Gruner, темно-пурпурових цяток».

40. *Centaurea borysthonica* Gruner.

Рослина дворічна. Стебла прямі, 25—120 см завв., поодинокі або в кількості 2—5, від основи або середини розгалужені, внизу круглясті, вгорі ребристо-борозенчасті й по ребрах б.м. шерсткі, на всьому протязі негусто шерстисто-павутинясті. Прикореневі та нижні стеблові листки черешкові, пірчасто- або двопірчасто-дільні з довгастими або довгасто-яйцевидними частками, відтягненими при верхку в коротеньке вістря; середні й верхні листки сидячі, пірчасто-дільні з лінійними, при верхку загостреними, при основі іноді з 1—2 зубцями, частками, а верхкові листки суцільні, лінійні або вузько-лінійні; всі листки шерсткі від коротких та гострих щетинок і густо вкриті крапчастими ямочками. Кошички поодинокі на кінцях стебел та гілок, підперті 1—2, коротшими за обгортки, верхковими листками; обгортки довгасто-яйцевидні, 9—12 мм завд., 5—6 мм завш., трохи павутинясті; зовнішні листочки обгортки яйцевидні, 3—6 мм завд., 2,5—3 мм завш., з придатком, що має коротеньке вістря при верхку та по три коротенькі торочки з кожного боку; середні листочки довгасто-яйцевидні, 6—9 мм завд., коло 3 мм завш., на спинці з (3) 5 випненими при верхку фіолетовими жилками; їх придатки коло 2 мм завд. і 2,5—3,5 мм завш., при верхку з вістрям до 1 мм завд. та з 4—5 паралельними тороч-

ками з кожного боку, при основі придатку залишається доволі широко, дрібно й неправильно-зубчата, плівчата облямівка; центральна тверда частина придатків середніх і зовнішніх листочків обгортки трикутна або яйцевидно-трикутна, жовтувато-бура, при основі з більш або менш виявленими темно пурпуровими плямочками; внутрішні листочки обгортки лінійні або вузько-лінійні, 10—11 мм завд., 1—2,5 мм завш., з 3 помітними жилками на спинці, по краю плівчасті, при верху з дводільним придатком, 1,5—2 мм завд., коло 1 мм завш., у глибокій вирізці якого міститься коротеньке верхкове вістря, обидві лопаті придатку по краю дрібно-зубчасті або з 2—3 коротенькими торочками. Квітки світло-пурпурові, віночки краєвих квіток коло 16 мм завд., серединних — коло 12 мм завд. Сім'янки 2,5—3,5 завд., чорнуваті з білуватими реберцями; чубок дорівнює сім'янці або ледве коротший від неї. Цвіте VI—IX.

Gruner, in Bull. d. Nat. d. Moscou, XLI (1866) 426. — Вісн. Київськ. Бот. Саду. Вип. IX (1927) 74. — Клоков in ...

Syn.: *C. arenaria* auct. fl. ucr. p.p.

Hab.: Рoste на річкових пісках степових і лісостепових р-нів УРСР в басейні р.р. Дніпра і Півд. Буга.

Specimina examinata:

Л. Л.-С. 1) Київська окр. Березанськ. р-н. Околиці с. Бакумовки. 23.VII.1930. Чорноголовко. 2) Полтава — Триби, піски 2 тераси. 3.VIII.26. Іллічевський. 3) Полтавщина, с. Калиберда, песчаные кучугуры левого берега р. Днепра. 9.IX.1931. Котов. 4) Піски р. Ворскли. Краснов. 5) Кременч. окр. Кривой Рудн. Горбовск. р. 17.VII.1928. Зоз.

П. З.-Л. С. 6) с. М. Бурома, Чернобыл. р-н. Шевчен. окр. 11.VIII.1928. Зоз. 7) Екатериносл. губ. бл. Куцеваловки, Верхне-Днепр. у. На песках. 15.IX.1900. Исполатов.

Л. З.-Л. С. 8) Р-н Дніпропетровська. Друга тераса р. Самари, с. Знаменка, Новомоск. р. 19.X.1929. Зоз.

П. З. С. 9) Окресности Николаева, питомник за вокзалом. 21.VII.1940. Доброчаєва. 10) Запоріжжя, с. Розумовка. Піски над Дніпром біля села. 17.VII.1926. Зоз.

Л. З. С. 11) Мелитополь, in steppes subarenosis. 2.VI.1904. Черняев. 12) Одеська обл. Цурюпинск. р-н. Піски в околиці с. Козачі Лагері. 10.IX.1932. Косець. 13) Херсонск. губ. Олександр. р-н. с. Белецковка. Дюнныя пески. 24.VII.1921. Лавренко.

Поширення виду по СРСР: Поширена в степових і лісостепових районах по Дніпру та його допливах, а також на пісках нижньої течії Півд. Буга.

Ar. Geogr.: Ендем УРСР.

Цей вид, що зустрічається в степових і лісостепових районах по Дніпру і його допливах, на сході у басейні р. Дону заміщається близьким видом — *C. arenaria* MB., а на нижній течії Волги росте ще один близький вид *C. wolgensis* DC. non Pjin.

41. *Centaurea savranica* Klok.

Рослина дворічна. Стебла прямі або при основі трохи підведені, 30—60 см завв., поодинокі, нижче або вище середини з нечисленними гілками, від основи ребристо-борозенчасті, вгорі виразно чотирикутні й по ребрах гостро-шерсткі, від основи до верху білуваті від павутинястого опушення. Прикореневі листки до 12 см завд., на досить довгих, 4—6 см завд., черешках, двічі пірчасто-дільні з лінійними або вузько-лінійними при верху загостреними частками; нижні стеблові листки теж двічі пірчасто-дільні, але коротко черешкові, з лінійними вушками при основі черешків; середні листки сидячі, пірчасто-дільні, з вушками при основі, верхкові листки суцільні, 5—10 мм завд.; частки пірчасто-дільних листків довгасто-обернено яйцевидні, довгасті або лінійні, 0,75—4,5 мм завш., при верху з тупуватим трикутним вістрячком; всі листки сіруваті від павутинястого опушення і гостро-шерсткі від коротеньких щетинок на їх поверхні. Кошички поодинокі на кінцях стебел і коротких, 1—3 см завд., гілок або майже сидячі, підперті 1—2 верхковими листочками; обгортки довгасто-яйцевидні, 12—15 мм завд., 5—6 мм завш., характерно двоколірні від темно-пурпурового забарвлення листочків обгортки і їх палевих придатків; зовнішні листочки обгортки яйцевидні; коло 3 мм завд., їх придатки з верхковим вістряем, що перевищує короткі торочки, яких 3—4 з кожного боку; середні листочки з 5 жилками на спинці; довгасто-яйцевидні, 7—10 мм завд., 2,5—3 мм завш., з придатком до 2 мм завд. і 2,75 мм завш., що збігає на край листочків; при верху придаток з коротеньким вістряем, з кожного боку якого розмішуються паралельними дугами, дуже правильні, б.м. щільно притиснені до листочків, 6—8 шерстких торочок; плівчастих вушок нижче низки торочок не залишається; внутрішні листочки обгортки з 3 жилками на спинці, вузько-лінійні, 9—12 мм завд., 0,75—2 мм завш., з дволопатним придатком 1—1,5 мм завд. і завш., у вирізці між лопатями міститься коротеньке верхкове вістря. Квітки рожеві. Сім'янки 2,75—3,5 мм завд., оливково-бурі, з білуватими реберцями. Чубок коротший від сім'янки, 2—2,75 мм завд. Цвіте VIII. Клоков, in ...

Нab.: піски на терасі р. Саврані.

Specimina examinata:

П. Л.-С. 1) Піски на терасі р. Саврані. с. Плужайкове Піщанського р-ну МАРСР. 20.VIII.1934. Білик.

Ar. Geogr.: Ендем.

На своєрідний вигляд волошки пісків р. Саврані ми звернули увагу ще в 1940 році, а останнім часом М.В. Клоков визначив її певне місце в системі ряду піскових волошок. Цей ендемічний вид, що характеризується, передусім, більшим розміром кошичків і відсутністю плівчастих вушок при основі торочкуватого придатку, заступає *C. borysthenica* Gruneg на Савранських пісках і займає проміжне місце між пісковими волошками і *C. Besseriana* DC. з ряду *Ovinae* Klok.

3 ряд *OVINAE* Klok.

42. *Centaurea Bessieriana* DC.

Дворічна рослина. Стебла в кількості 1—3, прямі або частіше висхідні, 20—45 см завв., від основи або середини розгалужені; ребристо-борозенчасті, вгорі чотирикутні і по ребрах гостро-шерсткі, разом із листками трохи павутинясті. Прикореневі листки на досить довгих черешках, двічі пірчasto-дільні з вузько-лінійними або й нитковидними частками, нижчі стеблові листки коротко-черешкові, пірчasto- або двічі пірчasto-дільні, останні листки сидячі, середні — пірчasto-дільні з частками до 2 мм завш., верхкові — суцільні, вузько-лінійні. Кошички поодинокі на кінцях стебел та коротких гілочок, підперті 1—2 верхковими, коротшими за обгортку листками; обгортки яйцевидно-циліндричні, 10—12 мм завд., 5—6 мм завш., трохи павутинясті; зовнішні листочки обгортки яйцевидні, 3—3,5 мм завд., з придатком коло 2 мм завд., що закінчується верхковим вістрям, яке перевищує бокові торочки (останніх до 6 з кожного боку); середні листочки довгасто-яйцевидні, 6—8 мм завд., з 3 мало випненими жилками на спинці, їх придатки 2—2,5 мм завд., закінчуються коротким верхковим вістрям, нижче якого з кожного боку розміщуються по 4—6 правильні торочки, а нижче низки торочок залишаються неправильно-дрібно-зубчасті по краю, плівчасті вушка; торочки й вушка білуваті, а центральна, твердіша частина придатку має трикутну форму, бурувато-жовтувата, при основі по жилках з темно-пурпуровими плямочками; внутрішні листочки обгортки вузько-лінійні або лінійні, до 10 мм завд. і до 2 мм завш., з одною або 3 жилками на спинці, на яких утворюються, при переході в придаток, темно-пурпурові плямочки (цяточка), придаток довгастий, 2—2,5 мм завд., звужений до верхку і закінчується коротеньким вістрям, захованим у неглибокій виймочці між двома лопатями. Квітки світло-пурпурові, віночки краєвих квіток 15—17 мм завд., серединних — 10—12 мм завд. Сім'янки (2,5) 2,75—3,25 мм завд., чубок 2—2,5 мм завд., коротший за сім'янку. Цвіте VI—VIII.

De Candolle, Prodr. Syst. Veget. VI (1837) 585. — Ledeb., Fl. Ross. II, I (1844) 705.

Syn.: *Centaurea arenaria* v. *Bessieriana* Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 129.

Hab.: Рoste на лесових та вапнякових схилах у півд.-зах. районах УРСР.

Specimina examinata:

3. Л.-С. 1) м. Рашков АМСРР. Степові крутосхили. 3.VIII.1934. Білик. 2) Вапнякові схили по р. Ягорлик. с. Артемівка, Окнянського р. АМСРР. 8.VII.1934. Білик. 3) Тирасполь. х. Красная горка, сев. и сев.-вост. склон Комаровской балки. 17.VII.1930. Опперманн. 4) В 4 км к сев.-зап. от ст. Кучургана, против кол. Страсбург. 25.VII.1930. Опперманн.

П. 3. С. 5) По Ингулу, около с. Розановки, на обнажениях гранита. 5.VIII.1927. Котов.

Поширення виду по СРСР: Бессарабський та Західна частина Причорноморського райони Європ. частини СРСР.

Ar. Geogr.: Ендем.

43. *Centaurea Lavrenkoana* Klok.

Дворічна рослина. Стебла в кількості 1—3, прямі, 25—65 см завв., вище або нижче середини розгалужені, вгорі по ребрах гостро-шерсткі, разом із листками доволі густо павутинясті. Прикореневі листки черешкові, 8—14 см завд., двічі пірчасто-дільні, нижні стеблові листки коротко-черешкові, пірчасто- або двічі пірчасто-дільні, останні листки сидячі, пірчасто-дільні, верхкові листки суцільні; частки пірчасто-дільних листків лінійні або вузько лінійні, при вершку загострені, всі листки гостро шерсткі й дрібно-ямчасті. Кошички поодинокі на кінцях стебел і численних, то дуже коротких, 2—5 мм завд., то довших, до 20 мм завд. гілках, підперті, 1—2 лінійними листочками. Обгортки довгасті з конічною основою, 8—11 мм завд., 3—5 мм завш., павутинясті; зовнішні листочки обгортки 2—3,25 мм завд., 1—1,25 мм завш., в верхній своїй частині часто б.м. темно-пурпурові; при вершку з правильно-торочкуватим придатком, центральна суцільна частина якого чорнувата або темно-бура, вузько-трикутна, відтягнена в кінцеве, б.м. відігнуте назовні, вістрячко, бокові торочки трохи світліші, буро-жовтуваті; середні листочки довгасто-яйцевидні або лінійні, 4—7,5 мм завд., 1—2 мм завш., з придатком 1,5—3 мм завд. і завш., що закінчується коротким, ледве відігнутим назовні, верхковим вістрям, нижче якого розміщені правильні довші торочки в числі 4—7 з кожного боку, а нижче їх сидять з кожного боку ще по 2—3 коротші торочки; внутрішні листочки вузько-лінійні або лінійні, 7—10 мм завд., 0,75—1,25 мм завш., з придатком 1,5—2 мм завд., 0,5—1 мм завш., закінченим верхковим вістрям до 1 мм завд.; всі листочки обгортки з 3 жилками. Квітки рожеві. Сім'янки 2,5—3 мм завд., з чубком 1,5—2 мм завд. Цвіте VI—VIII.

Klokov in...

Syn.: *Centaurea ovina* var. *creticola* Czern. in herb. (1848). — *Centaurea Besserianna* Лавренко in «Вісн. Харк. Сільськ. Госп. Інст.», № 8—9 (1927) 46 — pp.

Hab.: Роста на крейдяних, вапнякових і лупакових відслоненнях у південно-східних районах.

Specimina examinata:

Д. Л.-С. 1) Луганськ. Провальський степ. Лупакові схили. 2.IX.1928. Постригань. 2) Луганськ. ст. Колпаково. Уч. цілина. 3.VII.1928. Постригань. 3) Донецкая губ. Артемовская окр. с. Александрово, х. Сомово, бросовые земли. 25.VIII.1925. Лавренко. 4) с. Долгенькое под Изюмом. 27.IX.1820. Черняев. 5) Изюм. Богородичное, мел. 22.VI.1914. Ширяев. 6) Артемовск. окр. Лисич. район. Мелов. обнаж. против с. Подгоровки. 30.VII.1926. Зоз. 7) Луганськ. Цілина Провальського кінзаводу. 16.IV.1927. Лавренко. 8) Луганськ. Провальський степ. Відслонення лупака по схилу балки. 25.VIII.1928. Постригань. 9) Донецкая губ. Луганск. окр. с. Ровеньки. 26.VII.1925. Лавренко. 10) Луганськ. Ровенецький р. Медвежанська с/р, с. Шляхтино, Б. Журавка. Лу-

паковий схил. 30.VIII.1919. Стребеньова. 11) Артем. окр. Славянск. р., с. Богородичное. Правый меловой берег Сев. Донца, Теплинское л-во. 28.VIII.1931. Левина, Резцова.

Л.З.-Л.С. 12) Луганськ. окол. с. Власівки (ст. Изварино), Схили р. Кам'янка. 14.VII.1928. Постригань. 13) Лиманский р-н, у хут. Закатного, по лбу мелового обнажения. 26.VIII.1931. Котов. 14) Славянский р-н., Горы Артема, по меловой осыпи над р. Донцом. 28.VIII.1931. Котов. 15) Мел по правому берегу Донца около Кременной, Купянск. 26.VII.1916. Клоков. 16) Донецкая губ. Таганрогский окр., с. Мало-Кирсановка (на р. Мокр. Еланчик). Обнажения сарматского известняка, по балке. 15.VIII.1923. Лавренко. 17) Донецкая губ. Луганский окр. с. Ребриково. Скелетные почвы (глинистый сланец) по склону долины р. Каменки. 25.VII.1925. Лавренко. 18) Донецкая губ. Таганрогск. округ, окр. с. Латоново, 1—1,5 верст. к S от д. Комаревки. Обнажения сарматского известняка. VII.1925. Лавренко. 19) Святогорск. 18.VI.1848. Черняев. 20) Старобельск. (var. *creticola*) на мелах. 1848. Черняев. 21) Изюмский у. Святые Горы. Меловой сосняк. 21.VII.1916. Котов. 22) Купянский у. Окр. с. Нижней Дуванки. Меловые обнажения по р. Дуванке. 11.X.1922. Клоков. 23) Маяки, Изюмск. р. На мелах. 1.VII.1873. 24) Изюм. Семеновка. Ширяев.

Поширення виду по СРСР: Південний схід Причорноморського і південь Нижньо-Донського районів Флори УРСР.

Ar. Geogr.: Ендем.

Про *C. Lavrenkoana* М.В. Клоков (1945) пише таке: «На цю рослину вперше звернув увагу В.М. Черняев, визначивши її, як особливу відміну — var. *creticola* Czern. (in herb.)» і віднісши до *C. ovina* Pall. (або *C. tenuiflora* DC. в одній етикетці). В радянські часи вивчав її Є.М. Лавренко і, знайшовши низку істотних відмін у неї від *C. ovina* Pall., визначав її за *C. Bessariana* DC. Але останній вид описаний з Поділля, де, як і взагалі на Правобережжі, наша рослина не зустрічається і відрізняється вона від нього не гірше, як від кримської *C. ovina* Pall. зокрема своїми дрібнішими й довгастими кошичками».

4 ряд *CYLINDRACEAE* Hayek.

44. *Centaurea diffusa* Lam.

Дворічна рослина. Стебла прямі або при основі трохи підведені, 15—50 см завв., ребристо-борозенчасті, від основи дуже розгалужені, разом із листками гостро-шерсткі і трохи павутинясті. Прикореневі та нижні стеблові листки черешкові, двічі пірчасто-розсічені на вузько-лінійні, цілокраї, при вершку загострені сегменти, останні листки сидячі; середні стеблові пірчасто-дільні, верхні — суцільні, вузько-ланцетні, 1—3 мм завш. Кошички поодинокі, на кінцях численних, то б.м. довгих (2—3,5 см завд.), то зовсім коротеньких (0,5—1 см завд.), до вершку улиснених, гілок, у розлого-волотистому суцвітті; обгортки довгасто-яйцевидні, 8—10 мм завд., 2,5—5 мм заш., зовнішні та се-

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

128 редні листочки обгортки зелені або жовтуваті на спинці з помітним кілем по середині та з двома бічними жилками; їх придатки збігають на плівчасті краї листочків і являють собою твердий буруватий трикутничок, що має з країв по 4—6 твердих торочки, 1—2 мм завд. і при вершку, довшу за бічні торочки, трохи відігнута назовні, колючку 3—4 мм завд., жовтуватого або червонувато-бурого кольору; внутрішні листочки блідо-зелені, лінійні, з країв плівчасті, при вершку з довгастим, тупим або загостреним, цілокраїм або нерівно-зубчастим, плівчастим придатком. Квітки блідо-рожеві або зовсім білі. Сім'янки 2,5—3 мм завд., буруваті, голі. Чубок з декількох волосків ледве помітний або відсутній. Цвіте VII—VIII.

Lamark., Encyclop. method., V (1783) 675; De Cand., Prodr. Syst. Veget. VI (1873) 586; Ledeb., Fl. Ross. II, I (1844) 706; Boiss., Fl. Orient. III (1875) 650; Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 129; Гроссг., Фл. Кавк. IV (1934) 220; Фл. Юго-Вост. VI (1936) 433.

Syn.: *Centaurea parviflora* Bess., Enum. Plant. (1822) 35, № 1147, non Desf.

Icon.: Hayek, Cent.-Art. Austro—Hung. Taf. VIII, Fig. 7.

Exsicc.: Herb. Fl. Ross. № 421. — Margittai, Fl. Exsicc. Reipubl. Bohem. Sloven. № 637 et Švestka № 889. — Machesetti, Fl. Exc. Austro—Hung. № 234.

Hab.: Південний бур'ян, зустрічається на полях і по відкритих засмічених місцях у степових районах, поширюється на північ по залізницях і шляхах.

Specimina examinata:

П. П. 1) Окр. Києва. По линии ж.д. 19.VII.1931. Гродзинский. 2) Окр. Києва. Пост-Вольнский. 28.VIII.1929. Лазаренко.

З. Л.-С. 3) АМССР. Дубосарський р. с. Кучієри. 15.VIII.1930. Ченцова. 4) Ягорлык., р-н Балты. На склонах. 26.VII.1897. 5) АМСРР. с. Гребеніки, Тираспольського р. Дно балки «Дівка». 20.VII.1935. Білик.

П. Л.-С. 6) Біла Церква на Київщині. Полотно залізниці на Знаменку. 29.VII.1923. Гродзинський. 7) Звенигородка, на Київщині. пісок. 12.IX.1923. Підплічка. 8) Яблунівка Черкаського повіту. Над залізницею. Багато. 16.VII.1923. Зеров. 9) Вінниччина. с. Завалля Монастирського р. коло ставу на схилі. 22.VIII.1932. Кучерява.

Л. Л.-С. 10) Окр. г. Полтавы. По дороге на Киев. Сорное у ж.д. VII.1919. Котов. 11) Переяславский у. ст. Гребенка, у насыпи ж.д. 1919. Котов. 12) Харьк. губ. На склоне полотна Сев. Дон. ж.д., у пригорода Верещаковки. Мало. 28.VIII.1921. Козлов. 13) Харьк. губ. ст. Основа, у ж.д. IX.1918. Ширяев.

Д. Л.-С. 14) Окр. г. Луганска. Александровка. 1921. Прянишников. 15) Окр. ст. Харцызск, по балке Колесникова, вблизи Молочной фермы, склон. 9.VI.1932. Котов. 16) Окр. ст. Макеевки, склон правого берега р. Грузкой, сорное на полях. 5.VIII.1932. Котов. 17) Сталинский р-н. Окр. с. Михайловки, на плато у карьеров, на перелогі. 12.IX.32. Карнаух.

П. 3.-Л. С. 18) Криворізька окр. Під. 8.VII.1930. Рижутін. 19) За г. Кривой Рог. Обнаження железной руды по дороге в Богдановку, по р. Ингульцу. 20.VII.1925. Котов.

Л. 3.-Л. С. 20) Маріуполь. Схил до Азовського моря, над Білосарайською косою. 4.VI.1927. Постригань. 21) Маріуполь. Бердянська коса, літоральні піски. 5.X.1929. Постригань. 22) Маріуполь. Ляпинська коса на Азовському морі. Пісковий степ. 27.IX.1929. Постригань. 23) Павлоградский у. Юрьевка. 10.VII.1868. Черняев. 24) Лозовский окр. ст. Краснопавловка. Ингредиент на Молчановской целине. 4.IX.1924. Котов. 25) Изюм, у дороги. 23.VI.1914. Ширяев. 26) Донецк. обл. окр. ст. Успенской. 12.VII.1923. Лавренко. 27) Таврич. губ. Бердянский у. с. Ново-Спасское. 19.IX.1905. Васильев. 28) Сталінська окр. Бішевський р. хут. Карачуриной. Стерня на полі. 30.VIII.1928.

П. 3.-С. 29) Херсонск. окр. Пристань Михайловка. 7.X.1925. Козлов. 30) Окр. Николаева. Питомник за вокзалом. Около дороги, в леске. 22.VII.1940. Доброчаева. 31) Одесса ex herb. Черняев.

Л. 3.-С. 32) Херсон. Ягорлицький півострів. Рівнина на захід від хут. Пономарьова. Цілина. 24.VII. 33) Держ. Заповідник «Чаплі». Центр великого пода. 29.VII.1925. Шалит. 34) Мелітополь. Асканія Нова. На випасній ділянці. 5.VI.1931. Свістунова. 35) Мелітопольский окр. Новотроицкий р. Северная окраина Сладкого пода. 25.VIII.1928. Левина. 36) Херсонск. окр. с. Большие Копаны. 12.VIII.1925. Прянишников. 37) Асканія Нова. Великий Чапельський під, при дорозі. 25.VIII.1926. Шалит. 38) Арабатская стрелка, сорная выемка. 27.VI.1904.

Поширення виду по СРСР: Середн.-Дніпр., Причорн., Вол.-Дон. (південь), Ниж.-Дон., райони Європ. част. СРСР, Крим, Кавказ.

Ар. Геогр.: Південно-східна Європа, Мал. Азія, занесено в Середню Європу.

В південно-східних районах СРСР (Середня Азія, Казахстан), *C. diffusa* Lam. заміщена близьким видом — *C. squarrosa* Willd., що різниться від нашого більш високим і менш галузистим стеблом, білуватими листочками обгортки і коротшою кінцевою колючкою придатку.

C. diffusa Lam. дуже вільно гібридує з багато-якими видами роду, особливо з рядів — *Maculosae*, *Arenariae*, *Ovinae*. Prodan (1930) нараховує 11 гібридів цього виду, яким дає, навіть, бінарні назви. Багато з наведених Prodan'ом гібридних форм, зустрічається і в нас (далі ми подаємо список цих гібридів).

VIII підрід *SOLSTITIARIA* Hill, pro gen.

1 ряд *SULFUREAE* Hayek.

45. *Centaurea solstitialis* L.

Однорічна (або дворічна) рослина. Стебла прямі, 25—100 см завв., ребристо-борозенчасті, від основи або лише вгорі дуже розгалужені, ширококрилаті, разом з листками сіро-павутинясто-повстисті, до самих кошичків уліснені. Прикореневі та нижні стеблові листки ліровидні, з великою серед-

III. СИСТЕМАТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *CENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР

130 нью, цілокраєю або частіше зубчастою, часткою та дрібнішими бічними частками, до основи звужені в короткий черешок; середні та верхні стеблові листки ланцетно-лінійні, при вершку загострені, цілокраї, інколи віддалено дрібно-зубчасті, з країв гостро-шерсткі, широкою основою збігають на стебла, утворюючи на них крила. Кошички поодинокі на кінцях стебел та численних гілок, підперті 1—2 вузько-ланцетними верхковими листками; обгортки яйцевидно-конусовидні, 15—17 мм завд., 10—13 мм завш.; листочки обгортки зеленувато-жовті, зовнішні яйцевидні, середні довгасто-яйцевидні; при вершку з шкірястими придатками, що несуть 5—7 (9) твердих колючок жовтого або світло-бурого кольору, причому, середня колючка звичайно багато міцніша і довша за бічні (особливо у середніх листочків, де вона до 2,5 мм завд.); внутрішні листочки лінійно-ланцетні, з країв плівчасті, при вершку з шкірястим, колючо-зубчастим або колючо-торочкуватим, придатком, буруватого кольору. Квітки жовті. Сім'янки 2—2,5 мм завд., сплюснені, голі, блискучі, рудуваті; чубок із тонких, білих, зазублених щетинок, 4,5—5 мм завд. Цвіте VII—IX.

Linne, Spec. Plant. Ed. I (1753) 917. — De Cand., Prodr. Syst. Veget. VI (1837) 594; Ledeb., Fl. Ross. II, I (1844) 710. — Reichenb., Fl. Germ. et Helv. (1853) 41. — Boiss., Fl. Orient. III (1875) 685. — Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 121. — Гроссг., Фл. Кавк. IV (1934) 210.

Syn.: *Centaurea Adami* Bess., Enum. Pl. (1822) 35 № 1148 non MB.

Icon.: Reichenb., Icon. Fl. Germ. et Helv. XV, Tab. 64, Fig. 1. — Hayek, Cent-
Art. Austro—Hung., Taf. II, Fig. 3.

Exsicc.: Herb. Fl. Ross. № 1879. — Andronaki, Fl. Cauc. exs. № 224.

Hab.: Росте на степах, але частіше зустрічається, як бур'ян на полях і по шляхах у південних степових районах.

Specimina examinata:

З. Л.-С. 1) АМРСР. Котовський р-н. с. Липецьке, по краю дороги, по-
одинокі. 28.VI.1937. Осадча. 2) Одещина, в 8 км в вост. от ст. Карагач, по
балке Красной, Слободзейская толока, по склону. 8.VIII.1930. Котов. 3) Одес-
щина. В 5 км к вост. от г. Тирасполя, вблизи жел. дор. 30.VI.1930. Котов.
4) Flora Podolie, distr. Balta. 1880. Montresor. 5) Odessa. Ex herb. Lindemann. 6) Із-
маїльська обл. Окол. с. Код-Китай, при дорогах, часто. 31.VIII.1945. Добро-
чаєва, Бачуріна. 7) МАРСР, с. Шибке, Григоропільського р-ну. Степові схили.
26.VII.35. Білик. 8) Окол. Ізмаїла. Степовий схил до канави. 28.VIII.1945. Доб-
рочаєва, Бачуріна.

П. З. С. Одеса. Люстдорф. Схили до моря. 14—15.VII.1925.

Поширення виду по СРСР: Причорн., Середн.-Дніпр., райони Європ. част.
СРСР, Крим, Кавказ, Гірсько-Туркмен. та Паміро-Ал. райони Середньої Азії.

Ар. Geogr.: Південна Європа, Мала Азія. Занесено в Середню Європу.

На Україні зустрічається лише один, вище описаний вид цього ряду — *C. sol-
stitialis* L., що відповідає південноєвропейській і мало-азійській типовій формі

цього виду. Зустрічається він у двох формах — типовій, з довгими колючками і *var. subinermis* Dobrocz. нова, з коротенькими. Останню відміну визначали іноді за *C. Adami* Willd., але останній вид росте в СРСР (і, здається, взагалі) лише в Закавказзі і відрізняється від *C. solstitialis* L. крім коротких колючок ще й іншими ознаками (характером опушення всієї рослини, ширшими крилами на стеблі, посмугованими сім'янками). Reichenbach (1853) і Hayek (1901) вважали *C. Adami* Willd. за особливий вид. В Західній Європі, за їх даними, він трапляється, як занесена рослина. Гроссгейм (1934) теж наводить його, як окремий вид, але не вказує ніякої відміни від *C. solstitialis* L. крім коротших колючок.

СПИСОК

досліджених гібридів р. *Centaurea*

1. *C. amara* L. × *C. pseudophrygia* С.А.М. (або частково × *C. phrygia* L.).

Specimina examinata: 1) Волч. у. Черняев. 2) Луганськ. Провальський степ. Над балко-річкою Проваллям. 9.IX.1928. Постригань. 3) Луганськ. Балка Суха, с. Картушино Ведміжанської с/р Ровенецького р., Луганської округи. 9.VIII.1928. Стребеньова. 4) Сталінська округа. Чистяківський р. Глухівська дача. На взліссі галява. 16.IX.1928. 5) Луганськ. Правий беріг р. Донця, нижче с. Веселої гори. Заплавний ліс. 12.VIII.1928. Постригань. 6) Донбас. Макіївський р-н. Радгосп «Нова Заря». Балка байрачних лісів (криниця з бочкою). 1.VII.1932. Олексіїв. 7) Донбас. Горлівський р-н. ст. Байрак. Переліг. 4.VII.1932. Олексієнко. 8) Стрелецкий Государств. конный завод, по балке Глиняной. Яр. 19.VIII.1930. Котов. 9) «Вишняково» им. Бережных. Целинный склон у ставка. 30.VII.1921. Окснер. 10) м. Луганськ. Пойомні ліски і луки річки Лугань та крейдяні відслонення. 30.VIII.1931. 11) Харьк. губ. и у. На склонах яра у Б. Даниловки, много. 6.VIII.1922. Козлов. 12) Степные склоны (болды по балке Чертовец). Между с.с. Чертовец и Герасимовым, Обертынского р-на. Станиславской обл. 17.VII.1940. Катина. 13) На схід від старої Синяви. Дубове узлісся. 1.VIII.1928. Козлов. 14) Первомайськ. окр. Саврань. Солонці в лісі. 9.IX.1929. Кожевников.

Суп.: *Centaurea jacea* с. *decipiens* Шмальг. et *Centaurea jacea* е. *pratensis* Шмальг. in Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 123-pro parte.

2. *C. arenaria* МВ. × *C. micranthos* Gmel.

Specimina examinata: Петровка, Саратовск. на песках. 9.VIII.

3. *C. arenaria* МВ. × *C. pseudomaculosa* Dobrocz.

Specimina examinata: 1) Пески под Старобельском (на Лимане). 28.VI.1905. Ширяев. 2) Воронежск. у. ст. Масловка. VII.1905. Ширяев. 3) Переяслав, Полтавск. губ. 19.VI.1891. Пачоский.

4. *C. borysthena* Gruner × *C. micranthos* Gmel.

Specimina examinata: Шевченк. окр. с. Кривая Рудня, Горбовск. р-н. Могила при въезде в село со стороны с. Делянка. 18.VIII.1928. Зоз.

5. *C. diffusa* Lam. × *C. arenaria* MB.

Specimina examinata: Окр. г. Харкова. Сорное на насыпи ж.д. Недалеко от ст. Липовая. 13.IX.1924. Котов.

6. *C. diffusa* Lam. × *C. micranthos* Gmel.

Specimina examinata: 1) Донецкая губ. Мариуп. у. с. Греково. Обнажения сарматского известняка. 11.VIII.1923. Лавренко. 2) Поділля. Кам'янецька окр. с. Вербка. На насыпи залізниці, 17.VII.1925. Лавренко. 3) Екатерин. губ. Бахмут. у. бл. ст. Горловки. 1844. Срединский.

7. *C. diffusa* Lam. × *C. margaritacea* Ten. s.l.¹

Specimina examinata: 1) Херсон. губ. На песках выше с. Новогредневки. На левом берегу р. Ингульца. 6.VII.1925. Котов. 2) Николаев, насыпь за вокзалом, близ Керосин. системы. Яната. 3) с. Галицыновка на Бугском лимане. Пески. 21.VII.1936. Гейст. 4) с. Новопокровское в низовьях Буга. Пески. 15.VIII.36. Він же. 5) Николаев. Фалеевка. пески. Пачоский.

Syn.: *Centaurea hypanica* Pacz. in Zap. Kievsk. obshch. Est.-Ispit. X. t. 8 (1889).

8. *C. diffusa* Lam. × *C. Lavrenkoana* Klok.

Specimina examinata: 1) Мариупіль. Каменястий степ над р. Кальчиком. 19.VII.1925. 2) Таганрогська окр. с. Малое Кирсаново (на р. Мокр. Еланчик). Обнажения сарматского известняка по балке. 15.VIII.1923. Лавренко. 3) Артемівська окр. окол. с. Серебрянка. На крейді. 15.VIII.1928. Оксіюк.

9. *C. jacea* L. × *C. pseudophrygia* С.А.М. (або частково × *C. phrygia* L.)

Specimina examinata: 1) Харьк. у. 1 верста к S от Подгородня. Посреди пойменного луга по р. Лопань. 25.VI.1918. Лавренко. 2) Окр. Почеп, Черних. губ. Мглин. у. Шкорбатова. 3) 3,5 км к N от Аннополя. Одногодичная посадка дуба на сером суглинке. 9.VIII.1929. 4) Харьк. у. окр. с.м. Rogozianki. Заросли *Prunus spinosa* L. по восточной опушке леса. 14.VIII.1918. Лавренко. 5) Харьк. у. и окр. Купянск. монаст.; х. Шпаки. Пойменный луг р. Уды, у моста через реку. 29.VI.1918. Лавренко. 6) Глухів. Глухівська окр. та район. Правий високий бер. Клевені. Нижня часть схилю. 1.VII.1928. Левіна. 7) Могилевск. окр. Быховск. район. Д. Язвы. Луг. 2.VIII.1925. К.В. 8) В Полтавск. яру, к 3 от фермы. 14.VII.1895. Наливайко. 9) Чернігівщина. Городнянский р. окол. с. Петрівки. Луки. 30.VI.1932. Левіна. 10) Київська обл. Черняхів. р-н.с. Щербина. 10.VII.1932. Зикеєв. 11) Bohemia orient. Litomuch. In graminosis ad Cnotiny. 15.IX.1904. Swide. 12) Halava «Hacsancso» ad Tarnopol. 26.7.1926. Himachfeld.

Syn.: *Centaurea oxylepsis* Pawl. Rosl. Polsk. (1924) 656. — *Centaurea jacea* s. *decipiens* Шмальг. et *Cenaturea jacea* e. *pratensis* Шмальг. in Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 123. — pro parte.

10. *C. orientalis* L. × *C. diffusa* Lam. (?)

Specimina examinata: Донбас. Горлівський р. 9.VI. 1932. Олексієнко.

¹ Тут об'єднані гібриди різних видів підсекції *Pseudophalolepis* Klok. з *C. diffusa* Lam., для точнішого їх визначення матеріал недостатній.

11. *C. orientalis* L. × *C. salonitana* Vis.

Specimina examinata: Херсонск. губ. Николаев. 1894. Федосеев.

12. *C. orientalis* L. × *C. scabiosa* L.

Specimina examinata: 1) Міщанський яр. Степова. Донбас. 29.VI.1929. Задорожний. 2) Харьков. губ. На склонах у х. Грищенко, мало. 6.VII.1922. Лавренко. 3) Харьк. губ. Склон балки Большая Долина у хут. Рогань. Много, 15.VII.1923. Козлов. 4) Окр. Харькова, степной склон у Журавлевки. 27.VI.1926. Котов. 5) Донецкая губ. Таганрогск. окр. ст. Успенская. Целина Мазаева. 9.VI.1923. Лавренко. 6) Харьк. у. При дороге бл. Чугуевского шляха. 23.VII.1922. Козлов. 7) Окр. Купянска. хут. Подолье. 30.VIII.1922. Лавренко. 8) Харьков. г. Купянск, ст. Кисловка. Кочиневская степь. 9.VIII.1916. Клоков. 9) Донбасс. Сталинский р. Между ст. Ясиноватая и ст. Авдеевка. Остатки целины. 23.VII.1932. Котов. 10) Харьк. у. Дергачи. 16.VII.1920. Лавренко. 11) Борщи, Под. губ. 15.VII.1885. 12) Луганськ. Околиці с. Давидово-Микольського. Поля. 22.VII.1928. Постригань. 13) Донеччина. Гришинський р-н. с. Завидово-Кудашево. Цілина. Липа.

Сyn.: *C. orientalis* b. *rubescens* Шмальг., *C. orientalis* β *calocephala* Шмальг.; *C. scabiosa* c. *apiculata* Шмальг., *C. scabiosa* var. *spinulosa* Шмальг. — Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 126. — *C. rubescens* Bess. ex DC. Prodr. VI (1837) 587. — *C. apiculata* Led. Ind. Hort. Dorp. Suppl. (1824) 3. — *C. spinulosa* Rochel. Pl. Van. Rar. 76. — *C. podolica* Prod., Cent. Roman. (1930).

13. *C. pseudocoriacea* Dobroc. × *C. scabiosa* L.

Specimina examinata: Луганск. окр. ст. Колпаково. Вырубл. лес. 19.VII. 1927. Соколова.

14. *C. rhenana* Bor. × *C. pseudomaculosa* Dobroc.

Specimina examinata: 1) Бел. Церк. с. Чмировка. Песчаный суходол у р. Рось. 7.VII.1908. Васильев.-Як. 2) м. Біла Церква на Київщині. Задерніла дорога в піску. Часто. 20.VII.1923. Гродзинський. 3) Околиці Б. Церкви, ліс «Товста» коло дороги. 7.VIII.1923. Оксіюк.

15. *C. stenolepis* Kern. × *C. jacea* L.

Specimina examinata: Slovakia occid.: Trenč. Teplice; Machňak, in praticulis in silva lucida (*Fagus-Quercus-Carpinus*); ca 300 м. 26.VIII.1932. Podpěra.

Сyn.: *Centaurea Michaeli* Beck., Fl. v. Nider-Osterreich, II (1893) 1261.

16. *C. sumensis* Kalen. × *C. carbonata* Klok.

Specimina examinata: Купянский у. Окр. сл. Гороховатка. 15.V. 1915. Клоков.

17. *C. stereophylla* Bess. × *C. pseudocoriacea* Dobroc.

Specimina examinata: Elisabethgrad. Ex herb. Czenjaewi.

18. *C. stereophylla* Bess. × *C. orientalis* L.

Specimina examinata: Между г. Тирасполем и с. Красногоркой, вблизи с. Суворово. Балка Б. Комаровка, известняки, перелог. 2.VII. 1930. Котов.

РІД 6. *PHALACRACHENA* Pjlin.

In Notulae system. ex herb. Inst. Bot. Ac. Sc. URSS,
VII, 3 (1937) 4.

Краєві квітки в кошичку неплідні, лійковидні, середні трубчасті, двостатеві. Лопаті приймочки спаяні, тупуваті. Сім'янки гладенькі, голі з косим рубчиком. Чубок відсутній. Цвітоложе волосисте. Листочки обгортки з торочкуватими придатками, що збігають на краї листочків. Кореневища повзучі.

Phalacrachena inuloides (Fisch.) Pjlin.

Багаторічна рослина з тонким і довгим повзучим кореневищем. Стебла прямі, 25—55 см завв., прості або з нечисленними пазушними, звичайно, неплідними, гілками, під кошичком дуже потовщене і, густо улиснені, разом із листками шерсткі (особливо стебла в верхній своїй частині і листки з країв), та трохи павутинясті. Листки суцільні, вузько-ланцетні або довгасто-еліптичні; 9—12 см завд., 10—25 мм завш., цілокраї, при вершку загострені, до основи звужені, сидячі. Кошичок один, на кінці стебла (дуже рідко ще 1—2, на кінцях гілок); обгортки кулясті, 10—18 мм у діам.; листочки обгортки шкірясті, зеленуваті, при вершку буруваті або й чорні. Придатки зовнішніх та середніх листочків обгортки правильно-торочкуваті, збігають на краї листочків, їх торочки покручені, світліші від суцільної частини придатку і довші за ширину її, придатки внутрішніх листочків світліші за попередні, суцільні, при вершку загострені, цілокраї або короткоторочкуваті чи зубчасті. Квітки рожеві або пурпурові, краєві неплідні не дуже збільшені. Сім'янки 5,5—6,5 мм завд. голі, блідорудуваті. Чубок відсутній. Цвіте VI—VIII.

Pjlin in Notulae system. ex herb. Inst. Bot. Ac. Sc. URSS, VII, 3 (1937) 4, Ильин in «Флора Юго-Востока», VI (1936) 434.

Syn.: *Centaurea inuloides* Fisch. ex Trautv. in Acta Horti Petrop. VIII, 1 (1887) 493. — Шмальг., Фл. Ср. и Южн. Р. II (1897) 126.

Ison.: Высоцкий in Труды сільсько-госп. Ботаніки том I вип. 2 (1927) 73.

Наб.: Росте на луках, по балках, особливо характерна для подів півдня України.

Specimina examinata:

Д.Л.-С. 1) Луганськ. Правий беріг р. Донця, в окол. с. Миколаївки. Заплавина нижче р. Луганчика. 8.VIII.1928. Постригань.

Л. З.-Л. С. 2) ОВД. Близь Петропавловки, Харьков. губ. Староб. у. 30.V.1902. Ширяев. 3) ОВД. Пойменний луг р. Миуса. Окр. с. Матвеев Курган. 1897. Талиев. 4) Сталінська окр. Амвросіївський р. сл. Білоярівка. Луки в долині Кринки при впадінні Білого Яру. 7.IX.1928. 5) Сталінська окр. Янісольський р. хут. Ялта. Бодуваті луки на півзаплавині р. Вовчої. 4.VII.1928. 6) На сыром каменистом месте при р. Волчьей, Б. Мих. леснич. Александ. у. 29.VII.1865. Графф. 7) Хут. Ялта. Подок.

Луки по р. Вовчий. 4.VII.1928. 8) Донецкая губ. Таганрогский у. Золотая коса (бывшее имение Лаклера). Под «Озырявина». 1.VI.1923. Лавренко и Прошкина.

П. 3. С. 9) Херсонщина. Проти с. Євгенівки, коло залізн. мосту. Цілина. 26.VII.1930. 10) Херсонщина. Між с.с. Білозерка та Козій Мис. Під «Чорна Долина». 29.VI.1930. Куксін. 11) Николаев. Дача Владимировская. Пар между полосами. Редко. Плато 185 м над уровнем моря. 17.VI. 1926. Кожевников.

Л. 3. С. 12) Степов. заповідн. України. «Чаплі» Чапельський под. 20.VII.1925. 13) Аскания Нова. Большой Чапельский под. Центральная часть. Обильно. 29.V.1924. Окснер. 14) Початок Чапельського поду, Асканія Нова, Мелітоп. окр. Багато, крутовинами. 10.VI.1928. Свістунова. 15) Асканія Нова. Окраина большого Чапельского пода. На «Герцогском валу». 26.V.1924. Окснер. 16) Под около Натальевки, местами обильно. 12.VI.1922. Пачоский. 17) Мелітопільська окр. Асканія Нова. Центральна частина Чапельського пода. Багато. 2.VI.1926. Левіна. 18) Мелітопільськ. окр. Нижня частина схила до Агайманського поду. Перелог. 26.VII.1928. 19) Мелітопільська окр. 2 верст. до SW від села Шатовки. Дно поду. Перелог. 28.VII.1929. 20) Мелітопільщина. Агайманський під. 3.VIII.1929. Олексіїв. 21) Запоріжжя. Плавня на захід від ст. Попово. Дуже низьке місце. 17.VIII.1930. Свістунова.

Поширення виду по СРСР: Південно-східні райони Європ. част. СРСР, Півн. Кавказ.

Ar. Geogr.: Ендем.

Ph. inuloides (Fisch.) Pjijn, поширена, переважно, на вологих місцях у південних районах України, зустрічається на заплавах луках деяких південних та південно-східних річок і по берегах лиманів південного сходу, але особливо характерна для подів, де часто зростає великими заростями і підчас цвітіння утворює суцільний рожевий аспект на тлі іншої подової рослинності. Пачоский (1917) про *Ph. inuloides* пише таке: «Интересно отметить, что среди, по-видимому, исключительно подовых (у нас) растений находится одно эндемическое для степей юга России — это *Centaurea inuloides*, найдена мною только около Ивановки, Яковлевки, Роксандровки и Белозерки, Ранненкампом была найдена близ Ново-Павловки — местами обильно, даже между посевами (очевидно по окраине распаханого пода), а Рябковым около Привольного по Ингулу (редко). Лично я видел это растение бл. полуст. Геражено (между Ново-Павловкою и Яквино); последние местонахождения являются наиболее выдвинутыми к северо-западу. Кроме Херсонск. губ. это растение найдено в подах сев. ч. Таврической губ. !!, на лугах по Миусу (Талиев), по глинистым склонам около Ново-черкаска!!, около Сарепты (Беккер!) и в Самарской губ. (в низменной части лимана с подзолистой почвой между Александровым гаем и Петропавловкой — Богдан), чем и ограничивается весь ареал этого своеобразного растения».

М.М. Ільїн у «Флоре Юго-Востока» (1936) наводить цей вид для П.В. — Красноармейск, Г.Х. — Джалманова на шляху в Олександрів Гай-Озинки, Ш.А. — Сталінград, Г. — Чижинські розливи, ур. Атенбек, Чижинська вол. (VI, 434).

Поширення та умови зростання *Ph. inuloides* (Fisch.) Пјін, докладно вивчив С.А. Постригань (1927). Він, наводячи ряд нових місцезнаходжень *Ph. inuloides* на плато, вказує, що ця, в основному, подова рослина, виходить на рівнинні культурні лани через розорювання подів, розширюючи, таким чином, свій ареал в південних та південно-східних степах в ролі бур'яну. Про загальне поширення *Ph. inuloides*, С.А. Постригань пише: «Подовий гірчак — *Centaurea inuloides*, за сучасними даними, в межах східної Європи має три відокремлених ареали свого поширення: I. Нижнедніпрянський — в межах трав'яного степу України ... II. Міусько-Донський, — в межах Азовського трав'яно-лучного степу, по р.р. Міусу та Нижньому Дону (ibid); III. Нижневолзький. Всі три згадані ареали, відмежовуючись між собою переривами ледве в 200—300 кілометрів, лежать у межах Причорноморських та Прикаспійських низинних степів, не виходячи на яскраво виявлені височини. Нижнедніпрянський та Міусько-Донський ареали яскраворозділяються між собою Бердянсько-Маріупільською височиною. В свою чергу Міусько-Донський та Нижневолзький ареали розділяються Приволзькою височиною та Єргенями».

Для Східного Казахстану наводить ще один, близький до *Ph. inuloides* (Fisch.) Пјін, вид — *Ph. calva* (Ledeb.) Пјін, чим і вичерпується список видів цього своєрідного роду.

IV. ДЕЯКІ ВИСНОВКИ ЩОДО ГЕОГРАФІЇ ТА ІСТОРІЇ РОДУ *CENTAUREA* L.

Рід *Centaurea* L. s.l. в цілому можна вважати космополітним родом. Його види поширені в усій Європі, країнах Середзем'я, поміркованій і субтропічній Азії, Північній і тропічній Африці, Австралії, Південній і Північній Америці.

Загальна кількість видів роду досить велика. Так, ще De Candolle (1837) наводить їх для всього світу 236, а пізніші підрахунки значно збільшили це число — Engler і Prantl (1897) наводять 470 видів, Engler і Gilg (1919) — 500 видів. Найбільшу кількість видів і різноманітність форм у роді *Centaurea* L. ми знаходимо в країнах Середзем'я. Приміром, Boisser (1875) для Східного Середзем'я наводить 182 види, Rouy і Foucaud (1905) для Франції — 21 вид (у дуже широкому розумінні), 36 підвидів і 114 різновидностей; Briquet (1902) для Приморських Альп — 20 видів і 50 різновидностей, Bubani (1900) для флори Піренеїв — 26 збірних видів; Halacsy (1902) для флори Греції наводить 66 видів і безліч гібридних форм, Nyarady (1939) для флори Турції — 16 збірних видів, Prodan (1930) для флори Румунії — 71 вид і 158 гібридів з бінарними назвами, Javorcka (1925) для флори Угорщини — 57 видів і 74 гібриди з бінарними назвами, Hauek (1901) для флори Австро-Угорщини — 79 видів і 24 гібриди з бінарними назвами, Domin для флори Чехословачії — 17 збірних видів, Negi для флори Середньої Європи — 21 вид і 24 підвиди.

Така численність видів різко зменшується в напрямі Сходу і, особливо, Півночі. Коли, наприклад, Парс для Північного Ірану — країни, що безпосередньо пов'язана з Малою Азією і Кавказом, наводить 27 видів волошок і серед них багато середземних мезофітів, то Hooker (...) для флори Індії наводить лише 6 видів, переважно, ксерофітних; Комаров (1907) для флори Маньчжурії констатує лише 1 вид — *Centaurea monanthos* Georgi, що відповідає *Rhaponticum uniflorum* DC. Таку ж незначну кількість видів, але в основному мезофітів, ми знаходимо у флорах Північних країн. Ventham

IV. ДЕЯКІ ВИСНОВКИ ЩОДО ГЕОГРАФІЇ ТА ІСТОРІЇ РОДУ *CENTAUREA* L.

138 (1878) і Bonnier (1925) для Англії наводять 7 видів волошок, Schübeler (...) для флори Норвегії — 6 видів, з яких лише 3 дикорослі. Для Атлантичної північно-американської флори Wood (1879) наводить 6 видів цього роду, серед них 4 занесені з Європи¹.

Таку ж закономірність зменшення кількості видів *Centaurea* в напрямі з Південного заходу на Схід і на Північ легко простежити і на території Радянського Союзу.

Ті дані по окремих ботаніко-географічних районах, які є в нашому розпорядженні свідчать про те, що північні та східні райони СРСР бідні волошками і, навпаки, велика різноманітність їх спостерігається в південно-західних районах Європейської частини СРСР, а також, особливо, на Кавказі.

Свого часу Ледебур (1844) наводив для флори Росії 61 вид волошок (включаючи *Chartolepis* Cass.). Обсяг виду Ледебур розумів іноді надто широко і наведене їм число, звичайно, не дає уяви про дійсний склад видів цього роду в СРСР (орієнтовано до 150 видів).

В наші часи Гроссгейм (1934) лише для Кавказу наводить 60 видів, а ми для України наводимо 45 видів волошок. Федченко і Флеров (1910) для Європейської Росії наводять 38 видів роду *Centaurea* L., а для Криму 25 (за нашими даними їх коло 30) видів; Маєвський (1940) для Середньої смуги Європейської частини СРСР наводить 24 види, Ільїн (1936) для флори південного сходу Європейської частини СРСР — 15 видів, Павлов (1938) для флори Центрального Казахстану — 16 видів. Для всієї Середньої Азії Федченко (1915) наводив 27 видів роду *Centaurea* L. і 11 видів з близьких до нього родів, але ці його дані, звичайно, вже застаріли. Комаров і Клобукова-Алісова (1932) для Далекого Сходу наводять лише 2 види і один із них, *C. monanthos* Georgi, як ми вказували раніше, є синонім *Rhaponticum uniflorum* DC., а другий — *C. cyanus* L. є новітнього походження бур'ян у засівах. Така ж незначна кількість видів наводиться і для північних районів нашої країни. Так, Ruprecht (1860) для околиць Ленінграда наводить 4 види, Перфільєв для флори Північного краю — 4 види.

Велика кількість видів і різноманітність груп волошок у країнах сучасного Середзем'я і прилеглих до нього областях, дає підстави прийти до висновку, що *Centaurea* в цілому є древньосередземним родом. Це стверджується ще й тим, що в країнах сучасного Середзем'я є цілі групи волошок із великою кількістю видів, які зустрічаються лише там і відсутні не тільки в північних і східних країнах, де взагалі волошок мало, а навіть на Кавказі і в Гірській Азії, де відносно велика різноманітність видів цього роду. Як приклад таких виключних середземноморців, можна назвати всю секцію *Ammocyanus* Boiss., групи *Pannosae* Boiss., *Ramosissimae* Boiss. і *Dumulosae* Boiss. Із секції *Acrolophus* Cass., більшість видів групи *Euacrocentrae* Boiss., велику групу *Cynaroidae* Boiss. і інші.

¹ Rydberg для флори прерій Цент. част. Півн. Америки наводить 1 вид — *C. americana* Nutt. (секц. *Plectocephalus* D. Don.)

Первісні корені роду *Centaurea* L. s.l. треба, мабуть, шукати в гондванській флорі, бо, в кожному разі, ні з древньою ангаридською, ні з тропічною флорами він нічого спільного не має. Окремі види роду (в широкому розумінні) відомі з Південної Америки та з Австралії. На острові Хуан-Фернандес зустрічається дуже цікавий деревовидний представник триби *Centaurineae* Cass., який дістав назву *Centaurodendron* .... (Вульф, 1944). Його кошики дуже нагадують кошички наших звичайних волошок підроду *Jacea* Juss. і він, можливо, справді близький до вимерлих вихідних типів роду і всієї триби.

Ми вважаємо за найбільш анцестральний тип роду, підрид *Jacea* Juss. і саме його секцію *Eujacea* Hayek, що має найпростіший, не деференційований придатак листочка обгортки, короткий чубок сім'янки, суцільні стеблові листки і є б. м. мезофільною групою.

Нижче ми розглядаємо взаємозв'язки між окремими групами роду.

Підрид *Centaurium* Cass., докладно вивчений у флорі СРСР М.М. Ільїним (1937), розпадається на дві географічні групи — Середземноморську і Середньоазіатську. Наші українські види належать до другої групи. Вона складається з 10 видів, з яких вісім поширені в Середній Азії і два — *C. ruthenica* Lam. і *C. Taliewi* Kleop. з Середньої Азії, через південний схід Європейської частини СРСР досягли України, а *C. ruthenica* Lam. дійшла до Румунії і Семиграддя. Середземноморських видів багато більше і вони різноманітніші.

Підрид *Centaurium* Cass., очевидно, має власне середземне походження. Він належить, на думку систематиків, до філогенетично найстаріших груп збірного роду *Centaurea* L. (Hegi, VI, 2, 939; Hayek, 1927). Безпосередніх зв'язків з іншими групами роду не виявляє. Його походження пов'язане з гірськими системами Древнього Середзем'я і, мабуть, саме з його західною частиною. В той же час тип *Centaurii* не можна вважати дуже архаїчним, хоча б за характером його придатків, які дуже далеко вже відійшли від первісної листовидної форми, а в низки видів, у тому числі і з нашої *C. ruthenica* Lam., у зовнішніх і середніх листочків обгортки редукувались.

Підрид *Phalolepis* Cass. теж має власне — середземне походження і філогенетично являє собою, на наш погляд, ранню гілку від спільного з *Jacea* і *Centaurium* кореня. Еволюція окремих груп цього підроду пішла в двох напрямках. Перша група середземноморців — *Euphalolepis* Dobroc., що має представників у Криму і на Кавказі, розвивалася в напрямі диференціації придатку листочка обгортки на тверду, зовсім непрозору центральну частину і тонко плівчасту, цілком прозору краєву. Види секції *Euphalolepis* мають короткі, до 1 мм завд., чубки сімянок. До цього типу лише трохи наближається наш гранітний ендем *C. pseudoleucolepis* Kleop. (ряду *Pseudoalbae* Dobroc.).

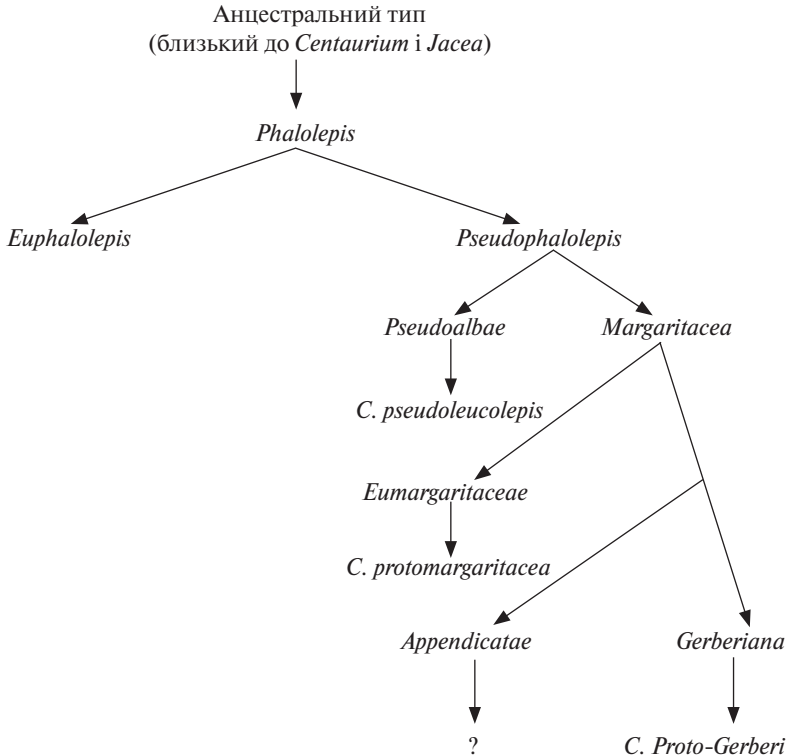
Друга група — *Pseudophalolepis* Klok. з довгими чубками сімянок, до якої належать усі наші види, має б.м. однорідні, пергаментовидні або плівчасті придатки, але вони ніколи не бувають такі тонкі і прозорі, як придатак *Euphalolepis* з країв.

IV. ДЕЯКІ ВИСНОВКИ ЩОДО ГЕОГРАФІЇ ТА ІСТОРІЇ
РОДУ CENTAUREA L.

140

Тому трудно собі уявити, щоб тип *Pseudophalolepis* виник безпосередньо з сучасних *Euphalolepis* (типу *C. albae*), як виводить в своїй роботі М.В. Клоков (1936). Мабуть, ці обидва типи виникли в Древньому Середзем'ї з якогось одного спільного кореня і розвивалися паралельно, що можна проілюструвати такою філогенетичною схемою, доведеною до рядів і їх ініціальних видів (змінена, згідно наведеним вище міркуванням, схема М.В. Клокова, 1936).

На думку, Є.М. Лавренка (1936, 1938, 1940), всі наші види секції *Pseudophalolepis* Клок. є надто молодими, голоценовими, філогенетичними утворами, східно-середземноморського походження. Але, як ми бачили, вони не мають вихідних типів у сучасній середземноморській флорі.

Тільки останні видові ланки філогенетичної гілки секції можна вважати за молоді, але, мабуть, не голоценові, а плейстоценові (Попов, 1946¹). Ряди і секції в цілому, очевидно, набагато старші.

¹ Про ендемізм української флори і саме неопонтичний, за нашою термінологією, М.Г. Попов у спільній з В.Г. Хржановським статті, присвяченій цьому питанню, пише: «Этот эндемизм нам кажется по возрасту, главным образом плейстоценовым, по географии приуроченным главным образом к югу Украины, к ее дистально-перегляциальным частям, по генезису – древнесредиземноморским, ксерофильным».

Таким чином, ми тут маємо систематичну групу високої таксономічної вартості (секція, складена з чотирьох рядів), ендемічну для Понтичної провінції.

Такі групи, ендемічні або автохтонні для Понтичної провінції з древньосередземним корінням, але без тісних зв'язків у сучасній середземноморській флорі, М.В. Клоков називає древньопонтичними (ще не надруковані статті, доповіді), а ми для них застосували термін «палеопонтичні», протиставляючи древнім палеопонтичним типам неопонтичні, молоді, що мають безпосередні зв'язки в сучасній середземноморській флорі. Неопонтичні види в цій групі виникли в наслідок розвитку вихідних палеопонтичних типів і є автохтонними понтичними утворами. Наявність їх свідчить про безперервний філогенетичний розвиток групи на території північно-чорноморського узбережжя принаймні, з часів пліоцену.

Підрид *Jacea* Juss. — західнопалеарктичний підрид, власне — середземного, а можливо середземно-гондванського походження. Він складається з двох секцій — *Eujacea* Hayek і *Lepteranthus* DC. Перша тяжіє до мезофільних умов, пов'язана, в основному, з лучними фітоценозами і має прості, нерозчленовані придатки листочків обгортки, що примушує вважати першу секцію за примітивнішу по відношенню до другої секції підроду — *Lepteranthus* DC. Остання пов'язана з гірсько-лісовими і низинно-лісовими фітоценозами, має модернізовані придатки листочків обгортки і вважається більш прогресивним типом, похідним від першого.

Українські види секції *Lepteranthus* DC. історично і географічно пов'язані з горами Європи, в першу чергу, з Карпатами і Балканами (*C. phrygia* L., *C. stenolepis* Kern., *C. nigriceps* Dobroc.), а з другого боку з Кавказом (*C. pseudophrygia* SAM. і *C. salicifolia* MB.).

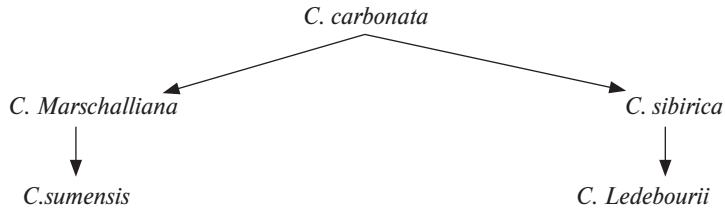
Ряд *Trichocephaleae* Hayek є, на нашу думку, бокова ксерофітизована гілка від ряду *Phrygiae* Hayek, що виникла в наслідок пристосування її вихідного лісового типу до степових умов.

Підрид *Heterolophus* Cass. географічно є понтично-західносибірським, а генетично являє собою, на наш погляд, палеопонтичний елемент. Відсутність видів цього підроду у флорах Середзем'я і Європи примушує вважати, що цей тип є похідним від якогось древнього типу *Jacineae* Cass. і, що видотворення в межах підроду відбувалося в області Понтики і Західного Сибіру, де виник і розгорнувся, здається, єдиний ряд підроду — *Sibiricae* Klok.

Древнішим типом ряду *Sibiricae* Klok., мабуть, є східно-понтичний вид — *C. carbonata* Klok., рослина середнього розміру, з досить великими, майже округлими придатками листочків обгортки і полеглими стеблами. З цього типу виникла *C. sibirica* L., рослина більшого розміру з підведеними, але теж аксиллярними стеблами та ще з більшими придатками листочків обгортки (збільшення могло виникнути в наслідок поліплоїдії, але також через пристосування до більш мезофітних умов існування). Вона поширилась на схід (південний Сибір), де дала бокову гілку — *C. Ledebourii* (Korsh.) Klok., що являє собою приблизний аналог *C. sumensis* Kalen.

В межах понтичної області еволюція пішла в напрямі редукції придатків обгортки. Два похідних від *C. carbonata* Klok. види — *C. Marschalliana* Spreng. і *C. sumensis* Kalen., як і *C. Ledebourii* (Korsh.) Klok. є новоутворами на палеопонтичній основі. Філогенію цієї групи ми уявляємо собі в вигляді такої схеми:

Boisser (1875) до спільної з *C. Marschalliana* Spreng., групи *Psephelloideae* Boiss. зараховує ще два передньоазіатські гірські види: *C. pyrrohoblephara* Boiss. і *C. karduchorum* Boiss., які втім треба, мабуть, перенести до роду *Psephellus* Cass. Останній рід дуже близький до підроду *Heterolophus* Cass. і, можливо, пов'язується з вихідними типами *Jaceinearum* через нього. Основні ознаки, що відрізняють рід *Psephellus* Cass. від підроду *Heterolophus* Cass. і взагалі *Centaurea* s.l. стосуються будови чубка, який у першого є спрощений (складається з однакових щетинок) і легко опадає. Ці ознаки, безперечно, є вторинними. *Heterolophus* Cass., взагалі, в усіх відношеннях посідає проміжне місце між *Jacea* Juss. і *Psephellus* Cass.: *Jacea* — *Heterolophus* — *Psephellus*.

Підрид *Cyanus* Juss. має власне — середземне походження і є середземно-гірськoeвропейсько-кавказьким географічним елементом. Українські багаторічні види рядів *Eumontanae* Dobroc. (*C. mollis* W.K.) і *Strictae* Dobroc. (*C. stricta* W.K. і *C. ternopoliensis* Dobroc.) географічно і генетично пов'язані з гірськими системами Середньої Європи, ряд *Alatae* Dobroc. (*C. tanaitica* Klok.) пов'язаний з Кавказом.

Всі багаторічні види підроду ми об'єднуємо в окрему секцію *Protocyanus* Dobroc. і вважаємо, що вона виникла в горах Древнього Середзем'я, а в дальшому розвитку дала велику кількість похідних високогірських видів в альпійській і субальпійській смузі гір Середньої і Південної Європи, Передньої Азії та Кавказу. Низькогірські види секції, на наш погляд, ближчі до вихідних типів секції, а низинні степові види безпосередньо з ними пов'язані. На Україні види секції з'являються з одного боку, на крайньому заході (Прикарпаття, Волинь, Поділля), а з іншого, після великої перерви, на крайньому сході.

Секція *Eucyanus* (Hayek) emend. Dobroc., складена з однорічних видів, є похідною від першої. Вона представлена в українській флорі лише одним сегетальним видом — *C. cyanus* L.

Підрид *Lopholoma* Cass. теж має власне — середземне походження. Його види поширені по всій західній палеарктиці в гірських і плакорних лісах, а також на степах.

Українські види ряду *Scabiosaeformes* Dobroc. генетично пов'язані з гірськими альпо-карпатськими видами — *C. Kotschyana* Heuff. і *C. alpestris* Heg. Ближче всього до них стоїть *C. scabiosa* L., що має досить широкі та довго-торочкуваті придатки листочків обгортки і поширена по лісах усієї Євросибірської лісостепової області. Інші наші види ми розглядаємо, як похідні від типу *C. scabiosa* L. Виникли вони в зв'язку з виходом останньої на степи. В наслідок поступової ксерофітизації виникли степовий вид — *C. pseudocoriacea* Dobroc. і південно-степовий та півпустельний — *C. adpressa* Led.: *C. scabiosa* → *C. pseudocoriacea* → *C. adpressa*. Цей ряд характеризується з морфологічного боку поступовою редукцією придатків, що майже зовсім зникають у *C. adpressa* Led. Трохи осторонь од нього стоїть *C. stereophylla* Bess., теж більш ксерофітна раса, рівняючи до *C. scabiosa* L. Вона, можливо, має гібридогенне походження і, в кожному разі, потребує дальшого вичення.

Ряд *Scabiosaeformes* Dobroc., до якого ми зараховуємо, всупереч думці Науек'а (1901), також *C. Kotschyana* Heuff. і *C. atropurpurea* Willd., має середньоєвропейсько-гірське походження з більш віддаленими середземноморськими коренями.

Ряди *Orientalis* Науек і *Collinae* Науек мають східносередземноморське походження. Кожен із цих рядів представлений на Україні лише одним видом. До першого належить паннонсько-понтичний — *C. orientalis* L., а до другого східносередземноморський — *C. salonitana* Vis.

Підрид *Acrolophus* Cass. Об'єднує велику кількість дворічних і однорічних, б. м. ксерофітних видів роду з дрібними кошичками, поширених у середземноморських і субсередземноморських країнах. Цілі секції цього підроду властиві виключно Середзем'ю і лише незначна кількість видів заходить в Євросибірську лісостепову і Євразійську степову області.

Для Української флори особливо характерний ендемічний понтично-західноказахстанський ряд *Arenariae* Klok., в якому за вихідний тип можна вважати західно-понтичний вид *C. savranica* Klok. За найстаріший у нашій флорі ряд підроду ми вважаємо ряд *Maculosae* Науек. Ми його схильні безпосередньо пов'язувати з рядом *Scabiosaeformes* Dobroc. підроду *Lopholoma* Cass. і розглядати, як похідну від останнього ксерофітизовану галузку. Ряд *Ovinae* Klok. не зовсім ясний щодо свого генезису, але, можливо, є похідним від *Maculosae* Науек, як і ряд *Arenariae* Klok. Всі ці ряди багаті на б.м. вузько-поширені ендемічні види.

Ряд *Cylindraceae* Науек представлений у нас лише одним східносередземноморським бур'яновим видом *C. diffusa* Lam.

Підрид *Solstitiaria* Hill. — східносередземноморський географічний елемент.

Генетично з іншими нашими типами роду не пов'язаний, в Українській флорі, є, очевидно, недавнім мігрантом.

Останні близькі до *Centaurea* L., роди, які ми згадуємо в своїй роботі — *Rhaponticum* DC., *Chartolepis* Cass., *Acroptilon* Cass. і *Phaeopappus* Boiss. є, в основному, середземноморці. В нашій флорі кожен із них представлений лише одним видом.

IV. ДЕЯКІ ВИСНОВКИ ЩОДО ГЕОГРАФІЇ ТА ІСТОРІЇ
РОДУ *CENTAUREA* L.

144

Рід *Phalacrachena* Пјін складається лише з двох близьких видів: *Ph. inuloides* (Fisch.) Пјін, поширений на півдні Європейської частини СРСР і *Ph. calva* (Ledeb.) Пјін, поширений в східному Казахстані. Морфологічно вони наближаються до підроду *Jacea* Juss. і, мабуть, філогенетично пов'язані з ним.

Еколого-географічні та флорогенетичні відомості про всі українські види роду *Centaurea* L. та близьких до нього родів, розглянуті в роботі, ми зводимо в наведеній нижче таблиці.

Таблиця географічних і флоро генетичних елементів українських волошок *

Назва рослин	Екологія	Географічний елемент	Флорогенетичний елемент
I Рід <i>Rhanoponticum</i> DC.	—	Середземноморсько-центрально-євразійський	Власне-середземний
<i>Rhanoponticum salinum</i> (Spreng.) Less.	Засолені луки, вологі солончакові місця	Центрально-євразійський	Так само
II Рід <i>Chartolepis</i> Cass.	—	Центрально-євразійсько-іранський	» »
<i>Ch. intermedia</i>	Солончакові луки	Так само	Власне-середземний (іранський)
III Рід <i>Acroptilon</i> Cass.	—	» »	Власне-середземний
<i>A. picris</i> (Pall.) C.A.M.	Солончакові луки, степи	» »	Власне-середземний (іранський)
IV Рід <i>Phaeorappus</i> Boiss.	—	Східносередземноморський (в широкому розумінні)	Власне-середземний
<i>Ph. trinervius</i> (Seph.) Boiss.	Степи, піски	Паннонсько-понтійський	Східносередземний (таврійський)
V Рід <i>Centaurea</i> L.	—	Космополіт (зустрічається на всіх континентах, але переважно в Середзем'ї)	Гондвано-середземний
1 Підрід <i>Centaurium</i> Cass.	—	Середземноморсько-центральноєвразійсько-іранський	Власне-середземний
I Ряд <i>Ruthenicae</i> Dobroc.	—	Паннонсько-центрально-євразійський	Середньоазійський
<i>C. ruthenica</i> Lam.	Степи, відслонення	Паннонсько-центрально-євразійський	Середньоазійський
<i>C. Taliewi</i> Kleop.	Сухі степи, відслонення	Східнопонтійсько-казахстанський	Казахстанський
2 Підрід <i>Phalolepis</i> Cass.	—	Середземноморсько-понтійський	Власне-середземний

Назва рослин	Екологія	Географічний елемент	Флорогенетичний елемент
1 Секц. <i>Pseudophalolepis</i> Klok.	—	Понтично-західноказахстанський	Палеопонтичний
1 ряд <i>Pseudoalbae</i> Dobroc.	—	Східнопонтичний (меотійський)	»
<i>C. pseudoleucolepis</i> Kleop.	Гранітні відслонення	Так само	»
2 ряд <i>Eumargaritaceae</i> Klok.	—	Західнопонтичний (Гіпаніський)	»
<i>C. margaritacea</i> Ten.	Піски	Західнопонтичний (піски правого берега р. Буга)	Неопонтичний
<i>C. margarita alba</i> Klok.	»	Так само	»
<i>C. proto-margaritacea</i> Klok.	»	Західнопонтичний (піски Бугівського лиману)	Палеопонтичний
3 ряд <i>Appendicatae</i> Klok.	—	Понтичний	»
<i>C. appendicata</i> Klok.	Піски	Західнопонтичний (правий беріг Дніпра)	Неопонтичний
<i>C. Konkae</i> Klok.	»	Східнопонтичний (лівий беріг Дніпра)	»
4 ряд <i>Gerberianae</i> Klok.	—	Понтично-західноказахстанський	Палеопонтичний
<i>C. donetzica</i> Klok.	Піски	Східнопонтичний (танаїський — піски в басейні р. Півд. Дінця)	Неопонтичний
<i>C. proto-Gerberi</i> Klok.	Відкриті, не боріві піски	Східнопонтичний (танаїський — піски Нижнього Дінця)	Палеопонтичний
<i>Centaurea breviceps</i> Iljin	Піски	Східнопонтичний (бористенський — піски Нижнього Дніпра)	Неопонтичний
<i>C. Paczoskyi</i> Kotov	»	Західнопонтичний (бористенський — піски р. Інгульця)	»
3 підрид <i>Jacea</i> Juss.	—	Західнопалеарктичний	Власне-середземний (Гондвано-середземний)
I секц. <i>Eujacea</i> Hayek.	—	»	Власне-середземний
1 ряд <i>Vulgares</i> Hayek.	—	»	Так само

Назва рослин	Екологія	Географічний елемент	Флорогенетичний елемент
<i>C. Jacea</i> L.	Лісові галявини, луки, лучні степи	Західнопалеарктичний	Власне-середземний
<i>C. amara</i> L.	Луки, чагарники, узлісся	Понтично-середземноморський	Так само
II секц. <i>Lepteranthus</i> DC.	—	Західнопалеарктичний	Гірськосередземний
I ряд <i>Phrygia</i> Hayek	—	Так само	Гірськоєвропейський
<i>C. phrygia</i> L.	Ліси, лісові луки	» »	Так само
<i>C. pseudophrygia</i> С.А.М.	Ліси, бори, луки	Центральноевразійський	Кавказький
<i>C. stenolepis</i> Kern.	Листяні ліси, узлісся	Карпатсько-балкансько-західнопонтичний	Балканський
<i>C. salicifolia</i> М.В.	Узлісся, степові луки	Східнопонтично-кавказький	Кавказький
<i>C. nigriceps</i> Dobrocz.	Ліси	Карпатсько-балканський (прикарпатський)	Карпатський
2 ряд <i>Trichocephale</i> Hayek	—	Паннонсько-понтичний	Неопонтичний
<i>C. trichocephala</i> МВ.	Степи, сухі луки	Понтичний (південно-понтичний)	»
4 підрід <i>Heterolophus</i> Cass.	—	Понтично-західносибірський	Палеопонтичний
I ряд <i>Sibiricae</i> Klok.	—	Так само	»
<i>C. carbonata</i> Klok.	Крейдяні і вапнякові відслонення	Східнопонтично-західноказахстанський	Палеопонтичний
<i>C. Marschalliana</i> Spreng.	Вапнякові відслонення	Понтичний (південно-понтичний)	Неопонтичний
<i>C. sumensis</i> Kalen.	Борові піски, степові і каменисті схили	Понтичний (північнопонтичний)	»
5 підрід <i>Cyanus</i> Juss.	—	Гірсько-європейський-середземноморсько-передньоазійський	Власне-середземний
I секц. <i>Eucyanus</i> Hayek.	—	Середземноморський	Так само
I ряд <i>Segetales</i> Hayek.	—	Східносередземноморський	» »
<i>C. cyanus</i> L.	Бур'ян у засівах	Космополіт — середземноморського походження	» »

IV. ДЕЯКІ ВИСНОВКИ ЩОДО ГЕОГРАФІЇ ТА ІСТОРІЇ
РОДУ CENTAUREA L.

Продовження таблиці 147

Назва рослин	Екологія	Географічний елемент	Флорогенетичний елемент
II секц. <i>Protocyaneus</i> Dobroc. z.	—	Гірськоєвропейсько-пє-редньо-азіатський	Гірськоєвропейський
1 ряд <i>Eumontanae</i> Dobroc. z.	—	Гірськоєвропейський	Гірськоєвропейський
<i>C. mollis</i> W.K.	Ліси	Карпатсько-балканський (дакійський)	Так само
2 ряд <i>Strictae</i> Dobroc. z.	—	Карпатсько-балканський	» »
<i>C. stricta</i> W.K.	Ліси, узлісся	Карпатсько-балканський (дакійсько-західно-понтичний)	» »
<i>C. ternopoliensis</i> Dobroc. z.	Так само	Західнопонтичний (тіраїський)	Карпатський
3 ряд <i>Alatae</i> Dobroc. z.	—	Східнопонтичний	Кавказький
<i>C. tanaitica</i> Klok.	Степи	Східнопонтичний (танаїський)	»
6 підрид <i>Lopholoma</i> Cass.	—	Західнопалеарктичний	Власне-середземний
1 ряд <i>Scabiosaeformes</i> Dobroc. z.	—	»	Так само
<i>C. scabiosa</i> L.	Ліси, узлісся, лісові луки	»	» »
<i>C. pseudocoriacea</i> Dobroc. z.	Степи, степові схили, узлісся	Понтично-західносибірський	Неопонтичний
<i>C. adpressa</i> Led.	Піски, степи	Понтично-казахстанський	»
<i>C. stereophylla</i> Bess.	Степові схили	Паннонсько-західнопонтичний	»
2 ряд <i>Orientalis</i> Hayek	—	Паннонсько-понтично-дакійський	Власне-середземний
<i>C. orientalis</i> L.	Степи, степові та каменисті схили	Паннонсько-понтичний	Паннонський
3 ряд <i>Collinae</i> Hayek	—	Східносередземноморсько-паннонсько-понтичний	Власне-середземний
<i>Centaurea salonitana</i> Vis.	Степові схили, вапнякові відслонення. Бур'ян	Так само	Так само
7 підрид <i>Acrolophus</i> Cass.	—	Середземноморсько-європейський	» »

IV. ДЕЯКІ ВИСНОВКИ ЩОДО ГЕОГРАФІЇ ТА ІСТОРІЇ
РОДУ CENTAUREA L.

148

Закінчення таблиці

Назва рослин	Екологія	Географічний елемент	Флорогенетичний елемент
1 ряд <i>Maculosae</i> Hayek	—	Європейсько-понтично-західноказахстанський	Власне-середземний
<i>C. rhenana</i> Bor.	Степи, відслонення, узлісся	Європейсько-західнопонтичний	Так само
<i>C. pseudomaculosa</i> Dobroc.	Так само	Східнопонтично-північноказахстанський	Неопонтичний (кавказького походження)
<i>C. micranthos</i> Gmel.	Степи, степові і каменисті схили	Понтично-казахстанський	Неопонтичний
2 ряд <i>Arenariae</i> Klok.	—	Понтично-західно-казахстанський	Так само
<i>C. arenaria</i> M.B.	Піски	Східнопонтичний	» »
<i>C. odessana</i> Prod.	Приморські піски	Південнопонтичний (літоральний)	» »
<i>C. borysthenica</i> Gruner.	Річкові піски	Західнопонтичний (гіпанісько-бористенський)	» »
<i>C. savranica</i> Klok.	Піски	Західнопонтичний (гіпаніський)	» »
3 ряд <i>Ovinae</i> Klok.	—	Східносередземноморсько-понтичний	Власне-середземний
<i>C. Bessariana</i> DC.	Вапнякові відслонення	Західнопонтичний	Неопонтичний
<i>C. Lavrenkoana</i> Klok.	Крейдяні, сланцеві та вапнякові відслонення	Східнопонтичний (таназіський)	»
4 ряд <i>Cyllindraceae</i> Hayek	—	Східносередземноморський	Власне-середземний
<i>C. diffusa</i> Lam.	Бур'ян	Так само	Так само
8 підрид <i>Solstitialia</i> Hill.	—	» »	» »
<i>C. solstitialis</i> L.	Бур'ян	» »	» »
VI рід <i>Phalacrachena</i> Pjlin	—	Центральноевразійський	Палеопонтичний
<i>Ph. inuloides</i> (Fisch.) Pjlin	Луки, поди, степові схили	Понтично-казахстанський	»

* В таблиці ми використовуємо, в основному, ту класифікацію і термінологію географічних і флорогенетичних елементів, яку подав Є.М. Лавренко в своїх працях (1940, 1942). Деякі нові терміни, що ми їх тут вживаємо, пояснені вище або зрозумілі з контексту

Кількісні взаємовідношення між окремими групами географічних та флорогенетичних елементів роду *Centaurea L.*, разом із близькими до нього, розглянутими тут, родами, можна подати в таких зведених табличках:

Географічні елементи флори			Число видів	%
I	Космополіти	(Бур'яни середземноморського походження)	1	2
II	Бореальні	(лучні, субнеморально-лісові)	3	6
		1. Західнопалеарктичні	3	6
III	Європейські	(гірсько-лісові субнеморальні)	5	10
		1. Карпатсько-балканські (з них 1 ендем прикарпатських лісів)	2	4
		2. Дакійсько-західнопонтичні	2	4
		3. Європейсько-західнопонтичні	1	2
VI	Середземноморські	(бур'яни, лучні рослини)	4	8
		1. Східносередземноморські	2	4
		2. Східносередземноморсько-понтичні	2	4
V	Центрально-євразійські і понтичні	(степові і субнеморально-лісові)	37	74
		1. Центральноєвразійські	2	4
		2. Центральноєвразійсько-іранські	2	4
		3. Понтично-західносибірські	1	2
		4. Паннонсько-центральноевразійські	1	2
		5. Понтично-казахстанські	6	12
		6. Східнопонтично-кавказькі	1	2
		7. Понтичні	24	48
		а) Паннонсько-понтичні	3	6
		б) Західнопонтичні	9	18
		с) Східнопонтичні	8	16
		д) Південнопонтичні	3	6
		е) Північнопонтичні	1	2
		Всього	50	100

Генетичні елементи флори	Число видів	%	Генетичні елементи флори	Число видів	%
Власне-середземні	12	24	Казахстанські	1	2
Гірськoeвропейські	3	6	Палеопонтичні	5	10
Балканські	1	2	Неопонтичні	21	42
Карпатські	2	4	З них автохтонні палеопонтичного походження	15	30
Паннонські	1	2			
Кавказькі	3	6			
Середньоазійські	1	2	Всього	50	100

Аналіз цих таблиць показує, що з 50 видів групи, 17 видів і 3 ряди (*Pseudoalbae*, *Eumargaritaceae*, *Appendicatae*) є вузькі ендеми різних районів УРСР. Крім них ендемічними для понтичної провінції і напівендемічними для території УРСР є ще 5 видів.

У складі волошок української флори яскраво вимальовується автохтонне палеопонтичне ядро, яке представлене родом *Phalacrachena* Пјін, підродом *Heterolophus* Cass., секцією *Pseudophalolepis* Клок. з її 4-ма ендемічними рядами. Це автохтонне ядро, як ми вже відзначали, не має безпосередніх зв'язків із сучасними середземноморськими типами і ні один із останніх не може бути вихідним для перерахованих груп. Наявність такого древнього ядра примушує нас припускати існування понтичного центру розвитку степової флори не лише в плейстоцені і в голоцені, але і в пліоцені. Те, що до згаданих палеопонтичних груп належать не лише древні реліктові види, а також і новіші види плейстоценового походження, дозволяє зробити висновок про те, що понтичний центр існує безперервно з часів пліоцену і до наших часів. Таким чином, розвиток волошкової флори УРСР в значній її частині відбувався не міграційним, а ортоселективним шляхом (по типу середньоазіатських флор).

За дослідями М.В. Клокова, палеопонтичні групи, що розвивалися ортоселективним шляхом, доволі поширені в південноукраїнській і взагалі в понтичній флорі. Отже, рід *Centaurea* L. не становить в цьому відношенні рідкого винятку, але є дуже яскравим прикладом.

Останні групи роду *Centaurea* L., представлені на Україні, виявляють більш-менш тісні зв'язки з іншими флорами, насамперед, із гірською середньоевропейською та кавказькою флорою, з гірською флорою Західної частини Середньої Азії, а також із флорою Східного Середземномор'я і їх можна вважати в більшій або меншій мірі давніми міграційними елементами. В їх складі є різні таксономічні одиниці (як види, так і ряди, підроди), різної давності походження. Старішими ми вважаємо такі: *C. nigriceps* Dobroc., прикарпатський ендем, очевидного середньоевропейсько-гірського походження, але різко окреслений морфологічно і без певних зв'язків з іншими видами широкого ряду *Phrygiae* Hayek; *C. tanaitica* Клок. танаїський ендем кавказького, на наш погляд, походження, який ми виділили в окремий ряд *Alatae* Dobroc.; ендемічний для понтичних і західно-казахстанських пісків ряд *Arenariae* Клок., походження якого ще не можна вважати цілком виявленим, а також деякі окремі види з інших рядів; наприклад, *C. Bessieriana* DC. і *C. Lavrenkoana* Клок. (ряд *Ovinae*), *C. ruthenica* Lam. і *C. Taliewi* Kleop. (ряд *Ruthenicae*) та інші. Походження цих рядів і видових типів ми примушені датувати більш раннім часом, як виникнення географічно-зональних видів, пристосованих саме до сучасних екологічних умов, приміром, у рядах *Scabiosaeformes* Dobroc. і *Maculosae* Hayek (але самі ряди за них, звичайно, старіші). Виникнення останніх ми відносимо до пліоцену, уникаючи точнішого визначення.

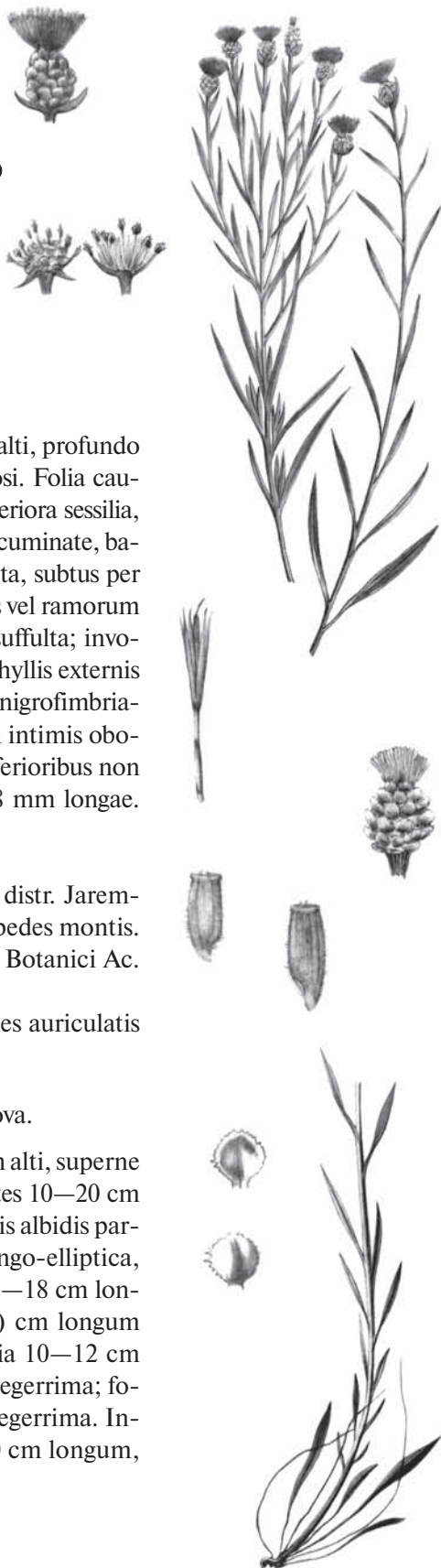
Особливого практичного значення види роду *Centaurea* L. і близьких до нього родів не мають. **151**

Космополітний антропохорний вид *C. cyanus* L. і південно-степові — *C. diffusa* Lam., *C. solstitialis* L. та *Acroptilon picris* (Pall.) С.А.М. є відомими бур'янами, з якими провадиться боротьба. З іншого боку, великоцвіті види волошок заслуговують серйозної уваги, як декоративні рослини, і варті заведення в садкову культуру, особливо, багаторічні сині та голубі волошки секції *Protocyanus* Dobrocz. — *C. mollis* W.K., *C. ternopoliensis* Dobrocz., *C. stricta* W.K., *C. tanaïtica* Klok., види секції *Pseudophalolepis* Klok. — перлові волошки з пурпуровими і кремевими квітками, особливо, *C. margaritacea* Ten., *C. margarita alba* Klok., *C. appendicata* Klok., а також жовті *C. ruthenica* Lam. і *C. orientalis* L.

Користуючись нагодою, висловлюю щиру подяку керівникові моєї дисертаційної роботи проф. *М.В. Клокову*, а також чл.-кор. АН УРСР *Є.І. Бордзіловському*, професорам *М.М. Льїну*, *М.І. Котову*, *Є.М. Лавренку* і чл.-кор. АН УРСР *М.Г. Попову* за увагу, консультації і цінні поради при виконанні цієї роботи.

V.

SPECIERUM NOVARUM DIAGNOSES

1. *Centaurea nigriceps* Dobroc. z.

Herba perennis. Caules erecti, usque ad 100 cm alti, profundo costato-sulcati, glabri, leaves, virides, superne ramulosi. Folia caulina infera petiolata, marcescentia; media necnon superiora sessilia, oblonga, 10—15 cm longa, 3—4,5 mm lata, dentata, acuminate, basi auriculus magnis dentatis semiamplexicaulibus aucta, subtus per nervos lanulosa, supra glabra. Capitula in apice caulis vel ramorum congesta, 3—4-na, foliolis lanceolatis intergerrimis suffulta; involucri globosa, 15—17 mm diametro; appendices in phyllis externis mediisque subrotundatae 4—6 mm diametro, nigrae, nigrofimbriatae, fimbriis parte integro appendicis longioribus; in intimis obovatae, nigro-brunneae, denticulatae appendicibus inferioribus non contactae. Flosculi roseo-purpurei, radiantis 20—28 mm longae. Achenia (immatura) pappo ca. 1 mm longo.

Floret VII. Habitat per margines silvarum.

Typus speciei: RSS Ucr., prov. Stanislaviensis, distr. Jaremczaniensis. Ripa dextra fl. Prut, pr. st. Vorochta, ad pedes montis. 24.VII. 1940. Legit Z. Katina; in Herbario Instituti Botanici Ac. Sc. RSS Ucr. Conservatur.

Inter omnes species seriei Phrygiae Hayek foliis auriculatis semiamplexicaulibus diagnoscitur.

2. *Centaurea alutacea* Dobroc. z. species nova.

Herba perennis. Caules erecti, 30—110 (150) cm alti, superne ramosi, ramulis abbreviatis 1—3 cm longis vel elongates 10—20 cm longis, interdum simplices, pilis longiusculis intricatis albidis parce obtecti, subvillosi. Folia caulina elliptica vel oblongo-elliptica, utrinque adpressa pilosiuscula, subvelutina; infera 15—18 cm longa, 5—6 cm lata, basi in petiolum alatum 2—3 (5) cm longum attenuata, margine dentata, apice acuminate; media 10—12 cm longa, 2,5—3 cm lata, sessilia, denticulate vel subintegerrima; folia superiora 3—5 cm longa, 1—1,5 (2) mm lata, integerrima. Involucrum ovoideum vel ovoideo-globosum, 18—20 cm longum,

13—18 mm latum, phyllis pallide virentibus; phyla externa triangularia 2—5 mm longa, media oblonga 7—10 mm longa, intima linearia 13—14 mm longa, externa necnon media in appendices rufescentes vel atro-brunneas e basi triangulari 2—3 mm longa usque ad 8—11 mm prolongata subulatas recurvatas, pinnatim fimbriatas abeuntes; intimorum appendices ovatae, integerrimae vel irregulariter denticulatae, brunneae. Flosculi purpurei. Achenia ca. 3 mm longa, pappo 0,5—1 mm longo.

Floret VI—VII. Habitat in silvis montanis et pratis subalpinis caucasicis.

Typus speciei: URSS, Transcaucasia, Ciscaucasia. Prope Vaneli, faux fl. Liachva Major, 1400—1600 m. Fageto-piceetum in latere dextro. 29.VII. 1929. Legunt E. et N. Busch, in Herbario Instituti Botanici Ac. Sc. URSS conservatur. Species haec (*C. stenolepis* auct. fl. cauc. non Kern.) a proxima occidental-europea — *C. stenolepidi* Kern. involucris et flocculis majoribus, pubescentia parciore differt bene.

3. *Centaurea ternopoliensis* Dobrocz. species nova.

Herba perennis. Caules erecti, 30—65 (80) cm alti, simplices vel superne paulum ramosi, arachnoideo-tomentelli. Usque ad capitulos foliosi. Folia lanceolata, 8—10 (12) cm longa, 1—2 cm lata, integerrima, acuminate, floccoso-araneosa, infera breviter petiolata, interdum remote denticulate, media sessilia breviter decurrentia, superiora decurrentia, alas-breves usque ad 2—3 mm latas in caule formatia. Capitula 1—3 (4), involucra ovate vel oblongo-ovata, 18—25 mm longa, 10—15 mm lata phyllis pallide virentibus, margine membranaceis; phyla externa triangularia, media oblongo-ovalia, intima lanceolata; appendices externorum mediorumque longe decurrentes nigrae, nigrofimbriatae, in parte integra 1—1,5 mm latae, fimbriis 1,5—2 mm longis; intimorum atro-brunneae, ca. 3 mm longae, ± 2 mm latae, breviter fimbriatae vel denticulatae. Flosculi radiantes cyanei, 15—17 mm longi. Achenia 4—5 mm longa, pappo 1—1,5 mm longo.

Floret VI—VIII. Habitat per margines quercetorum.

Typus speciei: RSS Ucr.; prov. Ternopoliensis, distr. Berezhansk. Quercetum in montibus N versus ab appido. 11.VI. 1915. Legit Michelson; in Herbario Instituti Botanici Ac. Sc. URSS conservatur.

A proxima *C. stricta* W.K. fimbriis nigris dignoscitur.

4. *Centaurea pseudocoriacea* Dobrocz. species nova.

Herba perennis. Caules erecti, 60—100 cm alti, supra medium ramosae ramis $\pm$ numerosis, rariter simplices, basi leaves, araneosi, superne in costis scabridi. Folia pinnato-vel bipinnatifida, lobulis latiusculis (usque ad 15 cm latis), scabrida, hirtiuscula; radicalia petiolata, caulina sessilia. Capitula in apicibus caulium necnon ramorum singula; involucra ovoides, 15—18 mm longa, 10—15 mm lata, phyllis pallide virentibus, externis subaraneosis; appendices phyllorum externorum mediorumque in apice phylli marginem angustum brunneum fimbriatum formant, parte integra atriore 0,5—1 mm lata, fimbriis lateralibus usque ad 1,5 mm longis; fimbria apicali mu-

154 cronulata; phyla intima lanceolata appendicibus laete brunneis. Flosculi purpurei, radiantes 25—30 mm longi. Achenia 3—4 mm longa, pappo subaequilongo.

Floret VII—IX. Habitat in steppis et decliviis stepposis.

Typus speciei: RSS Ucr., distr. Konotop, p. Dmytrivka, per fossas. 15—19. 1924. Legit D. Miroshniczenko, in Herbario Instituti Botanici Ac. Sc. RSS Ucr. conservatur.

Species haec (*C. scabiosa* var. *coriacea* Schmalh.) a proxima *C. scabiosa* L. involucris minoribus, appendicibus angustis brevifimbriatis differt.

5. *Centaurea pseudomaculosa* Dobroc. species nova.

Herba perennis. Caules erecti, 30—70 cm longi, costato-sulcati, subcorymbosoramosissimi, usque ad capitulos foliosi, foliiscum scaberrimi, paulum araneosi. Folia pinnato-vel bipinnatifida, lobilis linearibus, acuminatis, 1—4 mm latis; folia summa interdum integra, oblongolanceolata; infera petiolata, cetera sessilia. Capitula in apicibus caulium ramorumque singulatim disposita; involucra ovoidea, 12—14 mm longa, 10—12 (13) mm lata, phyllis virentibus in dorso prominule 5-nerviis; phyla externa ovate, media oblongo-ovata, interna oblongo-lanceolata; appendices externorum mediorumque atrobrunneae, 2,5—3 mm longae, fimbriatae, fimbriis utrinque 6—8 (9), brunneis, usque ad 2,5—3 mm longis, breviter decurrentes; intimorum ovatae vel ovaliae, breviter fimbriatae vel irregulariter dentatae. Achenia brunnea costis lucidis, a. 3 mm longa, pappo 1—1,5 mm longo.

Floret VII—VIII. Habitat in steppis, decliviis, per margines quercetorum, in arvis.

Typus speciei: RSS Ucr., prov. Staliniensis, distr. Makejevkiensis. Latz. sov. «Schachtar». In declivio steppaceo. 27.VI. 1932. Legit A. Aleksejev, in Herbario Instituti Botanici RSS Ucr. conservatur.

Species haec (*C. rhenana* auct. fl. ross. non Bor.) a proxima *C. rhenana* Bor. appendicibus brunneis nunquam nigris, pappo brevi differt.

VI. СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Андржейовский А. Исчисление растений Подольской губернии и смежных с нею мест. Вып. 1. «Труды Комиссии для описания губерний Киевск. Учебн. Окр.» т. IV. в. 1, 1860.

Вульф Е.В. Историческая география растений, 1944.

Гроссгейм А.А. Флора Кавказа, IV, 1934.

Доброчаєва Д.М. Група волошок фрігійських на Україні. — Бот. Журн. АН УРСР, № 1—2, 1946.

Ильин М.М. Секция *Phalolepis* Cass. рода *Centaurea* в пределах Европейской части СССР. — Изв. Главн. Бот. Сада СССР, т. XXVI, в. 1, 1927.

Ильин М.М. Систематические заметки в пределах трибы *Synareae*. — Изв. Бот. Сада АН СССР, т. XXX, в. 3—4, 1932.

Ильин М.М. О положении некоторых родов в подтрибе *Centaureinae*. — Сов. ботаника, № 5, 1935.

Ильин М.М. Новый род и новые виды сложноцветных. — Бот. материалы герб. Бот. Ин-та АН СССР, т. VII, в. 3, 1937.

Кауфманн Н. Московская флора, 1866.

Клоков М.В. Анализ группы перлових волошок (*Centaurea margaritacea* sensu amplo). — Труды Харківського н/д Інституту Ботаніки, т. I, 1936.

Клоков М.В. Нові та маловідомі види роду *Centaurea* L. з України. 1946. «Вісн. Київськ. Бот. Саду» (друкується).

Клоков М.В., Лавренко Є.М. Рослинність Донбасу. Ботанико-географічні дослідження на південно-східній Україні за останні роки. — Черв. Шлях, ч. 8—9, 1924.

Коржинский С.И. Заметки о некоторых растениях Европейской России. — Изв. Академии Наук, № 1, 1894.

Комаров В.Л. Флора Маньчжурии т. III. — Труды С.-Петербур. Бот. Сада. XXV, 1907.

Комаров В.Л. и Клобукова-Алисова Е.Н. Определитель растений Дальневосточного края. 1932.

Королева В.А. Обзор литературы по синему васильку — *Centaurea cyanus* L. — Труды по прикл. ботанике, т. XXII, в. 5, 1930.

Критичні уваги до деяких рослин української флори. II Вісн. Київського Бот. Саду, в. IX, 1929.

Лавренко Е.М. Гибрид *Centaurea orientalis* × *scabiosa* в Южной России. — Бот. материалы герб. Бот. Ин-та АН СССР, т. IV, в. 5, 1923.

Лавренко Є.М. Список рідших рослин, що їх знайдено в межах Таганрогської та Марупільської округи між р.р. Міусом та Кальміусом. — Вісті Харківськ. сільсько-господарського Інституту, № 8—9, 1927.

- Лавренко Е.М.* Пастбищная дигрессия на Нижнеднепровских песках в связи с задачами работ Алешковской Мелиоративной песчаной опытной станции. — С.—Х. Оп. Дела, № 3, 1927, Харків.
- Лавренко Е.М.* К вопросу о возрасте псаммоэндемизма на юге Европейской части СССР. — Изв. Гос. Геогр. Общ., 68, I, 1936.
- Лавренко Е.М.* История флоры и растительности СССР по данным современного распространения растений. — Раст. СССР, т. I, 1938.
- Лавренко Е.М.* Степи СССР. — Раст. СССР, т. II, 1940.
- Лавренко Е.М.* О флорогенетических элементах и центрах развития флоры Евразийской степной области. — Сов. ботаника, № 1—3, 1942.
- Лавренко Е.М.* О провинциальном расчленении Евразийской степной области. — Бот. Журнал СССР, т. 27, № 6, 1942.
- Лавренко Е. та Пряннішніков О.* Рослинність Нижнє-Дніпровських (Олешківських) пісків та південного району, що з ними межує (за дослідженням 1925 року). — Мат. по дослідж. ґрунтів України, I, 3, 1926.
- Линдемани Э.* Очерк флоры Херсонской губернии. — Первое приложение к V тому «Зап. Новоросс. общ. естеств.», 1872.
- Маевский П.Ф.* Флора Средней полосы Европейской части СССР, 1940.
- Нові дані для флори Ліпецького повіту Тамбовської губернії. — Вісн. Київ. Бот. Саду, вип. IV, 1926.
- Нові й маловідомі рослини Маріупільської округи. — Вісн. Київ. Бот. Саду, в. IV, 1926.
- Павлов Н.В.* Флора Центрального Казахстана, ч. III, 1938.
- Пачоский И.К.* Описание новых или малоизвестных растений Херсонской губ. — Зап. Киевск. Общ. Ест. т. X, № 2, 1889.
- Пачоский И.К.* Материалы для флоры степей юго-восточной части Херсонской губ. — Зап. Киевск. Общ. Естеств. т. XI, 1890.
- Пачоский И.К.* Описание растительности Херсонской губ. II. Степи. — Херсон. изд. ест.-истор. Музея. 1917.
- Перфильев И.А.* Флора Северного края. ч. II—III, 1936.
- Петунищев А.Н.* О некоторых критических формах рода *Centaurea* L. — Изв. Ак. Наук, 1907.
- Попов М.Г. и Хржановский В.Г.* Систематический анализ видов, объединяемых под названием *Asperula cynanchica* на Украине. К вопросу об эндемизации Украинской флоры. — Бюлл. Моск. О-ва Исп. Природы, отд. Биол. т. 50 (5—6), 1945.
- Постригань С.А.* До питання про поширення подового гірчака *Centaurea inuloides* (Fisch.) Schmalh. на Україні. — Тр. сільсько-господарської ботаніки, т. I, в. 3, 1927.
- Сорные растения СССР, т. IV, 1935.
- Сосновский Д.И. и Тахтаджян А.Л.* Ревизия кавказских представителей *Centaureineae*, 1945 (рукопис).
- Толмачев А.И.* К вопросу об устойчивости признака озимости и яровости у некоторых сорных растений. — Сов. ботаника, № 5—6, 1940.
- Уваги до де-яких рослин Української флори. — Вісн. Київ. Бот. Саду, вип. V—VI, 1927.
- Федченко Б.А.* Растительность Туркестана, 1915.
- Федченко Б.А. и Флеров А.Ф.* Флора Европейской России, 1910.
- Флора Юго-Востока Европейской части СССР, т. VI, 1936.
- Шмальгаузен И.* Флора Юго-Западной России, 1886.
- Шмальгаузен И.* Флора Средней и Южной России, Крыма и Северного Кавказа, т. II, 1897.
- Bentham G.* Handbook of the British flora, Ed. IV, 1878.
- Besser W.* Enumeratio plantarum hucusque in Volhynia, Podolia et circa Odessam collectarum, 1822.

- Boissier E.* Flora orientalis, vol. III, 1875.
- Bonnier G.* British Flora, 1925.
- Boreau A.* Flore du centre de la France, t. II, 1875.
- Briquet J.* Monographie des *Centaureés* des Alpes Maritimes, 1902.
- Butani P.* Flora Pyrenaea (Editum curante O. Penzig), vol. II, 1900.
- Cassini H.* In Dictionnaire des Scieces Naturelles t.t. XXIV (92), XLIV (35), LVI (247), LX (9), 1827—1835.
- Cassini H.* Opuscules phytologiques, t. III, 1834.
- De Candolle A.* Prodrum systematis naturalis regni vegetabilis, VI, 1837.
- Dietrich D.* Flora Universalis in colorirten Abbildunge, 1857.
- Engler A. and Prantl. K.* Die natürlican Pflanzenfamilien, Teil IV, Abt. 4, 5, 1897.
- Engler A. and Gilg E.* Syllabus der Pflanzenfamilien, 1919.
- Gmelin C.* Reise durch Russland, t. I, 1770.
- Halacsy E.* Conspectus Florae Graecae, II, 1902.
- Hayek A.* Die *Centaurea*-Arten Österreich-Ungarns, 1901.
- Hayek A.* Die Arten der Gattung *Centaurea* L. Sect. *Centaurium* Cass. Die Pflanzenareale. I Reihe, Heft 5, 1927.
- Hegi G.* Illustrierte Flora von Mittel-Europa, VI. Band, 2. Hälfte.
- Hooker J.* Flora of British India, III.
- Javorka S.* Magyar Flora (Flora Hungarica), 1925.
- Kaleniczenko J.* Nouvelles plantes pour la Flore russe decrites. — Bull. de la Societe des Naturde Moscou, № 1, 1845.
- Knapp J.A.* Die bisher bekannten Pflanzen Galiziens und der Bukowina, 1872.
- Korshinsky S.* Tentamen florae Rossiae orientalis.— Зап. Импер. Акад. Наук, VIII ser., 1898.
- Ledebour C.* Flora Rossica, II, 1, 1844.
- Lindemann E.* Flora Chersonensis I, 1881.
- Marschall a Bieberstein L.* Flora Taurico-Caucasica, II, 1808.
- Meyer C.A.* Florula provinciae Wiatka oder Verzeichniss de im Gouvernement Wiatka gesammelten Pflanzen. — St. Petersburg, 1848.
- Nyárády E.J.* Enumerarea plantelor văsculare din Cheia Turzii. — Memorii I, 1939.
- Папс А.* Гойхон Шамал Иран¹ (Флора Северного Ирана), II.
- Pax F.* Grundzüge der Pflanzenverbreitung in der Karpathen, II, 1908.
- Prodan I.* Centaurele României (*Centaureae* Românieae), 1930.
- Reichenbach H.G. fil.* Icones Florae Germanicae et Helveticae, XV, 1853.
- Rouy G., Foucaud, J. et Gamus E.G.* Flore de France, t. IX, 1905.
- Ruprecht F.J.* Flora ingrica, vol. I, 1860.
- Rydberg A.* Flora of the prairies and plains of Central North America, 1932.
- Szafer W., Kulczyński S., Pawłowski B.* Rośliny Polskie, 1924.
- Schübeler F.C.* Die Pflanzenwelt Norwegens .....
- Sprengel C.* Linnaei systema vegetabilium, vol. III, 1826.
- Стефановъ Б. и Георгиевъ Т.* Приносъ за разграничение на видовете на рода *Centaurea* L. отъ sect. *Cyanus* DC., 1931.
- Steven Ch.* Verzeichnis der auf der taurischen Halbinsel wildwachsenden Pflanzen. — Bull. de la Soc. des Natur. de Moscou XXIX, 2, 1856.
- Waldstein F. et Kitaibel P.* Descriptiones et icons Plantarum rariorum Hungariae, II, 1805.
- Wood A.* Flora Atlantica. Descriptive Botany etc. 1879.

¹ Відтворюємо назву кирилицею, робота видана арабською мовою.

ТИПИ ВИДІВ, ОПИСАНИХ Д.М. ДОБРОЧАЄВОЮ ТА НА ЇЇ ЧЕСТЬ

Наукові інтереси визнаного українського ботаніка, доктора біологічних наук, професора Дарини Микитівни Доброчаєвої були різнобічними і охоплювали питання систематики й флористики, фітосозології й гербології, а також музеєзнавства та історії ботанічної науки. Але перший і основний (пізніше) напрям дослідницької діяльності вченої пов'язаний, передусім, із критико-систематичними опрацюваннями окремих груп рослин флори України.

Досліджуючи систематичний склад роду *Centaurea* L. на основі критичного аналізу їхньої морфології, екологічної приуроченості та географічного поширення, Дарина Микитівна Доброчаєва навела для досліджуваної території 45 видів цього роду, у тому числі п'ять нових для науки, крім цього, модифікувала систему роду та висвітлила історію його розвитку.

У подальших працях об'єктами її критико-систематичних досліджень були види родин *Asteraceae*, *Cistaceae*, *Geraniaceae*, *Linaceae*, *Malvaceae*, *Onagraceae*, *Oxalidaceae*, *Rosaceae*, *Oxalidaceae*, *Trapaceae* та інші, які Дарина Микитівна Доброчаєва опрацьовувала для «Флори УРСР» (всього 513 видів), «Флори Крима», «Визначника рослин України», «Визначника рослин Українських Карпат», «Флори європейської частини СРСР», «Определителя высших растений Украины» тощо. В результаті цих досліджень Дарина Микитівна Доброчаєва описала низку нових для науки видів із родів *Anthemis* L., *Helianthemum* Adans., *Spiraea* L. та *Trapa* L. Проте найвагоміше й найулюбленіше дослідження Дарини Микитівни Доброчаєвої було пов'язане з родиною *Boraginaceae* Hutch., яке завершилося підготовкою докторської дисертації, в якій вона навела для флори Східної Європи 143 види шорстколистих, у т.ч. шість нових для науки видів з родів *Echium* L., *Myosotis* L., *Onosma* L. та *Symphytum* L.

Загалом Дарина Микитівна Доброчаєва описала 21 новий для науки вид, шість рядів (series) близькоспоріднених видів у роді *Centaurea* (*Alatae* Dobroc., *Ruthenicae* Dobroc., *Strictae* Dobroc., *Phrygiae* Dobroc., *Scabiosiformes* Dobroc., *Pseudoalbae* Dobroc.) та одну секцію цього ж роду (*Protocyanus* Dobroc.). Крім того, їй належить 12 номенклатурних ком-

бінацій, зокрема, одна підтрибового (subtribus) рангу з родини *Boraginaceae* (*Eritrichinae* Dobrocz.); три видового — *Anchusa popovii* (Gusul.) Dobrocz., *Lappula semicincta* (Steven) Popov ex Dobrocz., *Myosotis lithuanica* (Schmalh.) Besser ex Dobrocz.; п'ять підродового (subgenus) — з роду *Centaurea* (*Heterolophus* (Cass.) Dobrocz., *Lopholoma* (Cass.) Dobrocz., *Acrolophus* (Cass.) Dobrocz., *Phalolepis* (Cass.) Dobrocz., *Solstitaria* (Hill.) Dobrocz.); три стосуються серії близькоспоріднених видів (рід *Centaurea*: *Trichocephales* (Hayek) Dobrocz.; рід *Onosma*: *Suffruticosa* (M. Popov) Klokov et Dobrocz., *Stellulata* (M. Popov) Klokov et Dobrocz.).

У сучасній систематиці важливе місце займає типіфікація таксонів різних рангів, що значно полегшує критико-аналітичні опрацювання тих чи інших груп рослин як при їхньому монографічному дослідженні, так і при обробці для локальних флористичних видань. Для авторів таких праць важливо не тільки мати інформацію про першоджерела, зміст протологів, дані етикеток типових зразків та місце їхнього зберігання, але й бачити і рослини, які слугували основою для опису нового виду. Відомості про типові зразки видів, описаних Д.М. Доброчаєвою, є в кількох публікаціях (Крицька та ін., 2000; Федорончук, 2007; Шиян та ін., 2010а, б; Ільїнська, Протопопова, Шевера, 2012). Тепер ми публікуємо фотокопії типів, а також коротку інформацію про їхнє оприлюднення.

Родина *Asteraceae*

Рід *Centaurea* L.

1. *C. alutacea* Dobrocz. 1949, Ботан. журн., **6**, 2: 74; id. 1947, Ботан. журн. АН УРСР, **4**, 3—4: 74, descr. ucr.

Описаний з Північного Кавказу. Голотип: «*Centaurea stenolepis* Kerner. Близ Ванели, ушельє р. Большой Лиакхвы. 1400 — 1600 м. Буково-еловый лес на правом борте. 29.VII.1929. Е. и Н. Буш» (*LE*, s. n.) [1] (Рис. 1).

2. *C. czerkessica* Dobrocz. et Kotov, 1962, Укр. ботан. журн. **19**, 1: 41.

Описаний з Кавказу. Голотип: «Северо-западный Кавказ, Краснодарский край, Анапский р-н, Натухаевское л-во, поляна. 25.VI.1959, М.И. Котов, В.В. Протопопова» (*KW*, № 006255, № 006256); ізотипи: *KW*: № 006252, № 006257, № 006253, № 006254 [1] (Рис. 2, 2а)

3. *C. nigriceps* Dobrocz. 1946, Ботан. журн. **3**, 1—2: 31.

Описаний з Українських Карпат. Голотип: «Правый берег р. Прут, ст. Ворохта Яремчанского р-на, Станиславской обл., у подножия высокой горы, 24.07.1940, З.Ф. Катина» (*KW*, № 006263), ізотип: *KW*, № 006264 [1, 6] (Рис. 3).

4. *C. pseudomaculosa* Dobrocz. 1949, Ботан. журн. **6**, 2: 73; id. 1948, l. c. **4**, 3—4: 80, descr. ucr.

Описаний із Південно-Східної України (Донецька обл). Голотип: «Донбас, Макіївський р-н, радгосп «Шахтар». Балка біля насипу породи. 27.06.1932, А. Алексеев» (*KW*, № 006269; N. Shiyani, 10.01.2001, in herb. pro «typus»); [1, 6] (Рис. 4).

5. *C. pseudocoriacea* Dobrocz. 1949, Ботан. журн. **4**, 3—4: 72; id. 1947, l. c. **4**, 3—4: 78, descr. ucr.

160

Описаний із Північної України (Сумська обл.). Голотип: «с. Дмитрівка, на канаві. Конотопська округа. 15.VII.1924, Д. Мірошніченко» (*KW*, № 006265; N. Shiyan, 2003, in herb. pro «*typus*») [1, 6] (Рис. 5).

6. *C. ternopoliensis* Dobrocz. 1949, Ботан. журн. **6**, 2: 71; id. 1947, l. c. **4**, 3—4: 76, descr. usc.

Описаний із передгір'я Східних Карпат. Голотип: «Растения Восточной Галиции. Тернопольская губ., Бережанский у. Дубовый лес, в горах к северу от города. 11.VI. 1915. А.И. Михельсон» (*LE*, s. n.) [1, 6] (Рис. 6).

Рід *Anthemis* L.

7. *A. subtinctoria* Dobrocz. 1961, Укр. ботан. журн. **18**, 2: 67.

Описаний із Південно-Східної України (заповідник «Хомутовський степ», Донецька обл.). Голотип: «*Anthemis tinctoria* L. Сталинская область, Буденовский р-н, госзаповедник «Хомутовская степь», 09.VI.1953, Ф.А. Гринь и Угляренко Н.З.» (*KW*, № 004985), ізотип: *LE* s.n.; [1, 5] (Рис. 7).

8. *A. parviceps* Dobrocz. et Fed. ex Klokov, 1974, Нов. сист. высш. и низш. раст. (Киев): 115.

Описаний з Криму. Голотип: «Holotypus! *Anthemis parviceps* Dobrocz. et Fed. sp. nova. Крымская обл., Ялта, степные каменистые склоны Дарсана, 20.VIII.1962, Д. Доброчаева» (*KW*, № 004976); ізотипи: *KW* №№ 004978—004980, 004982; *LE* s.n., N. Tzvelev, in herb.) [1] (Рис. 8).

9. *A. zephyrovii* Dobrocz. 1961, Укр. ботан. журн. **18**, 2: 70.

Описаний з Криму. Голотип: «Plantae Tauricae. Древний вал и ров у д. Марфовка, южные склоны. Holotypus. 20.V.1906, В.Н. Klopotow» (*LE*, s.n., фото!) [1, 5] (Рис. 9).

Родина *Boraginaceae*

Рід *Echium* L.

10. *E. popovii* Dobrocz. 1977, Нов. сист. высш. и низш. раст. (Киев), 1976: 117.

Описаний з Криму. Голотип: «RSS Ucr., ditio Taurica, in viciniis Jaltae, montes supra p. Nikita, 29.V.1916, S. Stankov (*LE*). Украинская ССР, Крымская обл., Ялтинский горсовет. В горах над с. Никитой. 29.V.1916, С. Станков (*LE*)» [1, 2], (Рис. 10).

Рід *Myosotis* L.

11. *M. popovii* Dobrocz. 1957, Фл. УРСР, Т. 8: 527.

Описаний зі Східної України (заповідник «Стрілецький степ», Донецька обл.). Голотип: «Ворошиловградская область, Меловской район, заповедник «Стрелецкая степь», плато. 13.V. 1955. Сарычева» (*KW*, № 008110) [1, 2], (Рис. 11).

Рід *Onosma* L.

12. *O. gubерlinensis* Dobrocz. et Vinogr. 1966, Укр. ботан. журн. **23**, 3: 99.

Описаний із Південного Уралу (Губерлінські гори). Голотип: *LE*, s.n., ізотип: «*Onosma gubерlinense* Dobrocz. et Vinogr. Оренбургская обл. Правый берег р. Урал, 5 км выше устья р. Губерли. Нижняя часть скалистых обнажений. 18.VI.1964 г.

Виноградова В.М. № 69» (*KW*, № 008117, in herb. pro isotypus); NC: «*Onosma guberlinense* Dobrocz. et Vinogr. sp. nova. 15.IX.1965. Д. Доброчаєва» [1] (Рис. 12).

13. *O. macrochaeta* Klokov et Dobrocz. 1957, Фл. УРСР, Т. 8: 360, 527.

Описаний із Південно-Східної Європи (Республіка Молдова, Дубосари). Голотип: «*Onosma Visiani* Clem. Молдавская ССР, окр. г. Дубоссары, известковые склоны по р. Днестру. 22.VI.1952. М. Котов, Г. Кузнецова» (*KW*, № 008120, in herb. pro holotypus); на етикетці іншим почерком написано «*typus species*»; NC: «*Onosma Visiani* Clem. 22.VII.1952. М. Клоков»; NC: «*O. macrochaeta* Klok. et Dobrocz. 30.IV. 1955. Д. Доброчаєва» [1] (Рис. 13).

14. *O. volgense* Dobrocz. 1977, Нов. сист. высш. и низш. раст. (Киев), 1976: 114.

Описаний із Середньої Волги. Голотип: (*LE*, s.n.), ізотип або автентичний зразок: «*Onosma wolgensis* Dobrocz. Окр. Хвалынська, меловые склоны. VIII.1914. Зібр. Янишевский. Визн. Д. Доброчаєва (визначалася раніше як *O. simplicissimum* L.» (*KW*, № 093299), NC: «*Onosma wolgensis* Dobrocz. pro isotypus ? Specimina authentica ? 06.06. 2011, А. Ілїнська, М. Shevera, in herb.; NC: «Isotypus 18.08. 2011, in herb.» [1] (Рис. 14).

Рід *Symphytum* L.

15. *S. popovii* Dobrocz. 1968, Укр. ботан. журн. **25**, 6: 60.

Описаний зі Східних Карпат. Голотип: «*Symphytum tuberosum* L. В грабовому лісі біля с. Садики, Тереховлянського р-ну Тернопільської обл. 02.VII.1940 р. Ф. Гринь» (*KW*, № 008138, in herb. pro holotypus), NC: «Holotypus *Symphytum popovii* mihi (Syn. *S. leonhardtianum* auct. fl. ucr. non Pugsley.). 20.XII.1962. Det. D. Dobroczaeva» [1] (Рис. 15).

Родина *Rosaceae*

Рід *Spiraea* L.

16. *S. litwinowii* Dobrocz. 1954, Фл. УРСР, Т. 6: 574, 13. — *S. crenifolia* v. *pallasiana* f. *glabrata* Litw. 1900, Сп. Раст. Герб. Русск. Фл.: 874.

Описаний зі Східної України (Луганська обл.). Голотип: «Ново-Олександрівський кін. завод Євсузького р-ну Ворошиловградської обл. УРСР. Схили байрачного ліску. 11.VI. 1939, А.І. Барбарич, В.П. Денчик» (*KW*, № 033648) [1, 4] (Рис. 16).

Родина *Trapaeeae*

Рід *Trapa* L.

17. *T. danubialis* Dobrocz. 1955, Фл. УРСР, Т. 7: 635.

Описаний з півдня України (дельта Дунаю). Голотип: «Holotypus! Одеська обл. Кілійський рн, Вилкове, дельта р. Дунай, середнє гирло. 18.IV.1948. О. Романова» (*KW*, № 058124) [1], ізотип: (*KW*, № 015125) [1] (Рис. 17).

18. *T. flevovii* Dobrocz. 1955, Фл. УРСР, Т. 7: 634.

Описаний з півдня України (окол. м. Николаїв). Голотип: «окр. Николаєва. Солониха. В воде среди тростника недалеко от берега. 3.VI.1928. П. Опперман» (*KW*, № 058126) [1], (Рис. 18).

19. *T. macrorhiza* Dobrocz. 1955, Фл. УРСР, Т. 7: 634.

Описаний з півдня України (окол. м. Херсона). Голотип: «*Tyрус ! Трапа macrorhiza* Dobrocz. Окол. Херсона. Річка Конка. Недалеко від третьої затоки нижнього Дніпра. 24.VIII.1948. Д. Доброчаєва» (KW, 058127, 058128) [1] (Рис. 19, 19а).

Родина *Cistaceae*

Рід *Helianthemum* Adans.

20. *H. creticola* Klokov et Dobrocz. 1974, Нов. сист. высш. и низш. раст. (Киев): 70.

Описаний з Криму. Голотип: «*Helianthemum canum* (L.) Baumg. var. *strigosum* Gross. Крымская обл. Белогорск, на мелу, 21.VII.1956, М. Котов» (KW, № 021387; pro holotypus, in herb.), NC: «*Helianthemum creticola* Klok. sp. nov.! 10.VI.1953, М. Klokov» [1] (Рис. 20).

21. *H. cretophilum* Klokov et Dobrocz. 1974, Нов. сист. высш. и низш. раст. (Киев): 70.

Описаний з Південного Сходу України (басейн р. С. Донець). Голотип: «Донецкая обл., Славянский рн, Богородичное, на меловых склонах, 15.V.1962, О. Дубовик» (KW, № 021389, pro typus et holotypus in herb.), NC: «*Helianthemum cretophilum* Klok. (= *H. cretaceum* Dobrocz. non Juz.) Typus species ! 12.VI. 1963. М. Клоков» [1] (Рис. 21).

* * *

Насамкінець додаємо відомості про вид, описаний на честь Д.М. Доброчаєвої, — *Centaurea × dobroczaevae* Tzvelev, 1985, Нов. сист. высш. раст. 22: 275. Тип: «Воронежская обл., Хоперский государственный заповедник, на засоленной остепненной поляне близ кордона Бережина. 4.VIII. 1980, № 1282. Н. Цвелев (LE)» (Рис. 22).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ільїнська А.П., Протопопова В.В., Шевера М.В. Типи та автентичні зразки видів, описаних Д.М. Доброчаєвою // Укр. ботан. журн. — 2012. — 69, № 4. — С. 502—511.
2. Крицька Л.І., Федорончук М.М., Шевера М.В. Типіфікація видів судинних рослин, описаних з території України: родини *Onagraceae* Juss., *Trapaceae* Dumort., *Asclepiadaceae* Lindl., *Convolvulaceae* Juss., *Cuscutaceae* Dumort., *Boraginaceae* Juss. // Укр. ботан. журн. — 2000. — 57, № 2. — С. 126—133.
3. Федорончук М.М. Види судинних рослин, описаних з території України, їх типіфікація та критичний аналіз: родина *Rosaceae* Juss. (роди *Amygdalus* L., *Cerasus* Mill., *Cotoneaster* Medik., *Prunus* L., *Pyrus* L., *Sorbus* L., *Spirae* L.) // Укр. ботан. журн. — 2007. — 64, № 4. — С. 520—525.
4. Шиян Н.М., Мосякін С.Л., Федорончук М.М., Шевера М.В. Типіфікація таксонів родини *Asteraceae* флори України: роди *Achillea* L., *Anthemis* L., *Arctium* L. // Укр. ботан. журн. — 2010. — 67, № 3. — С. 398—404.
5. Шиян Н.М., Мосякін С.Л., Федорончук М.М. Типіфікація таксонів *Asteraceae* флори України: рід *Centaurea* L. // Укр. ботан. журн. — 2010. — 67, № 6. — С. 818—831.

А.П. ІЛЬЇНСЬКА,
В.В. ПРОТОПОПОВА,
М.В. ШЕВЕРА

Рис. 1. *Centaurea alutacea* Dobroc.

Україна, Київ, Національна Академія Наук України
 ГЕРБАРІЙ ІНСТИТУТУ БОТАНІКИ
 ім. М. Г. Холодного

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
 cm
 copyright reserved
 M. S. Pospelova
 Institute of Botany
 Kiev, Ukraine 01011

KW000006256

HOLOTYPUS

① *Holotypus!*
 Гербарій Інституту ботаніки Академії наук Української РСР
Centaurea czerkessica Dobroc. et Kotov.
 Северо-західний Кавказ, Краснодарський край, Анапський р-н, Натухаєвське м-во, поляна.
 25.VI. 1959. Збір. М. И. Котов В. В. Трогупова
 Видм. М. И. Котов О. Н. Добряєва

006256

006256

Рис. 2. *Centaurea czerkessica* Dobroc. et Kotov

Рис. 2а. *Centaurea czerkessica* Dobrocz. et Kotov

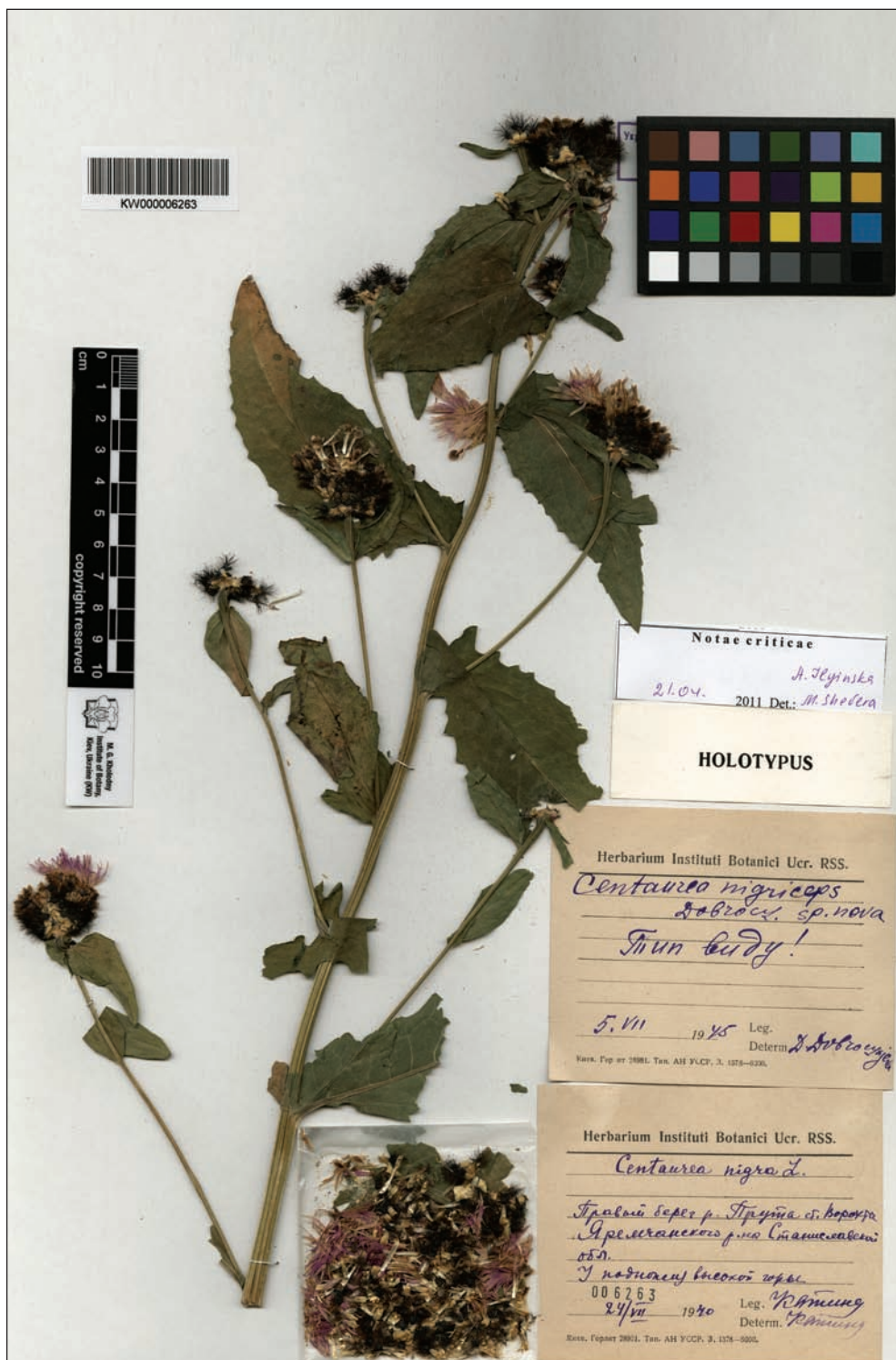
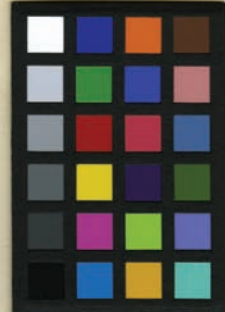

Рис. 3. *Centaurea nigricaps* Dobroc.

Україна, Київ, Національна Академія Наук України,
 ГЕРБАРИЙ ІНСТИТУТУ БОТАНИКИ
 ім. М. Г. Холодного

HOLOTYPE
 10.01.2001 N. Shvina

Herbarium Institutu Botanici Ucr. RSS.
Centaurea pseudomaculosa
 Dobroc. ex sp. nov.
 Трипш виді!
 27.VI 1946 Leg. D. Dobrocz.
 Determ. D. Dobrocz.
 Киев. Гербар. 29861. Трн. АН УССР. 3. 1172-225.

Centaurea maculosa Lam.
 Донбас
 Мокляцький р-н
 Рагаси "Шахтарь",
 балка біля насади породи.
 27.VI-1932р. Leg. Д. Доброц. в.
 Det. J. Наканерн.

M. G. Ochotnikova
 Institute of Botany,
 Kiev, Ukraine (Ukraine)

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
 cm
 copyright reserved

006269

006269

Рис. 4. *Centaurea pseudomaculosa* Dobroc.

Hortus Botanicus Imperialis Petri Magni.

ОБРАБОТКА ДЛЯ „ФЛОРИ СССР“
 Вид: *Typus!*
 1957 $\overline{LE}$ Teste *Степанов*

Centaurea ternopoliensis
Dobroc. sp. nov.
 12.VI.46 det. A. Dobrowolska.

Herbarium Horti botanici Imperialis Petri Magni.
 А. И. Михельсон, Растения Восточной Галиции.
 № *Centaurea montana*
 Тарнопольский уезд, Тереманен, у
 дубового леса, в долине на склоне
 при дороге
 11.VI.1915.
 A. Michelson. Plantae Galliciae orientalis.

Рис. 6. *Centaurea ternopoliensis* Dobroc.

Рис. 7. *Anthemis subtinctoria* Dobroc.

Рис. 8. *Anthemis parviceps* Dobroc. et Fed. ex Klokov

Рис. 9. *Anthemis zephyrovii* Dobrocz.

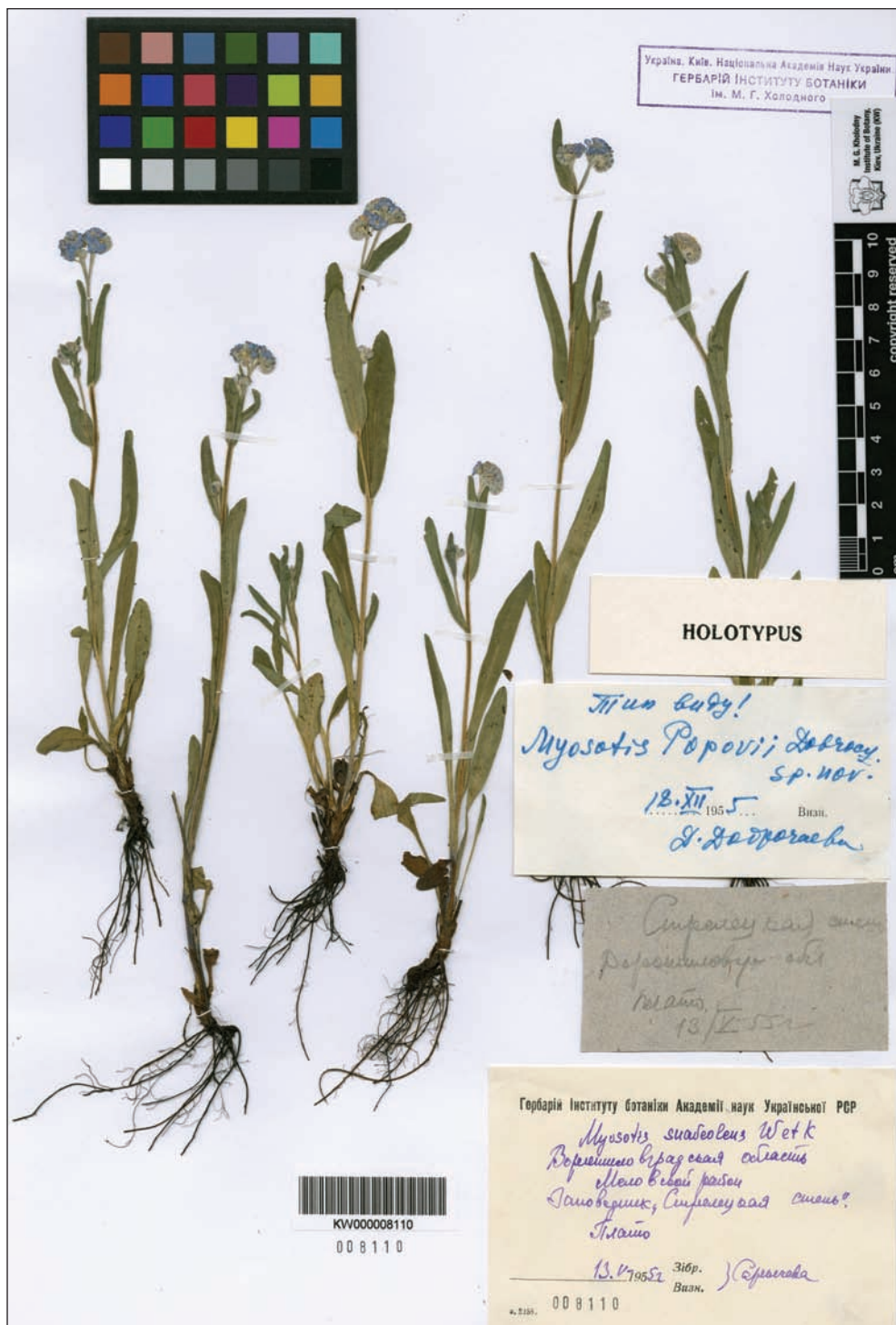

Рис. 11. *Myosotis popovii* Dobroc.

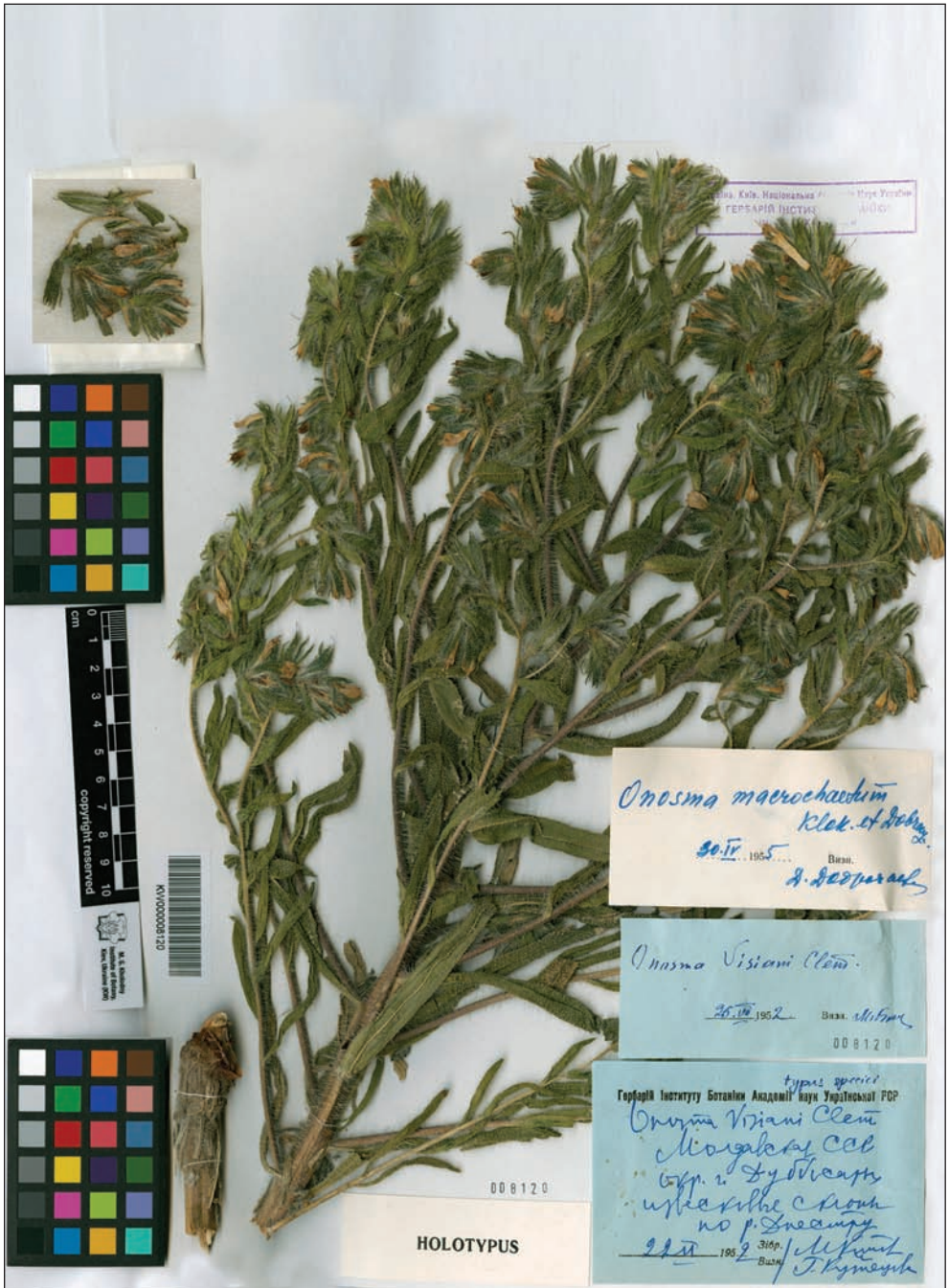
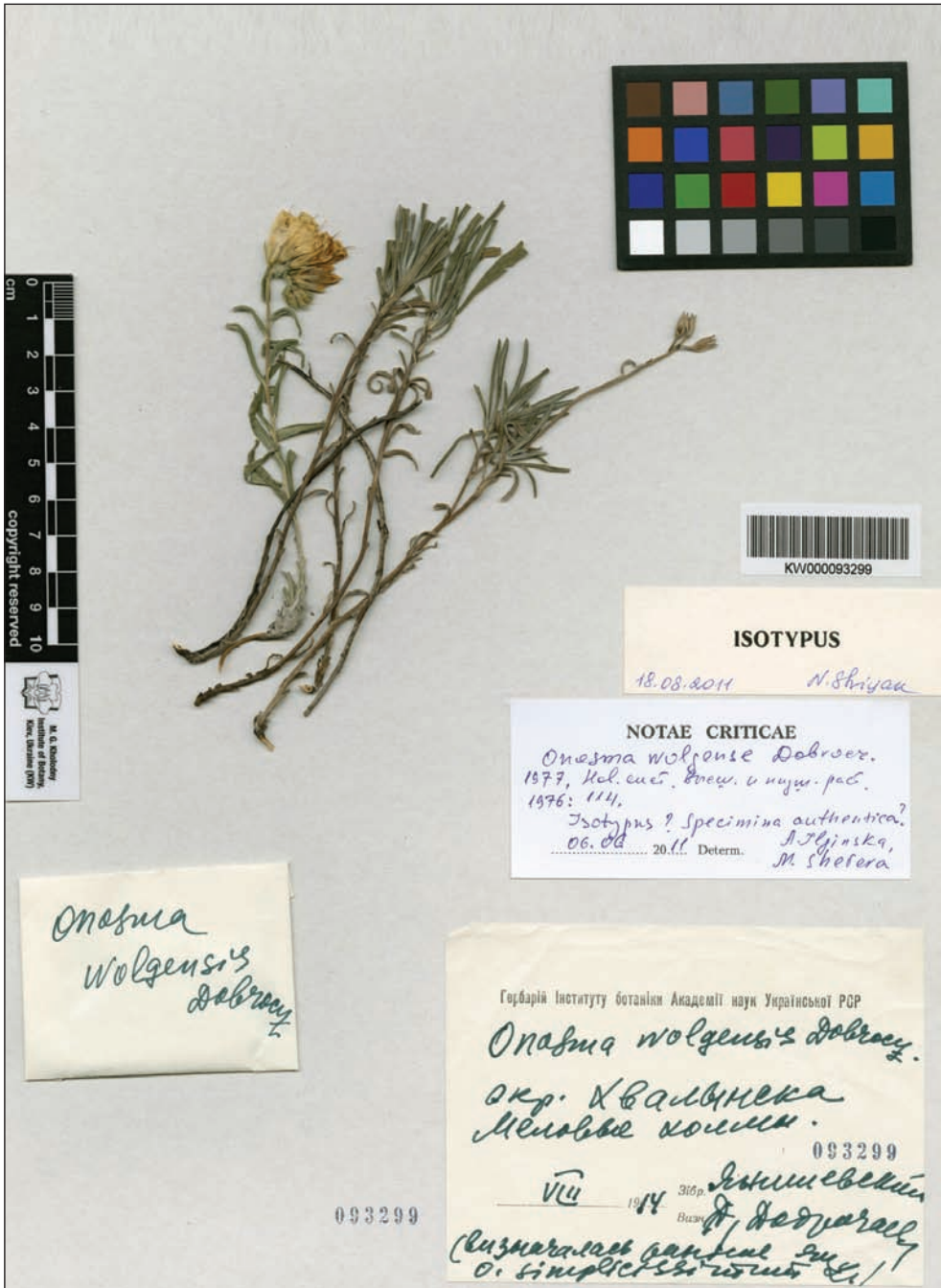

Рис. 13. *Onosma macrochaeta* Klokov et Dobroc.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
 cm
 copyright reserved
 M. G. Kholodnyy
 Institute of Botany,
 Kiev, Ukraine (2011)

KW000093299

ISOTYPUS
 18.08.2011 N. Shiyau

NOTAE CRITICAE
Onosma volgensis Dobrocz.
 1877, Mel. succ. spec. i nuzn. rab.
 1876: 114.
 Isotypus? Specimina authentica?
 06.08 20.11 Determ. L. J. Jinska,
 M. S. Shefera

*Onosma
 Wolgensis
 Dobrocz.*

Гербарій Інституту ботаніки Академії наук Української РСР
Onosma wolgensis Dobrocz.
 окр. Хвалынка
 Меловые холмы.
 093299
 VIII 1914 310р. Якимовський
 Вязи Додураєв
 (визначено як *Onosma* згідно з
 O. simpliciflorum L.)

093299

Рис. 14. *Onosma volgensis* Dobrocz.

Рис. 15. *Symphytum popovii* Dobrocz.

Рис. 16. *Spiraea litwinowii* Dobroc.

Рис. 17. *Trapa danubialis* Dobrocz.

Рис. 18. *Trapa flerovii* Dobroc.

Україна, Київ, Національна Академія Наук України
 ГЕРБАРІЙ ІНСТИТУТУ БОТАНІКИ
 ім. М. Г. Холодного

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
 cm
 copyright reserved

М. С. Ковалюк
 Інститут ботаніки
 Київ, Україна 01032

058127

HOLOTYPUS

Typus!
 Гербарій Інституту Ботаніки Академії наук УРСР
Trapa macrorhiza Dobrocz.
 окоп. Херсон. 058127
 Річка Ковка, недалеко від
 триндтної Зайської квітень
 Доброца. шк 1
 24 VII 1948 Зібр. А. Роджерс
 Відн.

Рис. 19. *Trapa macrorhiza* Dobrocz.

Україна, Київ, Національна Академія Наук України
ГЕРБАРИЙ ІНСТИТУТУ БОТАНІКИ
Ім. М. Г. Холодного

058128

HOLOTYPUS

ГЕРБАРИЙ ІНСТИТУТУ БОТАНІКИ НАН УКРАЇНИ
HERBARIUM INSTITUTI BOTANICI NATION. ACAD. SCIENT. UCR. (KW)

Trapa macrorhiza
058128 Dobroc. [det.]
окол. Персоя
Річка Волка, недалеко вгир
третьої затоки Київського
Дніпра [тонка еліптична з
мисом 17]

24 VIII 1988 p. Leg.:
лист 2. 20 p. Det.: D. D. [signature]

No

лист 2

Рис. 19 а. *Trapa macrorhiza* Dobroc.

Україна, Київ, Національна Академія Наук України,
 ГЕРБАРІЙ ІНСТИТУТУ БОТАНІКИ
 ім. М. Г. Хлодого

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
 cm
 copyright reserved

M. G. Klokov
 Institute of Botany,
 Kiev, Ukraine (KUN)

Helianthemum creticum Klokov et
 Dobroc. *Hel. cret. var. n. nov. prae. 1954, 26*
HOLOTYPUS
 J. J. J. J.
 25.03.1966 M. Klokov

Notae criticae
Helianthemum creticum Klokov
 sp. n.
 14 VII 1963 Determ. M. Klokov

021387

KW000021387

Гербарій Інституту Ботаніки Академії наук України
Helianthemum creticum (L.)
 Baumg. var. *stipulosum* Juss.
 Кримська р-н,
 Сімферополь
 021387 на листі
 21 VII 1966 Зібр. М. Klokov
 Визн.

Рис. 20. *Helianthemum creticola* Klokov et Dobroc.

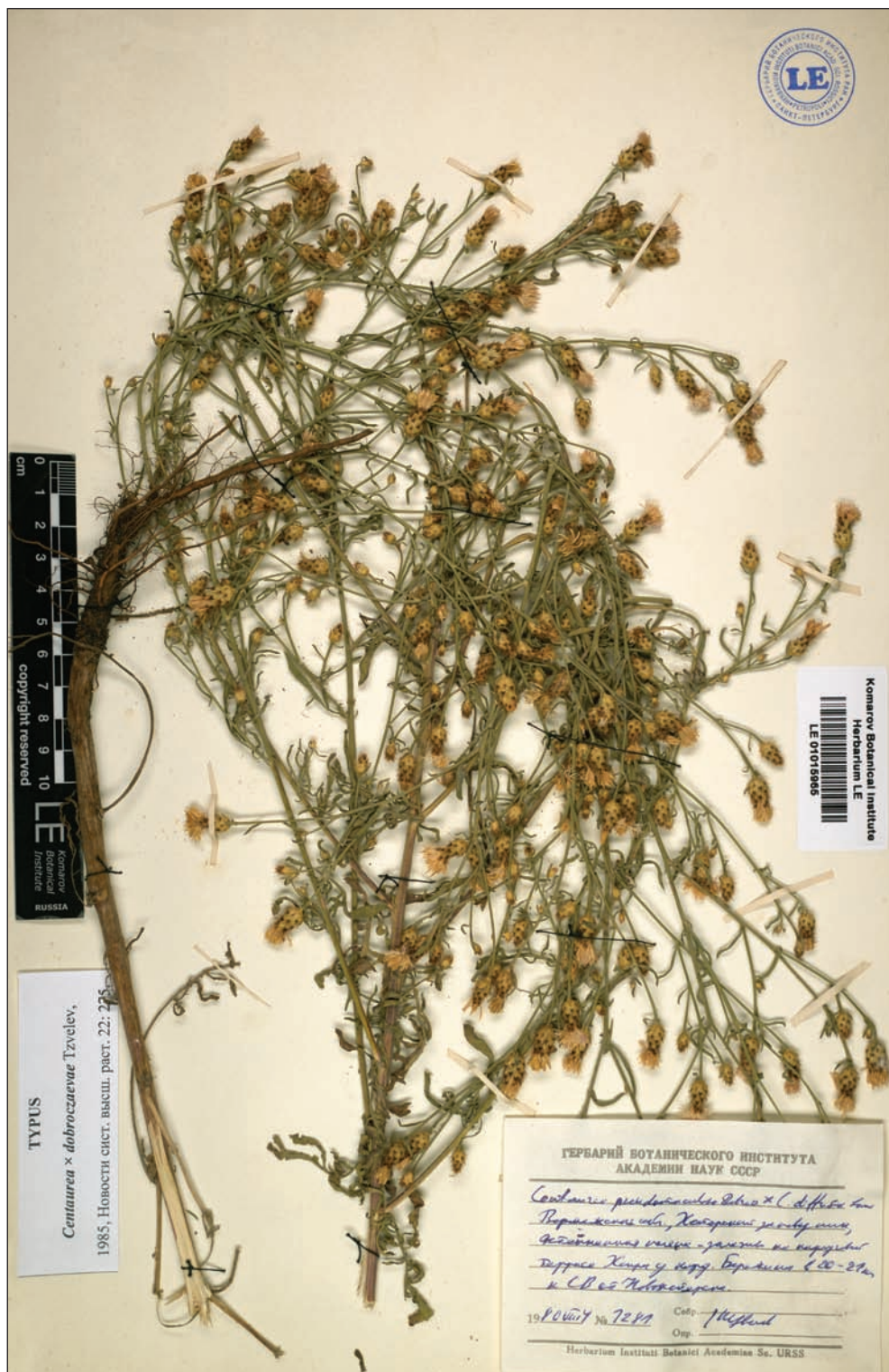

Рис. 22. *Centaurea x dobroczaevae* Tzvelev

- Кондратюк Є.М., Заверуха Б.В., Синайлова Л.М.* Дарія Микитівна Доброчаєва (до 60-річчя з дня народження) // Укр. ботан. журн. — 1976. — **33**, № 3. — С. 301–302.
- Кузьмичев А.И.* Дарья Никитична Доброчаева 1916–1995 // Ботан. вестник. — 1996. — № 1. — С. 3.
- Кузьмичев А.И., Ильинская А.Ф., Протопопова В.В., Шевера М.В.* Памяти Дарьи Никитичны Доброчаевой // Ботан. журн. — 1997. — **82**, № 9. — С. 143–145.
- Новосад В.В.* Наукова і просвітницька діяльність ботанічного музею за 90 років з дня заснування // Флорологія та фітосозологія. — 2011. — Т. 2. — 36. праць Всеукр. наук. конф. «Теоретична аспекти флорології та фітосозології», присвяченої 90-річчю від дня заснування Ботанічного музею (Київ, 2011). — С. 7–22.
- Новосад В.В., Заверуха Б.В.* Ботанічному музею — 80 років // Вісн. Нац. Наук.-природ. музею. — 2003–2004. — Сер. ботан, ч. 1, № 2–3. — С. 5–17.
- Протопопова В., Шевера М.* Дослідниця флори професор Дарина Микитівна Доброчаєва // Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє. Мат-ли 2 Міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 2002). — К., 2002. — С. 322–324.
- Речмедін В.* Добра подруга флори // Україна. — 1971. — № 24 (752). — С. 1–2.
- Речмедін В.* Лінія життя // Вечірній Київ. — 1976. — № 93 (9703). — С. 2.
- Сытник К. М., Галузинская В.С.* Ботанические тетради / Отв. ред. Ф. Э. Реймерс. — Киев: Наук. думка, 1986. — 236 с.
- Ситник К., Галузинська В.* Ботанічні зошити або дванадцять подорожей у світ рослин. — К.: Академперіодика, 2004. — 310 с.
- Ситник К.М.* Видатні вчені-жінки Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України // Укр. ботан. журн. — 2011. — **68**, № 2. — С. 163–173.
- Шевера М.* Доброчаєва Д.М. // Енциклопедія сучасної України. Т. 8. Дл-Дя. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАНУ, 2008. — С. 128.

ВІДЕОВИДАННЯ

- Дарина Доброчаєва. Берегиня флори [Відеозапис] — реж. О.П. Домбровський. — К. : ДТРК Культура, 2015. — (Українське кіно українською мовою). / 1. електрон. опт. диск.

Укладачі щиро вдячні усім, хто долучився до підготовки та видання праці:

рецензентам — завідувачу відділу плодівих рослин Національного ботанічного саду імені М.М. Гришка НАН України, доктору біологічних наук, професору *Світлані Валентинівні Клименко* та провідному науковому співробітнику Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України, доктору біологічних наук, старшому науковому співробітникові *Миколі Михайловичу Федорончуку* за слушні поради при підготовці публікації;

директору Національного науково-природничого музею НАН України, члену-кореспонденту НАН України, доктору біологічних наук, професору *Ігорю Георгійовичу Ємелянкову* та директору Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України, члену-кореспонденту НАН України, доктору біологічних наук, професору *Сергію Леонідовичу Мосякіну* за сприяння роботи та фінансову підтримку видання;

директору Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, кандидату історичних наук, доценту *Наталії Василівні Маковській*, а також співробітникам цієї установи: завідувачу сектором користування документами *Надії Олегівні Лоцюк*, провідному спеціалісту *Ганні Василівні Ходаківській*, архівісту *Оксані Анатоліївні Кузнецовій* за всебічну підтримку та допомогу під час роботи з архівними матеріалами;

співробітникам Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України — кандидату біологічних наук, молодшому науковому співробітнику *Тетяні Сергіївні Двірній* за набір тексту рукопису; провідному інженеру *Наталії Володимирівні Моргарт* за допомогу під час роботи з архівними матеріалами; провідному інженеру *Людмилі Миколаївні Ниценко* й провідному інженеру *Оксані Олександрівні Кучер* та кандидату біологічних наук, науковому співробітнику *Людмилі Володимирівні Зав'яловій* за технічну допомогу при опрацюванні тексту; завідувачу наукової бібліотеки *Надії Григорівні Криволь-*

166 ченко та провідному інженеру *Алісі Дмитрівні Домонтович* за допомогу при роботі з матеріалами Д.М. Доброчаєвої і провідному бібліотекарю *Петру Володимировичу Подорванову* за сканування фотографій та інших матеріалів; молодшому науковому співробітнику *Ользі Михайлівні Корнієнко* та молодшому науковому співробітнику *Тетяні Сергіївні Карпюк* за сканування типових зразків видів, описаних Д.М. Доброчаєвою з гербарію *KW*, зображення яких були створені в рамках проєктів за підтримки фонду *A. Mellon Foundation*; редактору Українського ботанічного журналу *Майї Митрофанівні Кошовій* за редагування рукописів; кандидату біологічних наук, старшому науковому співробітнику *Ганні Володимирівні Бойко* та провідному інженеру *Денису Сергійовичу Винокурову* за надані фотографії волошок;

колегам-ботанікам: куратору загального сектору відділу Гербарій, доктору біологічних наук, професору *Володимирі Івановичу Дорофєєву* та молодшому науковому співробітнику відділу Гербарій, кандидату біологічних наук Івану Володимировичу Татанову (Ботанічний інститут імені В.Л. Комарова Російської АН, Санкт-Петербург, *LE*) за надіслані копії типових зразків видів, описаних Д.М. Доброчаєвою; а також за люб'язно надані фотографії різних видів *Centaurea L.*: заступнику директора з наукової роботи, кандидату біологічних наук, доценту *Віталію Петровичу Коломійчуку* (Ботанічний сад імені О.В. Фоміна Київського національного університету імені Тараса Шевченка); завідувачу кафедри фітодизайну і ботаніки, доктору біологічних наук, професору *Андрію Васильовичу Єні* (Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського); директору *Олегу Михайловичу Деркачу* (Південна філія Інституту екології НЕЦ України); інженеру *Миколі Миколайовичу Рябому* (Національний природний парк «Подільські Товтри»).

ЗМІСТ

ВІД УКЛАДАЧІВ

5

А.П. Ільїнська, В.В. Протопопова, М.В. Шевера

**Дарина Микитівна ДОБРОЧАЄВА
(1916–1995)**

7

Д.М. ДОБРОЧАЄВА

**СИСТЕМАТИЧНИЙ
ТА ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС
РОДУ *SENTAUREA* L. s. l. У ФЛОРИ УРСР**
(Кандидатська дисертація)

29

А.П. Ільїнська, В.В. Протопопова, М.В. Шевера

**ТИПИ ВИДІВ СУДИННИХ РОСЛИН,
ОПИСАНІ Д.М. ДОБРОЧАЄВОЮ
ТА НА ЇЇ ЧЕСТЬ**

158

**СПИСОК
ПУБЛІКАЦІЙ ПРО Д.М. ДОБРОЧАЄВУ**

163

Наукове видання

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ БОТАНІКИ ім. М.Г. ХОЛОДНОГО
НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВО-ПРИРОДНИЧИЙ МУЗЕЙ

**Дарина Микитівна
ДОБРОЧАЄВА**

**До 100-річчя
від дня народження**

Редактор

М.М. Кошова

Художнє оформлення

Є.О. Льницького, О.В. Вакаренко

Технічний редактор

Т.М. Шендерович

Комп'ютерна верстка

О.В. Вакаренко

Підписано до друку 15.04.2016. Формат 70 × 100/16.
Папір офсетний. Гарн. Ньютон. Ум. друк. арк. 13,65 + 1,95 вкл.
Обл.-вид. арк. 15,75. Тираж 200 прим. Зам. № 4534.

Видавець і виготовлювач

Видавничий дім «Академперіодика» НАН України
01004, Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001